

KÖZGAZDASÁGI VISZONYAINK II. RÁKÓCZI FERENCZ KORÁBAN.

IRTA:

HILDENSTAB GYÖRGY.

SZÉKELYUDVARHELY
BECSEK D. FIA KÖNYVNYOMDÁJA

1910.

ELSŐ RÉSZ.

Pénzügyi és birtokviszonyok.

ELSŐ FEJEZET.

Társadalmi állapotok.

A társadalmi állapotok korszakunkban nem mentek keresztül fontosabb átalakuláson. Kollonics terve az alsó néposztály megnyerésére és felhasználására nem valósult meg s a nemesség és jobbágyság között fennálló viszony az egész korszakon át változatlan maradt. Némelyek, főleg idegen történétírók úgy tüntetik fel a Rákóczi-felkelést, mintha azt első sorban a nemesség idézte volna fel a jobbágyok elnyomásával. E szerint a mozgalom szociális és nem nemzeti jellegűnek volna tekintendő, mely elsőbben is a kiváltságos társadalmi rend ellen irányult volna.

Ez e felfogás ilyen alakban nem fogadható el. Rákóczi zászlaja alatt szinte túlnyomóan az elszegényedett nemesség harczolt, a küzdelem nemzeti volta sok mindenben nyilvánvaló lett. Az említett történétírók tévedése abban áll, hogy a felkelés gazdasági mozzanatait félreismervén nem látják, hogy Rákóczi alatt nem egy elnyomatott osztály küzd a gazdasági függetlenségért, hanem egy elgyötört, koldusbotra juttatott nemzet iparkodik lerázni az őt kifosztó idegen uralmat. Mert a Rákóczi mozgalom úgy indító okaiban, mint egész sorsában gazdasági kérdéseken fordult meg és dőlt el. Látni fogjuk, hogyan sujtották le a nemzetet az egyre növekvő adóterhek, hogyan pusztította az örökös háború s fosztotta ki teljesen az itt élősködő idegen hadak zsarolása. Megengedjük, hogy ezek a terhek első sorban a szegénységet, az alkotmányos élet keretén kívül eső népet sujtották. Nem szabad azonban felednünk, hogy a nemzetnek olyan volt a gazdasági berendezkedése, hogy a jobbágyság terhei egyszersmind a földesúr kárára is jelentették. Minden adóban elhajtott ökörrel, minden földönfutóvá lett jobbággal a földesúr is szegényebb lett s ezt a viszo-

nyokból természetesen folyó jelenséget a kis vagy köznemesség rohamos pusztulása bizonyítja, mint amely osztály legérzékenyebben kellett hogy megéreze a szegénység terheit. Mennél sűrűbb volt a lakosság s így mennél kisebbek voltak a jobbágytelkek, annál tűrhetetlenebbek voltak a közterhek s ez a magyarázata annak, hogy a felkelés a Felvidéken tört ki s a Dunántúl népét később sem tudta eléggé magával ragadni.

Csak elvétve s akkor is nemzetiségi vidékről találunk egy-két adatot, mely a jobbágyságnak a földesurak elleni hangulatáról tanuskodnék. Így a túróczi alispán, Rakovszky írja 1703 őszén, hogy a föld népe a nagy terhek miatt annyira el van keseredve, hogy »elsőbben is a magistratust és urát nem szánná megölni«.¹

A jobbágyság úrbéri kötelezettségei súlyosak voltak ugyan, de a közteherrel korántsem voltak összehasonlíthatók; úgy hogy maga Kollonics azt tervezte, hogy az évi 52 robotnap helyett, heti három napi robotot fog elrendelni.² Ez azonban az ujonnan telepített vármegyékben sem valósult meg, bár itt aránylag a legjobb dolga volt a jobbágyságnak, mert a gyér népesség miatt nagyobbak voltak a jobbágytelkek s jobban birták a szolgálmányokat. Ezért azt tapasztaljuk, hogy az északi vármegyékből igen sok jobbágy szökött ide családotól. Az itt leteleplülő jobbágyok gyakran még pár évi adómentességet is kaptak s a földesúri terhekkal sem voltak úgy megnyomorítva.³

A földesurak és jobbágyaik közti viszonyt a nagyobb uradalmakban *úrbéri szabályzatok* (urbaria) állapították meg. E falvak szerint készített részletes összeírások pontosan megállapítják nemcsak a falvak, hanem minden egyes jobbágytelek szolgálmányát. Olykor előszó járul hozzájuk, melyben az uraság tisztjeinek általános utasítást. A nyitrai püspök 1694-iki terjedelmes urbáriuma például a jobbágyság sanyargatását tiltja el előszavában. »Ezideig — ugymond — a püspökség tisztjeinek kénye-kedve szerint az úrbéren felül mindenféle rendes és rendkívüli terhekkal sanyargatott a misera plebs«.⁴ A kincstári birtokokon a cancellaria kiküldötte és egy megyei esküdt végezte az úrbéri összeírásokat.⁵ Az

¹ Közli Thaly: A gr. Bercsényi cs. III. 61. 1. — ² Maurer: Kardinal Graf Leop. Kollonitsch 278. 1. — ³ 1715: CI. t.-cz. — ⁴ Urbarium universale episcopatus Nitriensis Urb. et conscr. Fasc. 119. Nr. 24. — ⁵ U. ott. Fasc. 149. Nr. 24.

urbáriumok szerint a bíró telke és háza után nem kellett fizetni, de a bíró hivataláért egy forintot adott a földesúrnak. Egy népes, egész jobbágytelek után a föld minősége szerint 4—10 forintot szedett a földesúr.

Legjobb helyzetük volt az úgynevezett *taksás jobbágyoknak*, akik művelt földjeikért kialakított összeget — taksát — fizettek, gyakran még megállapított mennyiségben szolgáltatásokat adtak a föld urának, egyébként azonban szabadok voltak, szabadon költözhettek s rendesen a robot alól is fel voltak mentve. A földesurak néha le is szállították az ilyen taksás helységek adóját, így Bercsényi 1691-ben a háború miatt csak 200 aranyat követelt Hódmezővásárhelytől, mely rendesen 350 aranyat fizetett évente.¹ Később Vásárhely Károlyi Sándor birtokába került, aki tisztjét szokta volt oda küldeni, hogy az évi taksára nézve megegyezzenek.² A taksát néha cenzusnak, néha árendának is nevezik.

A földesúr egyéb szolgálatok fejében gyakran felmentette jobbágyait a rendes szolgáltatások és a robot alól. Ezek a *szabados jobbágyok* vagy szabadosok (libertini). Ha, külső telke nem lévén, csak személyére nézve mentetett fel az úrbéri kötelezettség alól, akkor *szabados zsellér* a neve. A zselléreknek, minthogy külső jobbágytelkük nem volt s így úgyszólván cselédszámba mentek, akiknek azonban néha volt belső házuk és telkük, kevesebb terük volt ugyan, mint a jobbágyoknak, de kevesebb szabadságuk is.

A szabad költözés jogát törvény biztosította ugyan, de a gyakorlatban annyi megszorítással éltek, hogy a törvényt nagyon gyakran nem lehetett végrehajtani. A földesurak úrbéri hátrálékok és tartozások címén ellene mondhattak s a szolgabírák, vagy ha nagyobb összegű hátrálékról volt szó, a vármegye rendesen a földesúrnak adott igazat. Csak az 1715-iki és 1723-iki országgyűlések könnyítettek a jobbágyság helyzetén, egyrészt a vármegyei hatóságokat a jobbágyok megvédésére hatalmazván fel, másrészt a szabad költözésről szóló törvény végrehajtását tevéen lehetővé.³ A régi törvények annyira a földesurak érdekeit szolgálták, hogy még a jobbágy nemesítését is a földesúr beleegyezésétől tették függővé.

¹ Thaly: A gr. Bercsényi cs. II. 45. 1. — ² Gr. Károlyi Okl. IV. 602. 1. — ³ 1715: CI; 1723: LX; és LXI. t.-cz.

Az úrbéri szolgálmányok közt első helyen áll a *robot* és a *dézma*. A jobbágy rendszeren 52 napi munkával tartozott, még pedig ígás robottal is, míg a zsellér csak kézi robottal. A robotot néhol megváltotta a jobbágy. Ez különösen ott volt szokásban, ahol a földesúrnak kevés allodiális birtoka volt.

A dézsma első sorban egyházi adó volt, a püspökségek tizede. Kivüle azonban mindazok szedhettek dézsmát, akiknek birtokuk s így birtokjoguk volt. Első sorban tehát a birtokos nemeség, azután a kincstár és a városok. Minthogy az egyházi birtokok s az egyházmegyék tizedét részben a kamara szokta volt bérbe venni, ezt is sok helyen a kamara szedte, épen úgy mint a kincstári birtokok tizedét. A dézsmát nem mindenütt fizették termésben, hanem különösen a nagyobb helységek, mezővárosok pénzben váltották meg. Hódmezővásárhely évente 40 magyar forintot fizetett a váci püspöknek.¹

Tizedet szedtek első sorban a gabona, az őszi és tavaszi búza, árpa és zab után, továbbá a bor után, a bárányok után s néhol más apróbb majorság után is. Legfontosabb volt a gabona és a bortized. A kincstár és a nagybirtokosok által alkalmazott dézsmások már kora tavasszal kint jártak és megnézték a zsendülő gabonát és a virágzó szőlőt. Aratáskor megint kiszálltak s addig nem volt szabad behordani vagy épen kicsépelni a gabonát, míg a dézsmálás meg nem történt. A bírák, »folnagyok« városokban a városbíró és a »fürmenderek« fel voltak mentve a dézsmaadás alól, a többiek gabonája után eső tizedet azonban köteles volt a dézsmás azonnal beszállítani a város vagy uraság, kincstári földekről pedig a kamara csüreibe.² A városi tanácsosoknak csak minden tizenötödik kévéjét szedték be. A dézsmásoknak szigorúan meg volt hagyva, hogy még csak egy kévét vagy keresztet se engedjenek el.

István király napján szokták a bordézsmálást, helyesebben a szőlődezsmálást megejteni.³ A Hegyalján külön *törkölylátó* is szerepel, aki szintén hites dézsmás s feladata megvizsgálni, hogyan nyomták ki a szőlőt s megállapítani, hogy mennyi legyen

¹ Borovszky: Csongrád vm. tört. I. 266. l. — ² Gt. Sz. V. 166. VII. 20. stb. — ³ Hornyik id. m. III. 488. l.

a dézsmabor.¹ Dézsmálás előtt egy csepp bort sem volt szabad eladni. A győrszentmártoni szőlősgazdákat és hegymestereket, ha ez ellen vétettek 14 forint büntetéssel sújtották.² Ha valaki nem jelent meg akkor, amikor a dézsmás járt, beverték a pinczéjét vagy dupla dézsmát szedtek tőle. Aki a rendes időben nem adhatta be a dézsmát, czédulát váltott a dézsmálótól s később szálithatta a dézsmát. Ha ezt elmulasztotta, duplát hajtottak be rajta.³ A színhorból a Hegyalján csak ötödöt szedett a földesúr.

A dézsmásnak írástudó embernek kellett lennie, mert ő olvasta fel és magyarázta meg a falvakban a dézsmaútitást. Egy százsz-földi dézsmás 1692-ben 35 forint évi fizetést kapott.⁴

Rákóczi mindazoknak, akik a szabadságharcban személyesen katonáskodtak, elengedte a hegyaljai bordézsmát, különben is nem egy falut mentvén fel uradalmában a dézsma alól.⁵

Az apró marha, majorság, méhkas és más eféle után rendszeren pénzben váltotta meg a szegénység a dézsmát. Így Tarczalon 1700-ban minden sertésért öt, minden raj méhért két dénár volt a dézsmaváltás.⁶

Királyi rendelet állapította meg, hogy a tized mellett *tizenhatodot* is kellett fizetni a plébános részére, amit rendszeren együtt szedtek s dézsmaszedés után átadták mindjárt a papnak.⁷ Előfordult az is, hogy a tizenhatodot ott is beszédtek, ahol nem is volt katolikus paróchia.⁸ Kecskemét 1712-ben 1129 rénes forintot és 25 dénárt fizetett a váczai püspöknek tizedváltáság czimén s 70 forint 75 dénár volt a plébános tizenhatoda.⁹

A nagyobb uradalmakban előfordult, hogy a földesúr egész falvakat felmentett a robot s más szolgálmányok alól s másként foglalkoztatta jobbágyait. Így Rákóczi meghagyta, hogy Podhering egész lakossága sör és pálinka főzéssel foglalkozzék.¹⁰

A jobbágy csak az uraság korcsmájában ihatott. Ha nem az ura borát itta, 12 forint büntetést fizetett. Néha azután saját boraikat is mérethették az uraság korcsmájában. A bormérés joga annyira az uraságnak volt fenntartva, hogy az év bizonyos részé-

¹ Gt. Sz. IV. 525. l. — ² U. ott. II. 55. l. — ³ U. ott. — ⁴ U. ott. VII. 26. l. — ⁵ Arch. Rák. III. 526. l. K. O. V. 292. l. — ⁶ Gt. Sz. VII. 404. l. — ⁷ Hornyik: Kecskemét tört. III. 486, 490. stb. — ⁸ U. ott. 489. l. — ⁹ U. ott. 494. l. — ¹⁰ U. ott. VI. 313. s k. l.

ben csak az ő borát volt szabad mérni. Munkácson október 1-től nov. 1-ig gyakorolta a földesur e kizárólagos bormérési jogát.¹ A csánádi püspök Szent-Györgytől Szent-Mihályig tartotta nyitva urasági korcsmáit. A kocsmárosok gyakran megcsalták az uraságot és jobbágyságot egyaránt olyképen, hogy a kimérendő bor átvételkor kívül az itcze száját faggyúval kenték meg s az ilyen tetés itczével mérték hordóikat. Viszont boreladáskor viaszt öntöttek az itcze fenekére, hogy így az itcze kisebb legyen.² Az uraság jól ismerte a kocsmárosok csalárdságát s ezért évente kétszer is hitet tételelt velük. Jobban szerették kiadni árendába korcsmaikat, noha rendszeren nagyon keveset kaptak a bérlőtől. Kocsonyás Anna 1704-ben a két kállói kocsmát a mészárszékekkel együtt 150 forintért vette bérbe. Ennyi bevétele sem lesz — írja, — mert csak a csaplárnak kell havonta 2 frt. 66 dénárt fizetnie.³ Még kevesebb árendát fizetett Markó zsidó, aki a zavadkai serházat és pálinka korcsmát s ezen kívül a podheringi, szentmiklósi, pudpolóczi és alsóvereczeki hidvámokat évi 170 frt. 50 dénárért bérelte.⁴

A *hidvámszedés és révjog* ugyan nem tartozott a földesúri előjogok közé, de gyakran fejedelmi adomány alapján gyakorolhatták. 1698-ban II. Teleki Mihály kap vámszedési jogot a Kükküllőre épített hidján.⁵ A tokaji hidon 8—10 poltura volt a szekér hidvám. A munkácsi hidon gyalog ember egy dénárt fizetett, áthajtott sertésnek, juhnak párjáért ugyanannyit kellett fizetni még akkor is, ha a vizen hajtották át.⁶ A vámot is szokás volt bérbe adni.

Még a *legeltetésért* is pénzt szedett az uraság jobbágyságtól. Az 1704-iki munkácsi úrbér szerint minden kihajtott öreg lábas marhától 8 pénzt, minden juh és kecskenyájából egy darabot adtak a jobbágyságnak.⁷

A vármegye is sokszor nagy terheket rakott a jobbágyság vállára, amiben különben a városi polgárok is osztoztak. Az adóilletmények s a talán még gyűlöletesebb *közmunka* gyakran hónapokon át egész sereg jobbágyságot foglalkoztatott. Ilyen közmunka volt a fuvarozás, a *vectura*, amint az egykoru források nevezik.

¹ Lehoczky: Bereg vm. monogr. II. 376. l. — ² Gt. Sz. I. 161. l. — ³ Arch. Rák. I. 306. l. — ⁴ Lehoczky id. m. II. 280. l. — ⁵ M. T. T. XXI. 275. l. —

⁶ Lehoczky II. 280. l. — ⁷ U. ott II. 344. l.

1698-ban Komárom, Győr és Pozsony vármegyéknek ötszáz hajóst kellett adniok a három pozsonyi gyalogezred Budára szállítására.¹ Sok keserűséget okozott a vármegyei szegénységnek az 1701—2-ben véghez vitt országos munkálat, a várak lerontása. E két év alatt mintegy huszonnégy várat romboltak szét közmunkával. Veszprém megyének 1500 munkást és 1000 szekeret kellett kiállítania s ezek költsége a vármegyén kívül Zalára és Vásra nehezedett.² Ennek magyarázata az, hogy a távol fekvő vármegyék rendszeren pénzen váltották meg a közmunkát.

Különösen sok volt a közmunka a Rákóczi felkelés idejében. Kuruczok, labanczok egyaránt sanyargatták a népet s e miatt a vármegyék nem egyszer Rákóczinál is panaszkodtak.³ 1704. januárjában a csallóköziek 80 szekérrel szállítottak hidat Heister tábornoknak.⁴ Gyakran a városok sem voltak megkímélve.

1687 februárjában Sopron városa egész hónapon át tíz szekérrel szállította az élelmet a kőszegi katonáknak s naponta csak négy rénes forintot kapott érte.⁵

Olykor *czigány jobbágyokat* is említenek az egykoru feljegyzések. A czigányok különben ez időben is jobbára kóbor életmódot folytattak s legfőlebb kovácsmesterséget űztek vagy vályogot vetettek. Gyergyóban 1702-ben »48 bokor czigány« segédkezett egy építkezésnél.⁷

A *szegényekről* olykor végrendeletileg emlékeztek meg a gazdagabb főurak. Beniczky Tamás Zólyom vármegye alispánja 1701-ben 1,200, majd 500 forintot kölcsönzött Zólyom városának s meghagyta, hogy az előbbi kamatai a *német templom* koldusai, az utóbbi kamatai pedig a micsnyei szegények közt osztassanak ki.⁸

---

¹ Gt. Sz. VII. 308. 1. — ² Thaly: A. gr. Bercsényi cs. II. 458. 1. — ³ Tört. Tár 1910. évf. — ⁴ Arch. Rák. 2. sor. I. 623. 1 — ⁵ Csányi Krónikája 130. 1. — ⁶ Lehoczky: II. 344. 1. — ⁷ Székely Okt. VII. 108. 1. — ⁸ Száz. XLIII. 59. 1.

MÁSODIK FEJEZET.

Népességi viszonyok.

A közgazdasági viszonyok megítélésénél igen fontos a népességi állapotok ismerete. Minthogy korszakunkból népszámlálási adatok nem állanak rendelkezésünkre, közvetve, egyéb források alapján kell a viszonyokról képet alkotnunk. Maradtak ugyan fenn adókirovás céljából készített összeírások, melyek azonban abból a korból, sajnos, csak az ország egyes részeire vonatkoznak, sőt minthogy a kiváltságos osztályok és a nem adózó szegény népről nem emlékeznek meg, ezekre nézve sem nyújtanak biztos tudósítást. Ezek nagy része csak úgy, mint a korszakunk után pár évvel, 1715-ben készült nagy országos összeírás, feldolgozatlanul és kiadatlanul hever az országos levéltárban, úgy hogy egyelőre le kell mondanunk arról, hogy az ország lakószáma megállapítását megkíséreljük. Acsády Ignác, aki e kérdésekkel eddigelé legbővebben foglalkozott, körülbelül két millióra teszi Magyarország 1680 körüli lakosságát.¹

Nagy okunk van azt hinni, hogy ez a szám korszakunk alatt nemhogy nőtt volna, hanem még csökkent. Tizenhat éves török háború, roppant adóteher, a zsaroló idegen katonaság okozta nagy nyomorúság, egy hosszú, hét évig tartó szabadságharc pusztította a nemzetet. Igaz, hogy a Délvidék betelepítése még a török háború megszűnése előtt megkezdődött s hogy a Dunántúl népessége is örömdetes gyarapodásnak indult, de az előbb még népes országrész, az északkeleti vármegyék s a Felvidék ijesztő mértékben néptelenedtek. Pest városa 1696-ban mintegy 2000 lélekkel bírt és 192 adózó ház iratott benne össze. Tizenkilenc év

¹ Magyarország Buda visszavétele korában. 35. 1.

mulva, jöllehet a város kívül esett a háborúk csataterein, csak 181 lakott házat említ az összeírás.¹ Ugyanekkor *Budán* 628 házról van tudomásunk, de megtudjuk az összeírásból azt is, hogy különösen lent a Vizivárosban száznál több dűledező, lakatlan ház áll, melynek lakóit jórészt az árvíz üzte ki onnan. Az egész *Pest-Pilis-Solt* vármegyében mindössze 120 falu, 10 kuriális birtok, 7 mezőváros és 3 város említetik, a *Kiskunságban* négy falu és egy mezőváros (Halas; falvak: Laczháza, Szabadszállás, Kún-szentmiklós és Fülöpszállás), melyek együttvéve 220 adózót adnak mindössze. Egész *Bars* vármegyében 4,758 adófizető háztartást irtak össze, amelyek közt 3,383 jobbágy, 1,355 zsellér és 20 takasás háztartás szerepel.² Még ennyi adófizetője sem volt *Szatmár*-megyének, hol 1715-ben 215 faluban, 11 mező- és 3 szabad kir. városban 4,169 adózó háztartás találtatott. Ezek között volt 3,040 jobbágy, 570 zsellér, 515 városi polgár és 44 szabados.³

Még megdöbbentőbb adatokat tár elénk *Zemplénmegye* összeírása. Ez volt az a megye, amelyik az áldatlan német uralomtól s az idegen katonaságtól legtöbbet szenvedett s ahonnan a Rákóczi-forradalom kiindult. A vármegye egykori jólétére mutat, hogy még mindig 390 falu és 20 mezőváros volt benne, de ezekben mindössze 4,238 lakós iratott össze.⁴ Hasonlítsuk ezt össze *Pozsony* vármegye adataival, hol 210 faluban és 5 városban 8,166 háztartás szerepel! De ha Pozsonyt és a többi négy szabad királyi várost leszámítjuk is, marad a 210 falura 6,097 háztartás, vagyis míg Zemplénmegyében átlag tíz adófizető esik egy helysége, addig Pozsonyban harmincz.

Legnéptelenebb része volt Magyarországnak a *Nagyalföld*, különösen annak déli része és a Maros vidéke. *Békés* vármegyében 1695-ben alig élt 5,000 lélek. Csak a karloviczi béke után kezd népesedni, de inkább a rácز lakosság terjeszkedik benne, úgy hogy a magyarság kénytelen belőle teljesen kihuzódni. Így keletkeztek Bihar és Békés határán Sarkad körül az úgynevezett *tolvajos helységek*.⁵ Még néptelenebb volt *Csanád* vármegye, ahol

¹ Gt. Sz. II. 78. és Orsz. levéltár: Conscriptio Cottus Pest, Pilis, Solth de Anno 1715. — ² Orsz. Lt. Bars vm. 1715-iki összeírása. — ³ U. ott Szatmár vm. összeírása. — ⁴ U. ott. Zemplén vm. összeírása. — ⁵ Karácsonyi J. Békés vm. tört. I. 291, 312, 318. 1.

Makó 1697-ben, mint gazdátlan pusztá szerepel.¹ *Bács* vármegye három járásában mindössze negyvenhat falut és egy mezővárost irtak össze 2,256 jobbággyal.² A Dunántúl főleg *Tolna* és *Baranya* megye tűnt ki roppant terjedelmű lakatlan pusztáival. 1704-ben írja az ott utazó gróf Eszterházy Antal, hogy »egész summája nemes Tolna- és Baranya vármegyéknek csak öt ép faluból constál.«³ Ez hihető is, ha tekintetbe vesszük, hogy 1692-ben Baranya, Tolna és Somogy vármegyéknek lakossága Péccsel együtt mindössze 3,221 lélek volt.⁴

Hogy e feltűnő s hazánk közgazdasági multját erősen befolyásoló jelenségeket megérthessük, vizsgáljuk meg az ország azon korbéli közállapotát annak közgazdasági és népmozgalmi vonatkozásaiban.

A tizenhat évig tartó felszabadító háború természetesen nem adhatta meg egyszerre az ország minden részének a békés fejlődés lehetőségét. Buda visszavétele után még a Dunántúl jelentékeny része, a Tisza melléke, sőt Heves- és Borsodmegyék török kézen maradtak. Az 1687-iki mohácsi diadallal a Dunán túl visszakérültek a Duna- és Dráva-menti vármegyék, de Székesfehérvárt, Kanizsát, a Tiszamentét, Szegedet, sőt Egert is csak a következő évben hagyta el a török; Békésmegye s a Marostól délre eső terület még mindig neki hódolt. A visszafoglalt terület sem volt kellőképen biztosítva. Belgrád s a Száván túli hódítások rövid idő múlva visszakérültek a török uralom alá, de még az 1688-ban visszaállított Szörény vármegye, sőt Pestmegye lakosait is gyakran megsarcolták a Váradban és Temesvárt megfészkelte török kóborló csapatai. Szörény annyira körül volt véve az ellenséggel, hogy Lipót a karloviczi békében kénytelen volt róla, sőt Karánsebessel együtt Krassóról is lemondani.⁵

1691-ben újra vissza kellett foglalni Pozsega, Szerém, Verőcze és Valkó vármegyéket, melyeket azóta kezdtek Szlavónia néven emlegetni. E vármegyék azután a karloviczi békében végleg elszakítottak az anyaországtól. 1692-ben Várad és vele ha-

¹ Borovszky: Csanád vm. tört. I. 331. l. — ² Urb. et conscr. Fasc. 127. Nr. 1. — ³ K. O. V. 130. l. — ⁴ Daróczy a Közg. Szemle XL. évf. 590. l. —

⁵ Pesty: A szörényi bánság és Szörény vm. tört. I.

talmas terület került magyar kézre, 1695-ben pedig Békés vármegyéből üzték ki a törököt. Két év múlva a zentai diadal előkészítette a talajt a karloviczi békére, mely a Maros, Tisza és Duna közti vidéket török kézben hagyta ugyan, de a visszafoglalt részek nyugalját biztosította.

Nemcsak közjogilag, hanem gazdasági szempontból is sérelmes volt a kormánynak azon intézkedése, hogy a visszafoglalt terület nagy részében, az ujonan nevezett Szlavóniában, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál és Szörény vármegyékben külön katonai igazgatást hozott be s a vármegyék visszakebelezését egyre halogatta. Így vált lehetővé, hogy e területek idegen bevándorlók s az udvari kamara hitelezőinek kezére jutottak s a még itt-ott fennmaradt magyarság is kénytelen volt onnan visszahuzódni. Hogy a német uralom mennyire nem kedvezett a magyarság gyarapodásának, mutatja az az érdekes jelenség, hogy 1705-ben, mikor Rami török nagyvezér a kezébe kerülő temesi bánság korona-javait örökös családi jobbágybirtokká alakította át, egy év alatt 8,000 jobbágy ment át e török tartományba.¹ A német és rácz katonaság még Békés vármegyéből is kiűldözte a magyarságot, mely 1703 végén Rákóczi rendeletére Karczagra telepedett át.² Különösen a birtokos nemesség volt lehetetlenné téve a visszafoglalt részekben, amelynek természetesen a török részből is pusztulnia kellett. Ez időben költözött Erdélybe az előbb még jómódú szörényi birtokos nemesség.³

Részletesebben szeretnénk foglalkozni a *katonai beszállásolás és élelmezés* terhével, mely a szegénység tönkrementjének, a városok és köznemesség elszegényedésének fő oka volt. Hazánkban a karloviczi békéig állandóan 20—25.000 lovas és ugyanennyi gyalogos katona élt,⁴ akiknek ellátása a téli, u. n. szabad quártély (hyberna) s portióval, vagyis élelemmel való tartása a vármegyékre nehezedett. A beszállásolás november elsejétől április végéig, tehát félesztendeig tartott. A *főhadbiztosi hivatal* (Generalis bellicus commissariatatus) megjelölte, hogy a kirótt portiókból

¹ Pesty: A szörényi bánság stb. I. 127. 1. — ² Karácsonyi I. 315. 1. —

³ Pesty: A szörényi bánság stb. I. 126. 1. — ⁴ Takács czikke, Bpesti Szemle 1910. 397. sz. 51. 1.

mennyi esik az egyes vármegyékre s kiutaltványozta a beszállásolt csapatok illetékét.¹ A beszállásolt katona kapott lakást, ágyat, a házigazdával közös tűzhelyet, gyertyát, sőt. Naponta élelmül egy font marhahúst és két font barna kenyeret; lovának hat font zabot, nyolcz font szénát s hetenkint három köteg alomszalmát. Ezenkívül a személyi portió (portio oralis) kiegészítésére havonta másfél forintot s a ló részéhez egy forintot készpénzben. Ezt ugyan a hadi kincstár fizette, de abból a hadi adóból, melyet ugyancsak a szegénységtől szedtek be.² Sok helyen a szállásadótól is megkövetelték a hónaponként járó egy tallér *italpénzt*,³ vagy pedig naponta félpint bort vagy egy pint sört követeltek.⁴ A tiszt urak még nagyobb igényűek voltak. Kecskemét 1697-ben tíz tisztet lát el, naponként ebédre és esetelire négy-négy tál étellel és tíz pint borral. Ezenkívül a tiszték 19 szolgáját, 50 lovát és 28 ökrét tartották élelemmel.⁵ A községek nem kapott minden nap húst, hanem egy tál főzeléket, kását vagy tésztát, amely jólakásra egy font tehénhússal ért fel. Ha strázsára ment, élés helyett 5 krajczárt kapott a gazdától.⁶ A portiók után havonta másfél, illetve két forintot engedtek el a vármegye hadi adójából. Egyébként a lakosok is megválthatták a beszállásolás terhét s a kész szolgálmányokat katonai és megyei vegyes bizottság által megállapított pénzüsszegen. Ugyanigy fizetett a vármegye a távollévő katonákért havi másfél, illetve két forintot u. n. vacans vagy vacua portio, *száraz portio* czimén.⁷

A téli szállás terhei tulajdonképen a vármegyei adófizető népre, a szegénységre és városi polgárságra nehezedtek, de 1696 óta a nemességre is kiterjesztettek, még pedig a nemesi, bárói és grófi kuriákra egyaránt.⁸ A városokban lakó nemesek méltányosságból beleegyeztek abba, hogy minden második alkalommal kivegyék részüket a polgárság e terhéből.⁹

Nagyon könnyű belátni, hogy a katonai beszállásolásnak ez a módja már magában véve is elegendő volt arra, hogy az ország

¹ Királyi szabályzat, közli Hornyik. III. 424. s köv. — ² U. ott. — ³ A gr. Bercs. család II. 156 l. — ⁴ Hornyik III. 121 l. — ⁵ U. ott 231. — ⁶ U. ott III. 228 l. — ⁷ U. ott. Oklevéltár III. 424 stb. — ⁸ A gr. Bercs. család II. 137. l. — ⁹ Gt. Sz. VI. 77. l.

egyes részeit gazdaságilag tönkre tegye. A teher nem oszlott meg az ország egész lakossága között, hanem egyes vármegyékre, jobbra az előbb még legnépesebb s leggazdagabb északkeleti részre zúdult. Növelte a bajt az, hogy az idegen katonaság féktelenül garázdálkodott s a népet valósággal kiszípolozta. Hiába tiltotta meg a király, hogy a lovaskatona, ha lova nincs, ne szedjen ló-porcziót, hogy a szállásadót ne bántsák, ne dolgoztassák, hogy feleségének s gyermekeinek békét hagyjanak, hogy kocsmát vagy mészárszéket ne nyissanak s hogy a főhadbiztosság híre nélkül ne sanyargassák a népet executióval. A visszaélések napirinden voltak.¹ Az volt a baj, hogy a tisztek s hadi biztosok is zsarolásból éltek. Roppant összegeket róttak a vármegyékre a be nem szolgáltatott porciók ürügye alatt s katonai executióval végrehajtották rajtuk. Beregmegye 1686-ban kénytelen volt adóságra venni fel 17,153 rénes forintot, hogy a végrehajtástól megszabaduljon.² A hadseregnek a király sem tudott parancsolni. Daczára Lipót fölmentő levelének 1685-ben is 30 ember s 15 ló ellátását rótták ki Kecskemétre s 12,000 forintig sarcolták meg a várost.³ 1687-ben Caraffa Debreczent fosztotta ki úgy, hogy a város 1,240 adófizetője 35,406 forintnyi portiót fizetett.⁴ Jellemző az angol Stepney követ jelentése, mely egyenesen 80,000 forintra teszi azt az összeget, melyet Caraffa havonként kizsarolt.⁵ Tény, hogy a város a téli időszakban úgy elnéptelenedett, hogy 2,247 lakott épületéből csak 1,395 maradt meg.⁶

Nem lehet azonban azt mondanunk, hogy a német katonaság csak a magyar vidékeket élte volna fel. Maga Pozsony városa 1697-ben könyörögve fordult Ötelségéhez, hogy a »város méltányos jajveszékélését meghallgatván az elviselhetetlen portiók számát kegyeskedjék leszállítani.«⁷ Sopronnak 1689-ben több mint 13,000 forintját emésztette fel a katonaszállásolás s négy év múlva újra 20,000 rénes forintjába került, a személyi portiót négy, a ló-portiót öt rénes forintjával fizetve.⁸ Még többet szenvedtek a szepes városok, melyeket 1688-ban két ízben is alaposan kifosztottak. Elő-

¹ Hornyik Okt. III. 424 s k. — ² 1687 : XXIV. t.-cz. — ³ Hornyik III. 119 és 123 l. — ⁴ Zoltai czikke a Gt. Sz. XI. 50. l. — ⁵ Arch. Rák, 2 oszt. I. 26. l. — ⁶ Gt. Sz. XI. 48. l. — ⁷ Cam. exp. 1697 jan. 3. A. 1. — ⁸ Csányi Krónikája 141, 153 és 156 l.

szőr báró Steinau tábornok hajtott be rajtuk huszonnégyszer 30,000 forintot be nem szolgáltatott percziók czimén s alig négy hónap múlva Jacob von Kinzich alezredes hajtott be ugyanezen czimén 32,000 frt.-ot és mindenféle ajándékot.¹ Egyes vármegyét teljesen kifosztott a katonaság, amint ezt pl. Máramaros megyéről maga az udvari kamara elismerte.² A nép a quártélyozás pusztáhirére úgy megrémült, hogy mint egykor a török elől, megszökött falustól. Székesfehérvár mellett 1689-ben egy éjszaka öt falu népe tűnt el.³ A nemesség is sokat szenvedett. Báró Károlyi Sándor 1692-ben saját számítása szerint 48,978 forintot fizetett rá a beszállásolásra,⁴ ugyanakkor Szatmár vármegye 24,000 forinttal károsult. A következő alkalommal már inkább önként fizetett Heisternek ötszáz aranyat, csak hogy vármegyéje három évig békében hagyassék.⁵ Ez azonban nem mentette őt meg attól, hogy Gallenberg már a következő évben meg ne »látogassa« csapatával Károlyban s hatszáz forintot be ne hajtson rajta.⁶

Legtöbbet azonban a Hegyalja szenvedett, az elégedetlenség s a mozgalmak régi fészke, emelyet úgy látszik így akart az udvar tönkre tenni. 1689-től csaknem évenként küldtek oda néhány század katonát s porczióját felemelték 186-ra.⁷ A sok nyomorúsággal teljes esztendő közül Babocsay, az események eleven tollu krónikása különösen kiemeli az 1696-ikét, amikor Solari gyaloghadai fosztották ki a vidéket s a következőt, mikor gróf Schlick tábornok két század vasas némete, daczára annak, hogy a vármegye az azon évi téli szállást 7,000 forinttal már megváltotta volt, minden portión 14 rénes frt. 30 krajczárt zsarolt be.⁸

A terhes adózás, a beszállásolás elviselhetetlen volta s a napi renden levő katonai túlkapások miatt a Felvidék, helyesebben az északkeleti tizenhárom vármegye 1696-ban követséget küldött Bécsbe a királyhoz. A küldöttség vezetője, gróf Bercsényi Miklós kieszközölte, hogy a katonai kihágások ellen még az évben *polgári tartományi főhadbiztosi* állást szereztek (supremus commissarius provincialis), melynek három tagját a rendek jelöltjei kö-

¹ Sváby id. m. 227 és 229 l. — ² Ben. resol. 1691. decz. 29. — ³ Acsády: A magy. nemz. tört. VII. k. 523 l. — ⁴ Önéletirása I. 33. l. — ⁵ U. ott 39. l. — ⁶ U. ott 47. l. — ⁷ Babocsay Rumynál I. 111. l. — ⁸ U. ott 144—5 l.

zül a király nevezte ki. Bercsényi, gróf Pálffy Miklós és gróf Zichy Ádám lett a három főhadbiztos, kik a következő év januárjában¹ meg is kezdték sok vesződséggel, de kevés eredménnyel járó hivatalukat.² Panasz volt elég, de orvoslásukra nem volt hatalmuk Bercsényiéknak. Borsodmegye Schlick és Corbelli zsarolásáért szólalt fel, s Ritschan ezredes rablásáért. Sáros vármegye Kinzich főhadbiztost vádolta zsarolásért. Debreczen városa 1,200 arany jogtalan behajtásáért emelt panaszt,³ de legérdekesebb volt Károlyi Sándor panasa — őt gróf Auersperg szatmári várparancsnok parancsára Kahlenberg kapitány egy század katonasággal meglepte nagykárolyi várában s 600 forintot követelt rajta. Károlyi nem ijedt meg s hajdúival kiűzve a németet, panaszt tett a zsarolók és erőszakoskodók ellen.⁴ A polgári főhadbiztosok tehetetlenek voltak a katonákkal szemben. Megtörtént, hogy a katonák megakadályozták a vármegyei adószedők működését, hogy az exequálásra jogczimük legyen. Bercsényi a királytól kért orvoslást, e helyett azonban a főhaditanács leiratát kapta, mely a katonaságnak adott igazat.⁵

Semmivel sem voltak jobb viszonyok Erdélyben, hol szintén 1696-ban állították fel a megyék és székek élére a katonai élelmezési biztos ellenőrzésére az *administrator commissarius* hivatalát.⁶ A porció jobbára olyan volt, mint az anyaországban, csak hogy itt havonta adták. Minden hónapban beszolgáltattak a katonai főhadbiztos alá rendelt megyei és széki inspektoroknak két szebeni véka búzát, (melynek kimérésekor a katonáknak nem volt szabad a vékát megnyomniok vagy megrugniok!) hús helyett egy tallért, két és fél köből zabot s a lónak két szekér szénát, meg tiz kötés szalmát.⁷ Legjobban a székely nemzet panaszkodott a nagy és törvénytelen terhek miatt. Rájuk különösen az 1690-iki háborus esztendő mért súlyos csapásokat. Lakatos István csikkozmasi plebános írja, hogy Thököly hada az egész megyét úgy kifosztotta, hogy csak a harangok maradtak meg, melyek szerencsére a földbe

¹ A gr. Bercs. cs. II. 136. l. — ² A rendek 3000 frtot szavaztak meg nekik. U. ott. — ³ A gr. Bercs. cs. II. 157 s k. l. — ⁴ Károlyi Önéletírása 46—48 l. — ⁵ A gr. Bercs. cs. II. 170. l. — ⁶ Sz. O. VII. IV. l. — ⁷ U. ott 4. l. stb.

voltak erősítve.¹ Az erdélyi főkormánysházak tehetetlenek voltak s ezt maga is beismerte. »Ebben az hadi állapotban amennyi szénát együtt is másutt is elköltöttek az hadak, Isten győzné azt megfizetni; hanem alamizsnául adatunk flor. ung. 100. hogyha az Isten a sóból az országnak pénzt ad«, — írják a kárpótlásért folyó módó zágoni Jankó családnak.² Később sem javultak az állapotok s a katonai zsarolások úgy elharapóztak, hogy 1701. áprilisában végre a főkormánysházak is megindította a vizsgálatot.³

Lehet-e csodálni, ha az elkeseredett, mindenéből kifosztott nép 1697 július elsején az újhelyi vásáron felkoncizolta a fosztogató német katonákat s ha hat esztendő múlva fölkelt Rákóczi, hogy — amint a nép mondta — kiűzze a porciót az országból?⁴

A felkelők, természetesen, maguk sem lehettek el a nélkül, hogy a szegénységtől újabb áldozatokat ne követeljenek. A 26,000-et meghaladó kurucz sereg élelmezése bizony nem ment mindenütt simán, jóllehet Rákóczi szigorúan megtiltotta a szegénység sanyargatását.⁵ Epen nem kimélte saját birtokait s fáradhatatlanul azon iparkodott, hogy a sereg eltartása a nép megerőltetése nélkül történjék. A vármegyékben *prófontházakat* állíttatott fel, melyek hat-ezer kenyert is sütöttek egyszerre.⁶ A hadbiztosoknak (commissarii) időnkint jegyzéket kellett küldeniök a Gazdasági tanácshoz a kiutalványozott élés átvételéről, hogy az esetleges visszaélések ellenőriztessenek.⁷ Az ónodi országgyűlés végzése szerint a nyári hadak élelmezése egyaránt hárult a parasztságra és a nemesi rendre, a szekerezést és a téli quartélyt azonban ezután is csak a parasztság szolgáltatta.⁸ A katonai végrehajtást, melynek kikerülése végett a városok olykor önként megtoldották a porciókat,⁹ csak ritkán engedte meg a fejedelem, akkor is mindig a vármegye hírével és akaratával.¹⁰ Általában hitvány eszköznek tartotta az executiót, mely csak dorbézol a falvakban s egy heti executio után is alig szed többet egy exactor 36 forintnál.¹¹

Háborús időben, persze, nem volt mindig lehetséges elkerülni

¹ Sz. O. VI. 426. l. — ² U. ott. VI. 428. l. — ³ U. ott. VII. 69. l. — ⁴ Acsády: A magy. nemz. tört. VII. 549. l. — ⁵ II. Rákóczi F. és nev. kort. 8. l. — ⁶ Arch. Rak. I. 239. l., K. O. V. 547, 554 l. — ⁷ Gt. Sz. IV. 119. l. — ⁸ II. Rákóczi F. és nev. kort. 88. l. — ⁹ Chernel: Kőszeg sz. kir. város tört. 193. l. — ¹⁰ K. O. V. 630. l. — ¹¹ Arch. Rak. II. 218. l.

a prédálást és a *sarczot*, melyre gyakran egyenesen rá volt a sereg utalva. Különösen Károlyi volt híres prédálásairól, amiért tréfásan Kártévő Sándornak mondták.¹ Olykor egész falvakat elpusztítottak; így pl. 1706-ban az előbb virágzó Csákány falu a Csallóközben teljesen megsemmisült.² Sokszor megsarczolták a városokat és mindenféle élelmet és portékát hajtva be rajtuk. Kőszegtől 1704-ben 60 lovat, 35 köből zabot, 4 marhát követeltek, ezenkívül mustot, mentebéllést, rókamált, 24 óntalat, 30 óntányért, selyem materiát mentől több veres színűt zászlóknak, sőt, fűszereket, csizmákat, lószerszámokat és még nagyon sok apróságot hajtottak be a polgárságon. Minduntalan rázentek a városbíróra, küldene egy-egy átalag bort, hadd igyák meg a városbeliek egészségére.³

Még nagyobb csapás volt az idegen sereg garázdálkodása s a közel 25,000 főre rugó császári had élelmezése. Heister, ki kegyetlenségének már az 1704-iki veszprémi és fehérvári vérfürdővel tanujelét adta, ugyancsak megterhelte porcióival a megyéket.⁴ A labanczok még jobban rá voltak utalva a szegénység zsarolására, minthogy az udvari kamara nem tudott a hadi tanács utalványozásainak eleget tenni.⁵

Schlick hadserege még a pozsonyi kamarai tisztviselők fizetését is lefoglalta.⁶ A szepesi városok 1704-ben 60,000 forint hadisarczot fizettek⁷ két év múlva ismét kifosztotta őket Ribinszky labancz ezredes.⁸ Még jobban pusztított az Erdélybe szorult Rabutin tábornok, ki különösen a nagyenyedi mészárlással tette hírhedtté nevét.⁹

Az 1706-iki békealkudozások is részben a miatt szenvedtek hajótörést, mert a bécsi követek a császári hadak élelmezésére aránytalanul nagy területeket követeltek.¹⁰ A kuruczok azonban nem tévesztették szem elől, hogy ők épen a magyarság koldussá tétele ellen fogtak fegyvert s gyakran a labancz kézen levő városok iránt is nagy engedményeket tettek. Így 1706 nyarán meg-

¹ Arch. Rak. IV. 8. l. — ² Békefi: A zirczi, pilisi stb. apáts. tört. II. 504. l. — ³ Chernel id. m. II. 143—4. l. — ⁴ Arch. Rak. 2. sor. I. 308 és III. 415. l. ⁵ Arch. Rak. 2. sor. II. 140. l. — ⁶ Cam. exp. 1704. márcz. 4. A. 1. — ⁷ Arch. Rak. I. 315. l. — ⁸ Sváby: A szörényi bánság stb. 238. l. — ⁹ Arch. Rak. 2. sor. I. 274. l. — ¹⁰ Arch. Rak. 2. sor. III. 20. l.

engedték, hogy a császáriak az inségre jutott Győr, Komárom, Esztergom és Buda városokba négyszáz mázsa lisztet vihesse-
nek be.¹

A népesebb vidék jórészt a kuruczok kezében volt s azok élelmezésével volt megterhelve. Nemzetes Bene Pál Nagy Hont vármegye, Kőrmöcz város, továbbá Bors, Esztergom és Komárom megyék kerületének élelmezési biztosa csupán Hont vármegyében havonként 813 kassai köből búzát, 135·5 mázsa húst s 1,490·5 köből zabot gyűjtetett a megye élelmezési raktárába.² Egyes városok igazán nagylelkűen vetélkedtek a mozgalom anyagi támogatásában. Legtöbbet tett aránylag Debreczen városa, mely mindjárt 1703 augusztusában 24,000 koronás tallért, 500 puskát, 6,000 hajduköpenyeget s nagy mennyiségű élelmet juttatott a felkelőknek.³ De az áldozatkészség elégtelennek bizonyult, úgy hogy Rákóczi 1705 októberében kénytelen volt elrendelni, hogy azon vidékeken, ahol a sereg élelmezésére a fiskális javak nem elegendők, szükség esetén a papság tizedét is be kell e célra hajtani. Meghagyta azonban, hogy a szegénységet a dézsmások ne sanyargassák s a visszaélések ellen szigoruan kell eljárni.⁴ A püspöki tized, melyet mint mondtunk, rendesen készpénzben, úgynevezett tized váltásban adtak, néhol jelentékeny összeget képviselt, így pl. a vácsi püspök kerületében csupán Kecskemét, Kőrös és Czegléd 1,000 tallért fizettek.⁵ Nagy teher volt a zsoldos katonák felszerelése is, kiket ruhával a kincstár látott ugyan el, de lovat és fegyvert annak kellett adnia, aki a katonát kiállította.⁶ Ilyen módon a vármegyék és városok mindjobban érezték a háboru miatt folyton növekvő gazdasági veszedelmet, mely a rézpénz csődjében, s az élelmezés nehézségeiben lett nyilvánvalóvá.

A népesség csökkenésére s ami ezzel együtt jár, a gazdasági élet megbénítására vezetett a *pestis*, mely Erdélyben lépett fel először s csakhamar elterjedvén Magyarországon is, három éven át szedte áldozatait. A Székelyföldön, Gyergyóban már 1708 decemberében jelentkezett,⁷ ugyanezen évben a Marosmentén

¹ U. ott. III. 13. 1. — ² II. Rákóczi F. és nev. kort. 20. 1. — ³ Arch. Rak. 2. sor. I. 29. 1. — ⁴ Gt. Sz. IV. 118. 1. — ⁵ Hornyik III. 493. 1. — ⁶ Arch. Rak. VIII. 30. 1. — ⁷ Sz. O. VIII. 140. 1.

Aradon és Csanádban is megkezdte pusztítását. A különben is gyér csanádi lakosság ijedtében az Aldunához menekült. Az Alföld többi részén, különösen Kecskeméten, Czeglédén, továbbá Botva és Bont községekben 1709 nyarán grasszált legjobban. E községeket királyi rendelettel intették a legnagyobb elővigyázatra s az átutazást e vidéken eltiltották, hogy a ragály terjedését megakadályozzák.¹ A harminczadosok utasítást kaptak, hogy a gyanús vidékről jövő utasokat, a szekereket és árukatt artóztassák fel.²

Legnagyobb pusztítást vitt véghez a pestis az ország legnépesebb vidékén, a Felvidéken. 1709-ben eljutott Nógrád és Bars vármegyékbe, az Alföldön pedig a Hajduságot, Debreczent pusztította. Még jobban dühöngött a következő évben a bányavárosokban, hol a pestishez ez évben az éhínség is társul szegődött.³ A szepesi városok sűrű lakossága felényire apadt le. Lőcsén 4,000-en felül, Iglón 3,364, Váralján 1,600, Leibiczon 1,176, Podolinban 947 ember halt bele.⁴ Ugyanekkor pestis pusztított Komárom vidékén s a Dunántúl is, különösen Vasvármegyében. 1711 januárjában fellép Pozsonyban is, hol a város előkelői bizottságot (*commissio sanitatist*) alakítottak a ragály terjedésének megakadályozására. A bizottságnak az esztergomi érsekprimás, majd maga József király adott utasítást.⁵

A pusztító betegség, melynek áldozatait egykori hivatalos becslések háromezre tették,⁶ itt-ott még a későbbi években is felütötte fejét. Erdélyben 1712-ben,⁷ a Felvidéken szorványosan egészen 1715-ig.

---

¹ Ben. resol. 1709. jul. 6. — ² U. ott. jul. 19. — ³ Száz. XIII. 439, 1. — ⁴ Sváby id. m. 244. 1. — ⁵ Ben. resol. 1711. jan. 31. — ⁶ Milhoffer: Magyarországi közgazd. I. 192. 1. — ⁷ Sz. O, VII, 188, 1.

HARMADIK FEJEZET.

Birtokviszonyok.

Ami a birtokviszonyok jogi oldalát illeti, e tekintetben kevés újítás történt korszakunkban. A Werbőczy által kodifikált felfogás, a szent koronának mint minden birtokjog forrásának elmélete még nagyobb kifejezésre jutott abban az új birtokjogi intézményben is, amelyet nyugati hatás alapján az 1687-iki országgyűlés iktatott törvénybe. Ez a *hitbizomány* megalapítása.

Ez az intézmény az által, hogy a nagybirtok elaprózását s elpazarlását megakadályozta mind gazdasági, mind társadalmi szempontból üdvös újítás volt. A hűbéri alapokon nyugvó gazdasági rendszer természetesen kedvelte a nagy uradalmi gazdálkodást, mely az úrbéreszek megélhetését tetemesen könnyebbé tette, mint a kisbirtokos gazdálkodása tehette. A hitbizomány nagy gazdasági hátrányai, az államra nézve veszedelmes, a társadalomra káros és igazságtalan szerepe az akkori viszonyok között szóba se jöhettek. Ellenkezőleg akkor, amidőn az ország legtermékenyebb vidékén napi járőföldeken át csak műveletlen pusztaságokat lehetett látni s amikor a gazdálkodás alapja nem annyira a pénztőke volt, mint inkább az emberi kéz, a jobbágy, egyenesen nemzeti kötelesség volt a nagybirtok védelme és támogatása.

A hitbizomány lényege az, hogy az ily birtok nem tartozik teljes tulajdonjoggal az azt birtokoló családhoz, hanem csupán a haszonvételt (az usust) és a jövedelmet (a fructust) élvezi a család. E szerint a hitbizományi birtokot sem eladni, sem elzálogosítani nem lehetett. Ezzel együtt kimondatott a *majoratus*, vagyis hogy a hitbizományi birtokot a család elsőszülött férfi tagja

örökli.¹ A törvény, mely kimondotta az ország mágnásaira és előkelőire vonatkozó, tulajdonképpen megerősítése volt azoknak a birtokjogi intézkedéseknek, melyeket gróf Harrach Károly, gróf Pálffy Pál és József és gróf Königsegg már az 1687-iki országgyűlés előtt tettek. A törvény meghozatala után gróf Zichy István (1693) és herceg Eszterházy Pál (1695) alkottak hitbizományt.² A köznemességnek csak az 1723-iki országgyűlés adta meg e jogot, feltételül szabván az előzetes királyi megerősítést és a megyei közgyűlésen való utólagos kihirdetést.³

A török kiűzése módot adott az eladósodott udvari kamarának arra, hogy bevételeit a kincstári javak szaporításával növelje. A Thököly-felkelés miatt elkobzott felvidéki birtokokat már eladták volt a Gundelfinger, Joaneli s más idegen családoknak, most a termékeny Alföldre és Dunántúlra került a sor. Úgy látszik, megvolt ez a rejtett célja az 1688-ban kiküldött *új szerzeményi bizottságnak*, mely kimondotta azért alakult, hogy a visszafoglalt területek birtokviszonyait rendezze. Elnöke Kollonics volt, tagjai öt német tanácsos s az udvari kamara és a hadi tanács egy-egy képviselője.⁴ Székhelye természetesen Bécs, végrehajtóközegei a vármegyék. A bizottság működését tulajdonképpen csak 1690-ben kezdte meg, Lipót király aug. 16-án kelt pátensének kibocsátása után. Lipótnak e rendelete utasítja a vármegyéket az újonnan szerzett birtokok eladásának módjára nézve. Vásárolhat minden honos és külföldi, a kínált vételár nagyságát vevén irányadónak. A vételár a királyi kamara által készítendő összeírás és méltányos árszabás szerint készpénzben fizetendő, a császári kamara tartozásai azonban készpénznek számítandók be. A királyi jogokat és jövedelmeket, a közterheket, a 30-ad szedésének jogát, a bányajogot, robot munkát és hadi adót fenn kell tartani s az árszabásnál beszámítani. A vásárolni kívánók e szándékukat írásban jelentsék a bécsi új szerzeményi bizottság előtt s annak idézésére személyesen jelenjenek meg. Ha valaki egyes javakra, uradalmakra vagy hasznokra igényt és jogot formál, jelentse az említett bizottságnak, hasonlóképpen jelentsék a vármegyék azt,

¹ 1687: IX. t.-cz. — ² Milhoffer: id. m. I. 193. l. — ³ 1723: L. t.-cz. —

⁴ Acsády a Magy. nemz. tört. VII. k. 518. l.

ha valaki birtokjogát vagy haszonélvezeti jogát nála bejelenti. É végből a bizottság hat hónapi határidőt tűz ki (1691 márcz. 1-ig bezárólag), azon túl a jelentkezőket meg nem hallgatják s jogaikból örökre kizártaknak tekintik.¹

Lipót pátense megküldetett mindazoknak a vármegyéknek, amelyek valaha akár közvetve, akár közvetlenül török uralom alatt álltak. Ez pedig nem jelentett mást, minthogy az egész Alföld, a Dunántúl nagyrésze s a Felvidékről is jókora terület birtokigazolás alá vettetett. A birtokigazolás oklevelekkel történt s elképzelhető, hogy ez a mozgalmas, háborús időkben mennyi akadályba ütközött. Különösen azok a vármegyék voltak eltelve jogos panasszal, amelyek a királynak régóta adót fizettek. A bizottság nem volt hajlandó kivételt tenni. Munkálatai oly lassan haladtak előre, hogy Lipót 3 év múlva újabb határidőt volt kénytelen kitűzni.² Minthogy azonban ez sem bizonyult elégnek, 1696. aug. 30-án kelt királyi rendelettel megidézték a bécsi bizottság elé Győr, Komárom és Veszprém birtokosait azon év nov. 22-ikére, Fehér megye birtokosait decz. 1-re, végül Pest, Pilis, Solt, Tolna és Baranya birtokosait a következő év január 7-ikére.³

1695 óta a pozsonyi és kassai kamara és a budai kamarai intézőség tisztjei is kiszállottak a vármegyékbe s birtokösszeírásokat végeztek.⁴ A földesurak sorra bemutatták okleveleiket s kérték a királyi megerősítést (consensus regius). Ezt azonban gyakran megtagadta a bizottság s a kincstár nevében a birtokost perbe fogta. Megindultak a hosszú birtokpercek, melyeknek néhol nem is volt más céljuk, minthogy a birtokosokat a sok zaklatással, bizonytalansággal rábirják arra, hogy a kincstárral bizonyos pénzösszegben vagy birtokrész átengedése útján kiegyezzenek.⁵

A kincstári javak a bizottság ilyen munkálata következtében igen megszorodtak és jutottak idegen kézre. Már a bizottság megalakításakor kiadott királyi rendelet figyelmen kívül hagyta az ország sarkalatos törvényét, mely szerint fekvő birtokot csak bel-földi születésű, vagy honosított idegen szerezhethet. Tény, hogy a magyarság száma némely vidéken nagyon is leapadt s hogy tiszt-

¹ Ben, resol. 1690. aug. 16. — ² Ben, resol. 1693. júl. 6. — ³ Hornyik: III. 444. l. — ⁴ Hornyik III. 236 l. — ⁵ U. ott. III. 239. l.

tán magyar honosokkal nehéz lett volna oly roppant földeket benépesíteni s ez némely tekintetben igazolni látszott az udvar intéző köreinek álláspontját, mely szerint, csak nagyon távoli s hitetlen barbár népeket ne fogadjanak be, a többieket egyformán, csak a németek legyenek előnyben, hogy az országnak legalább egy része lassankint germanizáltassék s a forrongásra hajló magyar vér szelidüljön.¹ Kollonics e szavai megvilágítják a telepítő politika melékcéljait, mely abban is megnyilvánult, hogy a települők közt a katolikusok előnyben részesüljenek s az idegenek öt, a magyar települők pedig csak három évig élvezzenek adómentességet.² Az 1687-iki országgyűlésen is megvolt a katolikus irányzat, amikor elhatározták, hogy Dalmáciában, Horváth és Szlavonországban csak róm. katolikusok birhassanak fekvőbirtokot.³ Kollonics tervei egyelőre nem valósulhattak meg, minthogy a délvidék nyugalma csak a karloviczi béke után állott helyre s nagyobb arányú németbeözönlés ekkor még nem következett be. Ellenben 1690-ben beköltöztek a rácok s Csernojevics Arzén nevű patriarkájuk alatt Lipóttól messzemenő engedményeket és tág kiváltságokat kaptak. A rácztelepítés tendenciája a Rákóczi felkelés alatt világltott ki. Már 1703 novemberében felszólította az udvar a rác pátriárkát, hogy szervezzon közfelkelést a magyarok ellen, jutalmul megkapják a szecsői uradalmat.⁴ A hadi érdemeknek eképen való jutalmazása annyira szokásos volt, hogy egyik-másik katona, sőt hivatalnok is egyenesen kérte a királytól a birtokokat, sőt azokra nézve valósággal megalkudott. A Dunántúl Savoyai Eugén, gróf Caprara és Veterani tábornok örökösei, gróf Lymburg és Styrum Miksa Vilmos kaptak nagy uradalmakat. Legnagyobb volt köztük a Caprara birtoka Baranyában. Baranya vármegye a török kiűzésekor oly néptelen volt s azután is oly lassan szedte össze magát, hogy még 1704-ben is Tolna megyével együtt alig adott ki öt ép falut.⁵ Pécsnek 1692-ben mindössze 1,652 lakossa volt, Szegszárdnak 290, Ozorának 278, Tolnának 160, Simontornyának csak 147.⁶ Tolna megye azonban gyorsan összeszedte magát, ami első sor-

¹ Kollonics Maurernél 277. lap. — ² U. ott. — ³ 1687 : XXIII. — ⁴ Száz. XVII. 373. l. — ⁵ K. O. V. 129—130. l. — ⁶ Daróczy adatai a Közg. Szemle XL. 590. l.

ban a simontornyai uradalom birtokosainak a gróf Lymburg családnak volt köszönhető. 1715-ben már 33 község és 12 mezőváros volt a vármegyében, ez utóbbiak közt négy egészen új telep: Bonyhád, Majos, Tevel és Váralja.¹

A Szerémség nagyrészét XI. Incze pápa unokaöccse, Odescalchi Livius kapta 1697-ben, ugyanekkor adta Lipót a Csepel-szigetet gróf Heisler Donát tábornagnak.² Érdekes, hogy az adománylevél Szent-Miklóst, Makádöt, Becsét és Tökölyt említi csak községeknek, míg Haros, Csepely, Szentmárton, Csép, Gyalom, Lőre, Majorháza, Szentmihály és Szöllös pusztákként szerepelnek. Említi továbbá Ráczkevi várost. A bécsi kamara képtelen volt pénzzel fizetni ki embereit, sőt szorultsága, mely 1702—3-ban a spanyol örökösödési háború elején érte el tetőpontját arra is rávitte, hogy az egész Jász-kúnságot 1702 márczius 22-ikén 500,000 rénes forintért a német lovagrend kezére juttassa.

Még erősebb volt az idegenek gazdálkodása a Rákóczi-felkelés alatt. Bercsényi elkobzott javaiból már 1702-ben megkapja gróf Schlick Lipót tábornok Csongrád és Hódmezővásárhely mezővárosokat és a hozzá tartozó három falut tizethat pusztával.³ A külföldi tábornokok, hivatalnokok prédájuknak tekintették az országot, s a béketárgyalásokat minden lehető módon iparkodtak meghiusítani. Salm herczeg, bécsi miniszter 600,000 forintot érő hatvani uradalmát féltette, amelyre több magyar család tartott igényt.⁴ Hasonlóképen elleneztek a kibékülést a jezsuiták, akik szintén nyertek birtokokat. Épen úgy a rabolni vágyó tábornokok és az udvari kamara, amelynek volt oka félni számadásai megvizsgálásától.⁵ Jellemző, hogy a bécsi jezsuiták mielőtt 1705 nyarán a nyitrai püspök ott meghalt volna, rábírták, hogy rendjüknek 50,000 forintot, a császárnak pedig 10,000 forintot hagyjon végrendeletében.⁶

De nemcsak a nemesség alól iparkodtak kirántani a gyékényt, hanem a paraszt birtokosokat sem kimélték. 1698-ban megkezdtek a Hegyalja németesítését s a zendüléssel vádolt huszon-

¹ Acsády: Magyarország a prag. sanctio korában. — ² Wenzel G.: Magyarország. mezőgazd. tört. 350. l. — ³ Borovszky I. 264. l. — ⁴ Arch. Rak. 2. sor. I. 416. l. — ⁵ U. ott. I. 335. 6. l. — ⁶ U. ott. II. 83. l.

négy tokaji és tarczali szőlőbirtokos jószágát elkobozták és német tisztviselőknek adományozták.¹ Ez ellen természetesen nem lehetett felszólalni. Ugyanakkor azonban megpróbálták a zendülő parasztok birtokainak elkobzását is, de ez ellen Rákóczi, mint a föld birtokosa tiltakozott.²

A birtok elkobzás, a kamarának e régóta kedvelt fegyvere a Rákóczi-felkelés alatt dühöngött igazán. Már 1701-ben lefoglalják a Rákóczi és Bercsényi birtokokat.³ 1704-ben maga a *hadi tanács* (consilium bellicum) is vérszemet kapott s egymás után confiscálta a birtokokat, úgy hogy a kamara kénytelen volt Ő felségénél panaszt tenni.⁴ Annál jobban hozzá láttak 1705-ben, főleg a Dunántúl Somogyban, továbbá Győr és Komárom megyékben szedvén áldozataikat.⁵ A fölkelők vagyona azonban ezúttal nem személyi érdekek, vagy a kincstár kapzsiságának kielégítésére, hanem hadi czélokra fordított. Annál csodálatosabb a kamarai tisztviselők buzgósága, mely különösen Somogy vármegyében annyira ment, hogy még a labancz Matussek András püspök, gróf Széchenyi György, Jankovich István és más hű labanczok javait is megsarcolták. Az udvari kamara Somogy megye panaszára vizsgálatot rendelt, melynek eredményét azonban nem ismerjük.⁶ A birtok elkobzás a további években is nagyban szerepelt s tetőpontját érte el 1709-ben, mikor József király elrendelte, hogy a mozgalom részeseinek összes ingó és ingatlan vagyona összeirassék, leltározassék s tekintet nélkül arra, hogy birtokosa él-e vagy elhalt, lefoglaltassék s jövedelme az udvari kamara rendelkezésére beszo­lgáltassék.⁷

Úgy egyházi, mint gazdasági szempotból fontos volt az egyházi birtokok rendezése s a papi javak helyreállítása. A kincstárnak az a törekvése, hogy a török kiűzésével gazdátlan­ná lett birtokokra és jövedelmekre rá tegye a kezét, itt is erősen kísértett s ez annál veszedelmesebb volt, minthogy különösen az alsó pap­ság egyes vidékeken nagyon szegény volt.

Az első kísérlet a kérdés megoldására 1690-ben történt,

¹ Budapesti Szemle 1910 84 lap. — ² U. ott. — ³ A gróf Bercs. II. 320. l — ⁴ Cam. exp. 1704. okt. 2. A. 1. — ⁵ Ben. resol. 1705. máj. 19. — ⁶ Ben. resol. 1705. jan. 26. — ⁷ U. ott 1709. ápr. 6.

Lipót király augusztus 11-én kelt rendeletével, melynek végrehajtása azonban sok akadályba ütközvén, 1701 április 9-én újabb rendelet adatott ki, mely a régit nem egy pontban változatlanul megújította.¹ Lipót intézkedése az egyházi birtokok sérelmes helyzetének megszüntetésére nagyjában alkalmas volt, de egyes kérdések megoldatlanul maradtak.

Mindenekelőtt helyreállítatik a papi tized Szent István alapítása és a hazai jogszokás szerint, úgy azonban, hogy a királynak előjoga legyen a tized kibérlésére. A papság önkéntes ajánlására, másrészt fegyverjog-váltás czimén, végül mert a papság nincs többé banderális szolgálatra kötelezve, a tized tizedét köteles legyen a papság a háború czéljaira beszolgáltatni s a helyőrségek álmásaira vagy a kamara által megjelölendő helyre fél-évenként Szent György és Szent Mihály ünnepire beszállítani. Az egyházi birtokokra nézve így intézkedik a rendelet: »Minden egyes egyházi jószág és jog, amely most a királyi kincstár kezében van, amennyiben okleveles bizonyítékkal kimutatható, hogy azt a magyar papság és szerzetesség az elmúlt időkben és századokban birta és törvényesen birtokolta, (s ki nem derülne, hogy a püspöki és más egyházi javakat birtokolók javai és örökös birtokjoga azok elhúnyta után más törvényes örökös hiányában a hazai törvények szerint a királvi kincstárra szállottak) említett királyi kincstárunk vagy kamarai hivatalaink kezéből a magyar papság kezébe adandók s engedendők át örök birtoklásra vagy haszonélvezetre.« Eszerint az egyházi birtokok visszaállításánál is ugyanez a rendszer érvényesült, amely a világi birtokokat annyi hercze-hurczával s a birtokosok kárával juttatta vissza régi tulajdonosaik kezére s amely bő alkalmat szolgáltatott arra, hogy a kincstár az évszázadokon át zavarossá vált birtogjogi viszonyok következtében gazdagodjék.

A rendelet további része az alsó papság vagyoni viszonyait rendezi. »Magyarországon — úgymond — és az újonnan visszacsatolt részekben nagyon kevés a paróchia, azok is alig vannak javadalmazva. Így azután a tisztességes jövedelem hiánya miatt nagy a paróchiák szegénysége, az istentiszteletet kénytelenek elhanyagolni, aminek következménye, hogy a lelkek eltévelyednek s

¹ Ben. resol. 1701. ápr. 9.

beférkeznek a különböző felekezetek. Hogy e nagy bajokon megfelelő orvosszerrel segítsünk, kegyesen és jóakarattal meghagyjuk, hogy minden földesúr, a parochiák pátronusai a katolikus egyházakat javaikban újítsák meg, javadalmazzák s a plébánosokat és iskolamestereket támogassák. E célból a püspökök, prelátusok és apátok is adják meg évenként az alájuk rendelt alsó papoknak a tizenhatodot.« Minthogy pedig sok helyen protestáns földesúr kezébe került az egyházi felügyelet, kimondja a királyi rendelet azt is, hogy ezentúl csak katolikus vallású ember lehet pátrónus. Ha tehát a földesúr protestáns hitre tér, vagy a patronátus vétel, csere vagy zálogjog útján protestáns földesúr kezébe kerül, úgy a patronátus annak katolikus rokonára vagy ha ez nincs, a királyi kincstárra száll.

Lipót tehát elrendelte az egyházi birtokok visszaállítását s a birtokperek tárgyalására bizottságot küldött ki. A bizottság elnöke az érsekprimás Kollonics Lipót lett, akit a király utasított, hogy ítéleteiben az ország törvényeit tartsa szem előtt s azokhoz ragaszkodjék. Ezzel megszületett a *neoacquistica commissio* egyházi kiadása, amely az egyházi birtokperek tárgyalását még III. Károly korában is folytatta. Még nagyobb baj volt azonban az, hogy a szerzetesi birtokok elidegenítése s az ebben rejlő sérelem továbbra is megmaradt.

A szerzetesi birtokok elidegenítését a török háborúk s az azokkal járó rendkívüli pénzkiadások sietteték. Ezúttal a premontrei és ciszterczi rend birtokai kerültek sorra. Az osztrák és morva kolostoroknak kölcsöneikért átengedé Lipót a magyar szerzetesi birtokokat, melyek jórészt csak a XIX. század elején kerültek ismét magyar kézre. Schöllingen Ferencz alsóausztriai, pernecki apát 230,000 forintnyi kölcsöne fejében 1699-ben megkapta a jászói, leleszi és váradhegyfoki premontrei apátságokat, melyek pár év múlva a morvaországi Luka-apátság kezére kerültek.¹ 1705-ben Jánoshida, az egyetlen még magyarkézen lévő premontrei prépostság is Mayners Kázmér strahowi kanonok birtokába került.² A zirczi és borsmonostori apátságok még Buda visszafoglalása előtt idegen kézre kerültek s 1700-ban 31,000 forintért a sziléziai hein-

¹ Maurus Czinár: Monasteriologia. Tom. II, p. 41. 66. — ² U, ott Tom. II, p. 44.

rikau kolostornak adattak el.¹ A pilisi apátság, melynek élére Illyés András elüzlött erdélyi püspök került, jóideig tartotta magát. Illyés erélyes ember volt, aki jogait akkor is fenn tudta tartani, amikor Mattyasovszky László kancellár magát erőszakkal pilisi apáttá nevezette ki.² Halálával azonban a pilisi apátság is elvesztette önállóságát s 1712-ben Nezerin Flórián wellehrádi apát fennhatósága alá került, aki a pásztói apátságot már akkor tiz esztendőn át birta.³

Ily módon egyházi birtokaink részben hatalmas perekkel küzdöttek, részben pedig évszázadokra idegen kézre jutottak.

A városok fejlődését épen nem mozdították elő az ország közviszonyai. A háborúk miatt egyre emelni kellett adójukat s e mellett az élelmezés s a folytonos zsarolások is súlyosan nehezdedtek rájuk. A telelő katonaságot a legtehetősebb városokba helyezték s e tekintetben nem volt különbség magyar és német város között. Sopront épen úgy kifosztották, mint Debreczent vagy Eperjest s a szepesi városokat. A kamara is igyekezett minél több pénzt hajtani be rájuk s minthogy a kifosztott városok rendesen képtelenek voltak a kívánt összegeket befizetni, állandóan hátrálékkal küzdöttek. Mikor 1687-ben a magyar kamara ráirt Somprón városára, hogy az 1681-ben ott tartott országgyűlésért azonnal küldjenek be *taxa diaetalis* czimén 8,000 forintot, a soproniak azt válaszolták, hogy ők képtelenek a kívánt összeget beküldeni, de különben is sérelmesnek tartják a kamara kívánságát, minthogy az országgyűlés alatt a várost úgy felélték, hogy 100,000 forintnál is nagyobb káruk volt belőle.⁴

Az országgyűlési járulékot mindig nehezen tudta a kamara behajni s a városok nagy hátrálékokkal küzdöttek. 1697-ben Kassának 11,500, Eperjesnek 6,000, Bártfának 4,000, Lőcsének 3,500 frt. volt a hátráléka.⁵ Ezen felül ekkor Lőcsére 7,166 frt. Bártfára 8,000 frt. vettetett ki.⁶ A kamara még az 1708-iki részországgyűlés alkalmával is kivetette a városokra a taxát, még pedig oly mértékben, hogy még a kiváltságos Sopron városára is rárótt kivételesen 4,000 forintot.⁷

¹ U. ott Tom. II. p. 126. — ² Békefi: A zirczi, pilisi stb. apátság tört. II. 502. l. — ³ U. az: A pásztói apátság tört. II. 4. l. — ⁴ Csányi krónikája M. T. T. V. 134, 5. l. — ⁵ Cam. exped 1697 sept. 13. C. 1. — ⁶ U. ott 1697 jan. 29. C. 1. — ⁷ U. ott 1708 jan. 30. C. 1.

Kiváltságos helyzetük volt a szabad királyi városoknak, melyek száma ez időben már harminczötre emelkedett.¹ Ezeknek egy harmada bányaváros volt, élükön Besztercze és Körmöcbányával. Minthogy a szabad királyi városok, különösen az újabbak az országgyűléseken az idegen érdekek kész támogatóinak bizonyultak, az 1687-iki országgyűlés megtiltotta a szabad királyi városok számának szaporítását, aminek aztán az lett a következménye, hogy a magyar lakosú Debreczen és Szatmárnémeti is csak 1715-ben, az első törvényes országgyűlésen nyerhette el e kiváltságot.² A töröktől vissza foglalt régi szabadkirályi városok kiváltsága újra megerősítést nyert, de nem minden esetben azonnal. Így Buda városa és az 1688-ban visszafoglalt Székesfehérvár csak 1703 október 23-án kaptak megerősítő oklevelet. Kimondja Lipót király, hogy a város a szent korona tulajdonának tekintetik, el nem zálogosítható s a többi szabad királyi város módjára köteles megadni a közadókat és a taxát, vagyis az országgyűlési váltságot. Joga van a városnak úrbért róni ki telkeire és házaira s lakosaival földesúri terheket teljesíttetni. Mentés a város a bárány és sertés-tizedek, kilenczedek alól, joga van a kereskedés, hús és bormérés szabadsága felől területén rendelkezni. Tizennégy napon át bort mérhet a város közjaváért, azon túl csak vendéglőben és ivóházakban szabad mérni. Van legeltetési, favágatási, vadászati, halászati, madarászati joga, felügyeleti joga a malmok, vendéglők, korcsmák, gyógyszertárak és fürdők felett; sebészt, orvost csak ő fogadhat a városba. Jövedelmet szedhet a műhelyek, halászati helyiségekért s a mész-, a téglá- és cserépegető házakért. Felügyeleti joga van a kézművesek felett, meghatározza a mértékeket és fontokat, megbünteti a csalókat, megvámolja a vásárhelyeket s az ott eladott juhokért s más árucikkekért adót szedhet. Van serfőzési joga stb.³

A kiváltság levelekben biztosított jogokat a királyok rendeleti úton szabályozták s bővítették a viszonyokhoz képest. Mikor

¹ Sopron, Kismarton, Ruszt, Kőszeg, Székesfehérvár, Pozsony, Szentgyörgy, Bazin, Modor, Nagyszombat, Szakolcza, Trencsén, Selmecz, Bélabánya, Bakabánya, Körmöcbánya, Ujbánya, Buda, Pest, Besztercebánya, Breznóbánya, Libetbánya, Zólyom, Korpona, Esztergom, Kassa, Lőcse, Késmárk, Eger, Eperjes, Bártfa, Kísszeben, Felsőbánya, Nagybánya és Szeged, — ² 1687: XVII. t.-cz. és 1715: CVIII. t.-cz. — ³ Liber regius 27-ik kötet.

Pest 1693-ban, Buda 1696-ban utczáit kikövezte, Lipót pápens levélben engedte meg, hogy kövezetvámot szedjenek.¹ Ez a kövezetvám az akkori árviszonyokhoz képest meglehetősen magas volt. Minden cseber bor és sör után 2 dénárt, külföldi után 4 dénárt, egy mérő gabona után 1 dénárt, egy szekér fa után 2 dénárt, széna után 4 dénárt, egy vadakkal és szárnyasokkal telt kocsi után 25 dénárt, a kereskedelmi czikkel megrakott társzekér után 40 dénárt kellett fizetni.²

A városokban lakó nemesség, mely kiváltságainak épségben tartásával költözött ugyan be, méltányosságból szintén kivette részét a városi terhekből. A magyar közjog felfogása szerint a városi birtok adó alá esett³ s így háza és szántóföldje után a városban lakó nemes is fizetett porczyót. Néhol abba is beleegyezett a városi nemesség, hogy nagy szükség idején, főleg ha a város jövője forog kockán, személy és belső javak után is fizessen adót.⁴ Szükség esetén még szekeret is kellett állítaniok a vármegye tisztjei részére.

Legnépesebb városunk volt *Pozsony* és *Buda*, hol 635, illetve 628 adózó házat irtak össze 1715-ben.⁵ *Pesten*, ugyanakkor csak 181 adózó házat találtak. *Kassa* városában 1696-ban a falakon belül volt összesen 346 ház, helyesebben 294 ház, minthogy 52 romladozó ház lakatlanul állott. Ebből 123 emeletes, 83 földszintes kőház, 88 pedig faház volt. Nemések, urak, szerzetesek laktak 80 házat, a többinek lakósága a következő képen oszlott meg: 25 kereskedő, 182 mesterember, 33 »benn élő«, 45 zsellér, ugyanynyi szegény és özvegy. A vár alatt (sub mure) lakott 26 kapás és szegény ember, továbbá a szegénység⁶ 63 családja.⁷ Jobb viszonyokat találunk az ország nyugati és északnyugati részében, hol csupán Pozsony megye öt szabad királyi városában 1,277 magánházat irtak volt össze. Szakolczán is 550 háztartás szerepel 1715-ben, Nyitra mezővárosban pedig már 1696-ban 2—3,000 lakos.⁸

¹ Gt. Sz. VII. 94. 1. — ² U. ott. — ³ »Onus inhaeret fundo«. 1647: LXXVIII. t.-cz. és 1681: XLII. t.-cz. — ⁴ Gt. Sz. VI. 77. 1. — ⁵ Orsz. Lt. Conscriptio I. Cottus Posoniensis de anno 1715 etc. — ⁶ Szegénység, azaz »fér-frend és gazdák«; ebből is látható, hogy ez a földmives osztály régi neve. — ⁷ Gt. Sz. IV. 538. sk. — ⁸ Dedek Cr. L.: Nyitra vm. tört. 602. 611—2. 1.

A mezővárosok közt *Debreczen* vezetett, amelynek a szatmári béke évében körülbelül 12,000 lélek lakója volt.¹ Egyes vármegyékben, ahol a mezőgazdaság vagy a szőlő mívelés virágzó állapotban volt, nagy számban voltak a mezővárosok. Így a szőlőtermelő Zemplén vármegyében nem kevesebb, mint húsz mezővárost találunk.² Szatmár megyében tizenegy, Pest-Pilis-Solt vármegyében hét mezőváros szerepel. Ezek: Kalocsa, Pataj, Solt, Ráczeke, Czepléd, Kőrös és Kecskemét. Legnagyobb volt köztük Kecskemét, hol 610 adózó háztartást irtak össze 1715-ben.³

A tizenhárom szepesi város, amelyhez még három: Podolin, Gnezda és Lubló csatlakozott, ez időben a herceg Lubomirszky család zálogbirtoka volt. 1672—1702-ig herceg Lubomirszky Szaniszlót, azóta fiát Tivadart ismerték urocul. Lubomirszky ismerte a városok értékét s 1681-ben vissza utasította egy lengyel főúr ajánlatát, ki évente 10,000 körmőczi aranyat kínált a szepesi uradalomért bérösszegül.⁴ A XVII. században még csak terményeket szállíttatott Lengyelországba a Lubomirszky által kirendelt uradalmi kormányzó. Mazskovszky András a XVIII. sz. elején 1,000 drb. teljes súlyú körmőczi arany fizetésében egyezett meg a városokkal. Ez az összeg 1710-ben 1,025-re emeltetett s dülők (Märk) szerint vettetett ki a városokra. Összesen 206 dülő közt oszlott meg a teher s minden dülőre körülbelül 5 arany esett. Legtöbbet fizetett Leibicz, (159 arany) utána Igló (125) és Szepesolaszi (117); legkevesebbet Ruszkin és Sztarzsa (40—40 aranyat).⁵ Ezen földbőren kívül *intrada* czimen 2,200 aranyat fizettek, továbbá 8,000 magy. frt. tizedpénzt, 1,320 frt. gabonapénzt, 576 forintot a herceg nevenapjára s még különböző czimen 2,716 forintot. Tehát készpénzben 3,225 drb. aranyat és 12,612 magy. forintot fizettek, s ezen kívül természetben is adtak szolgálmányokat.⁶ Tartoztak a szepesiek a herceg lengyelországi csordáit teleltetni, s az elhullott juhokért és szarvasmarhákért előre megállapított összegben kárpótlást fizetni. Végül kötelesek voltak a szepesi városok évente 150 hordó heringet vásárolni a herceg készletéből, még pedig

¹ Gt. Sz. IX. 2. 1. — ² Orsz. I.t. Conscriptio cottus Zempl. etc. — ³ U. ott. Cottus Pest-Pilis-Solth. — ⁴ Sváby: A Lengyelorsz.-nak elzál. 13 szep. város 220, 233. 1. — ⁵ Sváby id. m. 249. 1. — ⁶ U. ott 250. 1.

borsos, csaknem hétszeres áron, hodóját 20 tallérjával fizetvén.¹

E szerint a szepesi városoknak nagy volt a terhük, annál is inkább, mert emellett az anyaországnak is évente 129,963 rénes forintot fizettek hadi adó czimén s katonai élelmezésben.² Hogy ez az összeg a katonai zsarolások miatt jóval magasabbra szökött, azt már másutt részletesebben előadtuk. Úgy látszik, hogy az elzálogosított városok mind emellett virágzottak. Közigazgatásuk alig került valamibe, mert ott az ősi intézmények érintetlenek maradtak. Legtöbbször a közjövedelemből első sorban a városi malmok jövedelméből kitudták fizetni a magas adókat, s a polgároknak a rendes házadón s a hozzá tartozó szántóföld, rét, kert, szőlő stb. adóján kívül nem kellett fizetniök.³

* * *

A városok, községek birtokain még ezidőben gyakran találkozzunk ősi birtokrendszerünk maradványával a *földközösséggel*. Debreczen város polgárai *osztás* útján kapták meg a város pusztáiból a házukhoz tartozó földrészt.⁴ Az osztás itt hét esztendőnként történt. Volt a városnak egy pusztája, *Elep* pusztja, ahol még épen az *fogott parlagot*, aki akart. *Ha elállott mellőle, az foghatja fel, aki előbb éri*, mondja a város 1673-iki szabályzata.⁵ A Dunántúl *Baranyában*, Györmegye *Ballony* községében találkozunk földközösséggel és Komárom megyében *Ógyallán*, de itt is csak ideiglenesen. Nagyobb elterjedését látjuk *Hevesben*, *Zemplén*, *Hajdu*, *Külsőszolnok* vármegyékben és *Bihar* sík részén. *Borsodban* és *Abaújban*, itt Abaújszántón, amott mintegy húsz nemesektől lakott kuriális helyen a nemesség közt is szokásban volt a föld közös birtoklása. Még elterjedtebb volt a földközösség Erdélyben, ahol »nemes láb-földek« és »paraszt nyilak«-ról szólnak a források.⁶ Különösen a székely földön volt általános.

Az ország roppant néptelenségére mutat, hogy itt-ott a birtoklásnak még primitívebb alakjával, az első foglalással is találko-

¹ U. ott 189. l. — ² U. ott 230. l. — ³ Sváby id. m. 251. l. — ⁴ Gt. Sz. IX. 6. l. — ⁵ Tagányi: A földközösség tört. Mgon. Gt. Sz. I. 208. l. — ⁶ U. ott 219. l.

zunk. Így a Nagykúnságban, Csongrádmegyében, továbbá a Dunántúl Tolna megyében, Fehérmegye tizenégy községében s a győrmegyei Koronczón.¹

Végül a birtokok értékviszonyait kell röviden ismertetnünk. Minthogy e korban a föld értékét a hozzátartozó jobbágyság és zsellérek száma, tehát annak népessége szabta meg, e tekintetben nagy aránytalanságokkal találkozunk. A néptelen részeken, az Alföldön és a Dunántúl egyes helyein alig van ára a földnek, viszont másutt, így nyugati és északi vármegyékben sőt Erdélyben is meglehetősen összeget képviselt egy-egy uradalom. Az egész Csepel szigetet 1698-ban mindössze 85,000 rénes forintért veszi meg Savoyai Eugén, míg Ungvár a hozzátartozó uradalommal kétszeresénél is többet, 175,000 forintot ért 1692-ben.² A mármarosí Huszt várát, a hozzá tartozó jószággal és sóbányákkal 1701-ben 175,000 rénes forintért vette Lipót király az ifjú Apafitól, noha a huszti birtok az egykoruak becslése szerint 200,000 rénes forintot is megért.³ Hunyad várát, Küküllővárát, Illye és Cseh kastélyokkal s a várakhoz tartozó birtokokkal a XVII. sz. végén 90,000 forintra, a radnóti jószágot 25,000 forintra becsülték.⁴ Drága volt a birtok a Tiszántúlnak népesebb részében, különösen a Részekben. Báró Károlyi Sándor 1703-ban 30,000 rénes forintot fizet a kincstárnak Majtény és Csenger falvakért.⁵ Az ecsedi uradalomnak is szép ára lehetett, mikor gróf Bánffy György erdélyi kormányzó 50,000 forintot adott rá kölcsön Rákócziaknak.⁶

A hitelviszonyok szomorú állapota is kedvezőtlenül befolyásolta a birtokgazdálkodást. Kollonics írja, hogy csak háromszoros reális alapra lehet pénzt kapni.⁷ Maga a kamara is nehezen jutott kölcsönhöz. 1702 és 1703-ban Lipót az Oppenheimer bécsi bankártól felvett három millió kölcsönért az összes Rákóczi birtokakat lekötötte. Sok zűrzavart okozott az a körülmény is, hogy az ország egyes részeiben a határvonal nem volt elég biztosan megállapítva. De ha meg volt is, sok magyarországi földesúrnak Erdélyben is volt birtoka és viszont. Ezek azután iparkodtak

¹ U. ott 211. l. — ² Wenzel G. Magyarorsz. mezőgazd. tört. 350. l. — A gr. Beres. cs. II. 62. l. — ³ M. T. T. XXI. 156. l. — ⁴ U. ott 151. l. — ⁵ K. O. IV. 598. l. — ⁶ U. ott IV. 594. l. — ⁷ Maurer: id. m. 279. l.

méltányos csere után szüntetni meg a visszás birtokviszonyokat.

Az utolsó birtokügyi intézkedés korszakunkban a *szatmári* béke második pontjában található. Ez kimondja, hogy mindazok, akik a hűségesküt három hét alatt leteszik, javaikat a mozgalom alatt vett birtokaikkal együtt megtarthatják.¹ Hogy azonban később mennyi visszaélés történt e pont ellen, arról a III. Károly alatt felújított neoacquistica commissio aktái tanuskodnak.

---

¹ Horváth M.; A magyarok tört. VI. 631. 1.

NEGYEDIK FEJÉZET.

Az adózás.

A nép legsúlyosabb terhét, de az állam legfontosabb jövedelmét képezte a külön megszavazott beszédett és kezelt *hadi adó*, a *contributio*. A császársággal való kapcsolat, az idegen pénz és katonai segély szükséges volta, végül az ügy természete, mely megköveteli, hogy az egység elve minden vonalon érvényesüljön, már mintegy másfél századdal azelőtt a bécsi hadi pénztár, a *cassa bellica* kezére juttatta a hadi adó fölött a teljes rendelkezés jogát. A magyar kamara egyáltalán nem is volt berendezkedve a hadi adó kezelésére, s bár abba semmi beleszólása nem volt, a míg tehette, jövedelmének mintegy 15%-át udvari hányad (*quotta aulica*) czimen maga is a hadi pénztár rendelkezésére bocsátotta.¹

A tizenhat éves török háború, melyben Európa, különösen a német-római birodalom ugyancsak jelentékeny szerepet vitt, szükségessé tette, hogy a hadi pénztár közös volta továbbra is fent maradjon. A birodalom Buda visszavétele előtt 2.726,000 forint segélyt szavazott meg a török háború folytatására s bár ennek alig negyedét adta is meg tényleg, annál nagyobb emberáldozattal támogatta a háborút.² A baj nem abban rejlett, hogy idegenek, hanem abban, hogy lelkiismeretlen emberek kezelték a pénzt s a lopások és sikkasztások napirenden voltak. Sinzendorf kamarai elnök egymaga mintegy két millió forinttal csalta meg az államot, mely éppen a legfelsőbb hivatalnokait volt képtelen kellő-

¹ Acsády : Magyarország Buda visszafoglalásakor. 113. l. — ² Károlyi Árpád : Budavár és Pest visszafoglalása stb. 81. l.

leg ellenőrizni.¹ Egyes bankárok, akiknek kölcsöneire az örökös zavarokkal küzdő kincstár nagyon is reá volt szorulva, ahol csak lehetett, kihasználták a kincstár szorultságát s nem egyszer érzékenyen megkárosították az államot. Különösen a hírhedt Oppenheimer Sámuel, Lipót király zsidó bankárja csalta sokáig a kincstárt, míg végre a spanyol örökösödési háború s a magyar felkelés első éveiben napfényre jutott csalárdsága.² Ekkor, 1703 és 1704-ben élte a bécsi kincstár legváltáságosabb napjait. A magyarországi bevételek, melyek az adóval együtt rendszeresen mintegy 7 millió forintba rugtak, csaknem teljesen elmaradtak. Az udvari hányad már 1702-ben rendkívül csekély volt, sőt az utolsó évnegyedkor esedékes 6,000 forintot csak nagy késéssel, a következő év tavaszán küldhette el a kamara³ s akkor is csak úgy, hogy 2,000 forintot a kamara elnöke, gróf Erdődy Antal adott kölcsön sajátjából 6%-os kamatra. Az 1703-iki hányad meg éppen el is maradt, oly csekély volt a kamara bevétele.⁴ Amit a már alaposan kifosztott örökös tartományok adtak, két nehéz háború emésztette fel. 1703 decemberében a hadi kincstár nem tudott kifizetni 1,500 forintot, a kamatláb 6%-ról egyszerre 8%-ra emelkedett s a kormány kénytelen volt a vagyondó egyötöd részét azonnal behajtani.⁵ A következő év januárjában már a bécsi bankárok is képtelenek voltak 100,000 forintot összetenni s még a templomok ezüstjét is be kellett szedni, hogy az osztrák sereget az éhínségtől megmentsék.⁶

Ezt a mindent elnyelő, örökösen zavarokkal küzdő pénztárat kellett ellátnia felerészben a kiélt, megapadt magyarságnak. Az adó, mely éveken át két millió forintban vettetett ki, valóságban három milliónál is többre rugott. 1690-ben írja a nádor a királynak, hogy az utolsó hét esztendőben harmincz milliót fizetett az ország.⁷ 1696-ban Lipót király országgyűlés megkérdezése nélkül 2.150,000 forintba emelte az adót, amihez még 95,000 élelmezési porció járt. A legjobban sújtott országrész, a tizenhárom északkeleti vármegye, mely már az előző év nyarán

¹ U. ott 85. l. — ² Arch. Rak. 2 sor. I. 84. s k., 441. l. — ³ Cam. exped. 1703 febr. 12. A. 4. — ⁴ U. ott 1703 máj. 7. A. 1. — ⁵ U. ott 78, 84. l. —

⁶ U. ott 108, 112. l. — ⁷ Szilágyi: A magy. nemz. tört. VII. 522. l.

Bécsbe küldte volt Bercsényit, hogy a magas adó és a katonai zsarolások ellen szót emeljen, most ismét feljajdult és tizenhat pontból álló felirattal küldte fel követeit.¹ A vármegyék sérelmei közt első helyen a magas adó és az igazságtalan kivetési kulcs szerepeltek. Ő felsége 1696 május havában válaszolt a felírra. Kijelenté, hogy az adót nem szállíthatja le a háború miatt; hogy pedig az igazságtalan felosztás megszűnjék, utasította a nádort, hogy a felső- és alsómagyarországi vármegyék köveivel állapodják meg arányos és méltányos adókulcsben.²

A helyzet tehát nem javult, sőt csakhamar újabb adóemelés következett. 1698-ban a bécsi minisztertanács úgy határozott, hogy az adó egyszerre négy millió forintra emeltessék, melynek egyharmad részét az egyházi és világi urak és nemesek fizessék.³ A jelenlevő magyar főurak tiltakoztak megadóztatásuk ellen s kijelentették, hogy csak az országgyűlést ismerhetik el illetékes fórumnak. Bécsben azonban nem engedtek s csak hosszas tárgyalások után sikerült kivívni a nádornak annyi engedményt, hogy a nemesség és a szabad királyi városok külön-külön 250,000 forintot fizessenek, tehát együtt az egész 4 milliónyi adóösszegnek $\frac{1}{8}$ részét, a többi $\frac{7}{8}$ -ad részt, vagyis 3.500,000 forintot pedig a nép fizesse. Ugyanekkor enyhített a király a katonák élelmezésének terhén, kimondván, hogy a nép csak kenyérrel köteles ellátni a hadsereget.

Ettől kezdve azután négy millió volt az évl adó, de az élelmezés is a nép nyakában maradt. Csak 1703 őszén, amikor a Rákóczi forradalom kitörésére a bécsiek attól féltek, hogy egész Magyarország elszakad az udvartól, engedtek el hirtelen egy milliót s a katonai végrehajtást is hamarjában beszüntették.⁴

Az *adókvetés* a következő módon történt. A császári és királyi udvari kamara közölte a kancelláriákkal a megszavazott vagy megszavazandó adók összegét, megjelölván, hogy az egyes országokra és tartományokra az egész adóösszegnek hányadrésze esik. A kancelláriák, tehát a magyar kancellária is tovább közölte ezt az illető ország vagy tartomány kormányával, tehát mi-

¹ A gr. Bercs. cs. II. 124. 1. — ² Orsz. Lt. Canc. 1696. nr. 72. e Majo.
— ³ Horváth M.: A magyarok tört. VI. 268. 1. — ⁴ Arch. Rak. 2. sor. I. 29. 1.

nálunk a magyar kormány fejével a nádorral további felosztás céljából. A kormány tehát megjelölte az egyes vármegyék hányadát, melyet azután az illető vármegye a porták számának arányában osztott fel és hajtott be a falvakon és városokon. A behajtást a szolgabírák a megyei végrehajtók útján végezték s a behajtott összeget nyomban beszállították a Pozsonyban, Budán és Kassán székelő három főhadipénztárba. A leszámolásnál a katonai biztosokon kívül jelen voltak a szolgabírák, akiknek kime-
ritő jelentést és számadást kellett benyújtaniok, továbbá jelen volt az udvari és a magyar kamara egy-egy tisztje vagy tanácsosa. A számadás megtétele után a főhadipénztár nyugtázta az átvett adóösszeget.

Az egész országban lévő adózó porták számát, mely többé nem volt egyenlő értékű az adózó jobbágytelkek számával, 8,000-be állapították meg az 1696-ban Pozsonyban összeült nem-esek és főurak. Az egyes vármegyék és városok portáinak száma időnként változott, de az egész ország portaszáma állandó maradt. Debreczen városa a XVII. sz. utolsó évtizedében 72 portával számíttatott, 1703 óta a város leszállított portáinak száma 29—41 közt ingadozik.² Kecskemétnek 1687-ben kilencz portája volt.³

Az udvarnak a nemesség megadóztatására irányuló törekvése a XVII. század utolsó éveiben megvalósult. 1698-ban, mint láttuk, a ki váltáságos rendek elvállalták az adó $\frac{1}{16}$ -od részét s ezen szellem-nek megfelelően már a következő évben elvül hirdette az udvari kamara, hogy a kisebb nem-esek, az armalisták ugyanúgy köte-lesek adózni, mint a jobbágyok.⁴ Az 1700-iki adókivetési kulcs szerint a gazda után 1 frt 60 dénár, felesége után, fia, lánya és cselédje után 98—98 dénár volt az adó. Egy ökör után 96 dénár, ló, tehén után 48, borju, üsző után 16 dénár. Egy pálinkaház után 9 forint 60 dénár, malom után 3 frt 20 dénár; egy akó bor után 8 dénár, a búza, árpa, köles vékája, valamint egy méhkas után $2\frac{1}{2}$ dénár.⁵

Az adót pénzben, még pedig gyakran csak nemes ércz-

¹ Ben. resol. 1702. márcz. 31. — ² Gt. Sz. I. 296. 1. — ³ Hornyik III. 177. 1. — ⁴ Horváth M. id. m. VI. 274. 1. — ⁵ Hornyik III. 226. 1.

pénzben szedték a behajtók, ami 1703-ban nagy veszedelmet jelentett a szegénységre. Az előző években ugyanis annyi értéktelen rézpénzt bocsátott ki a bányakamara, hogy egyes vármegyékben nem is volt más pénz forgalomban. Itt azután az adószedés megakadt, mig nem 1703 júliusában rendeletet adtak ki, hogy a rézpénzt is el kell fogadniok az adószedőknek.¹

A katonaság élelmezésére szedett gabona kivetése és behajtása az adószedésnek kiegészítő részét képezte s nagyjában ugyanazon a módon ment végbe, mint az adónál láttuk. A vármegyéknek, sőt az egyes helységeknek is joguk volt a gabonát megváltani bizonyos pénzösszegben, melyet az utolsó vásárok árfolyama szerint a királyi kamara, a budai jószágkormányzóság s a három kerület császári hadbiztosai állapítottak meg.²

1699-ben 104,000 mérő gabonát szedett a kincstár a következő arányban: ³

A felsőmagyarországi vármegyék: Sáros, Abaúj, Szepes, Zemplén és Gömör . .				18,000	pozs.	mérőt
Bars, Hont, Nógrád, Esztergom, Fehér,						
Pest, Pilis és Solt	20,000	«	«			
Trencsén és Nyitra	10,000	«	«			
Pozsony, Moson, Sopron, Vas, Győr						
és Veszprém	30,000	«	«			
Komárom	4,000	«	«			
Zala, Somogy és Baranya	8,000	«	«			
Tolna	8,000	«	«			
Bács területe	6,000	«	«			
Összesen . .				104,000	pozs.	mérőt.

A vármegyék néha ki tudták eszközölni, hogy legalább az adó egy részétől szabaduljanak. Így Károlyi Sándor 1694-ben Bécsben jártában keresztül vitte, hogy Szatmármegye adójából, »minthogy a vármegye szegénységén nagy inség volt« 20,000 forint elengedtessek.⁴

A végvidéken kevesebb adót szedtek, de viszont az 1687-iki országgyűlés elrendelte, hogy a véghelyeken katonáskodó neme-

¹ Gt. Sz. X. 69. l. — ² Ben. resol. 1699 febr. 4. — ³ U. ott. — ⁴ Gr. Károlyi Sándor Önéletírása I 37. l.

sek alá legyenek vetve a megyei közadók és taksák aránylagos fizetésének.¹

Ugyanekkor mondták ki a rendek azt is, hogy a hunfuitottak tartoznak a nádornál 1000 vert aranyat tenni le az ország közszükségeire.² Ezt az adót az idegenből betóduló új birtokos nemesség fizette. A régi nemesség is fizetett adót. Így első sorban a *korona adót* (pecunia seu contributio coronalis), melyet már az 1625-iki országgyűlés részletesen megállapított, de amelyet újra meg újra, utoljára az 1681-iki országgyűlésen cizikelyeztek be.³ A korona őrzése czimén minden egy telkes, czimeres és menekült nemes, de a jászok, kúnok, zsidók és anabaptisták is, továbbá a meg nem rótt faluk, egyházi nemesek, szabadosok, a kiváltságolt mezővárosok, a molnárok, szénégetők és favágók is kötelesek voltak portánként egy-egy forintot fizetni.

Fentebb láttuk, hogy a nemességre olykor hadi adót is róttak, mely az insurrectio megváltásának tekintetett, végül a megyei terhekhez, az úgynevezett házi adóhoz is hozzájárult a nemesség.

A bécsi kincstár gyakori pénzzavara és az udvar leleményessége egyébként talált módot arra is, hogy a nemességet rendkívüli adóval is meglátogassa. Ilyen volt az a *fegyverjogváltás*nak (redemptio juris armorum seu jus Turcicum.) nevezett adó, amelyet az újonan visszafoglalt vármegyék nemesei fizettek. Nógrád vármegye 1698-ban 8,000 forint adót és 1,200 pozsonyi mérő búzát fizetett, hogy ettől a tehertől felmentessék.⁴ Pest vármegye 30,000 forintot fizetett e czimen 1702-ben s minthogy a vármegyének pénze nem volt, kénytelen volt kölcsönt venni fel, csakhogy a katonai végrehajtástól szabaduljon.⁵

A következő évben, amikor a kamara csődje nyilvánvaló lett, még kétségbeesettebb kísérletekkel találkozunk. 1703 június 8-án megújítja Lipót félévvel korábban kelt rendeletét, mely az alattvalókat a francia támadásra való tekintettel rendkívüli taksa fizetésére kötelezte. De míg akkor az államhivatalnokok adómentessége biztosított, csakhamar újabb rendeletet adtak ki, mely

¹ 1687: XXII. t.-cz. — ² 1687: XXVI. t.-cz. — ³ 1681: XXXVI. t.-cz. —

⁴ Lipót 1703-iki oklevelét közli Mocsáry Antal: Nemes Nógrád vm.-nek... esmérete. Pest, 1826. műve. IV. k. 9. l. — ⁵ Hornyik III. 243. l.

szerint az összes polgári és katonai hivatalnokok évi fizetésük minden forintjából két garas előre levonassék.¹ Hiába esedeztek a kamara hivatalnokai, hogy legalább ők legyenek a teher alól felmentve.²

Jelentéktelen, de jellemző eset, hogy fél év múlva Péterffy János Ferencz magyar kamarai tanácsos indítványára a különben is taksával sujtott zsidókon váratlanul 2,000 forintot hajtottak be »türelemdíj« s »kamarai védelem díja« fejében.³

Az apró fogyasztási adókat, az *aufslágot*, mely a húsról, olajra, zsírra stb. volt kivetve, az örökségek után szedett *collektát*, az őrleési garast, papiros és bélyeges adót, stb. részben már előbb hozták be. Ekkor próbálkoztak meg az *accis* nevű italadóval, melyet a borra és a sörre vetettek ki. 1698-ban egy akó közönséges bortól 6 garas, aszú bortól 10, egy akó sörtől pedig 2 garast szedtek Bereg vármegyében.⁴

Ausztriában már 1670-ben megcsinálták az *appaldót*, vagyis a dohány árúsítás bérbeadását s egy javaslat, melyet 1693-ban nyújtottak be az udvari kamarához, már hazánkat is boldogítani szándékozott vele.⁵ Csakhogy minálunk törvénybe volt iktatva a szabadkereskedelem,⁶ s a kamarának jogczimet kellett keresnie az okvetlenül támasztandó gravamen elnémitására. Azt a körülményt, hogy Alsó-Magyarország, vagyis az újonnan visszafoglalt terület nagyrésze, ahol a dohánytermelés legjobban virágzott, még nem csatoltatott vissza a szent koronához, alkalmasnak találták arra, hogy a dohánymonopoliumot e részeken császári rendelettel hozzák be. Erre azonban csak 1702 őszén került sor.

A rendelet kijelenti, hogy Ő felsége Alsó-Magyarországban, úgy mint a többi örökös tartományban van, behozza a dohány appaldót s a legtöbbet ígérőnek bérbeadja a dohányárulás jogát. E végből Aichpüchl udvari kamarai tanácsos elnökletével bizottságot küld ki, mely előtt a bérelni szándékozók április ötödikéig jelentkezhetnek.⁷

Magyar vállalkozó nem akadt, de három bécsi és komá-

¹ Ben. resol. 1703 jún. 8. — ² Cam. exped. 1703 jún. 18. A. 4. — ³ Ben. resol. 1703 decz. 7. — ⁴ Lehoczky id. m. II. 375. l. — ⁵ Gt Sz. V. 67. l. — ⁶ 1681: LXXIX t.-cz. — ⁷ Ben. resol. 1702 márcz. 2.

romi német kereskedő megkötötte a bérletet 1702 ápr. 10-én.¹ E szerint Fahrnwanger Gergely, Ziegler János és Flöggel Ádám kereskedők az év október első napjától számítva három évre bérbe veszik a császári udvari kamarától az alsómagyarországi *dohány- és pipakereskedést* évenként négy részletben fizetendő 8,000 frt bérösszegért. Csakhamar megjelent a császári pátens is, mely az appaldó módózatait körülményesen megismertette. E szerint a dohány termelés joga sértetlenül megmaradt, bárkinek szabad annyi dohányt ültetni, amennyi neki tetszik, de az eladás jogát, Ő felsége az udvari kamarára ruházza, amely azt bérilők, appaldatorok útján fogja gyakorolni. Dohányt gyártani, az országba behozni s magánosoknak árusítani csak az appaldatoroknak szabad, kiknél a termelők dohányukat mázsánként hat forintjával beválthatják. Behozzák a bélyeges pipákat is, melyeket szintén az appaldatorok fognak árulni. Aki e rendelet ellenére dohányt árulna, akár magyart, akár behozott dohányt, hat forint büntetéssel sújtassék. Ez a rendelet lépteti életbe a magyarországi dohánymonopoliumot 1702 okt. 1-én.²

Az intézményt mindenütt élénk tiltakozással fogadták. A megyék és városok vonakodtak Lipót pátensét kihirdetni s az ellenállásban ez egyszer Pozsony vármegye vezetett, ahol csak a kanczellária ismételt leiratára tudták a kihirdetést végrehajtani. Rát kay Antal pozsonyi kamarai tanácsos oly hevesen tiltakozott a vármegye közgyűlésén a monopolium kihirdetése ellen, hogy a császári kamara tüstént felfüggesztette állásától.³ Egyesek a *Corpus jurisra* hivatkoztak, mely mit sem tud a dohánymonopoliumról, másutt, mint pl. Komárom vármegyében eltiltották a dohánytermelést és dohányzást 12 frt büntetés s a nyílt piacon való megcsapatás terhe alatt.⁴

Úgy látszik, az appaldatoroknak több részük volt a gyűlöletben, mint a jövedelemben. Különösen a csempészek ellen panaszkodtak, akiket az udvari kamara, szokása szerint, bizottság kiküldésével akart ártalmatlanná tenni.⁵ Erre azonban aligha ke-

¹ U. ott 1702 decz. 17. — ² A patens: Orsz. Ít. Acta publica. Fasc. 22. Nr. 15. — ³ Cam. exped. 1703 ápr. 13. A. 3. — ⁴ Gt. Sz. V. 74. I. — ⁵ Ben. resol. 1703 nov. 18.

rült sor, mert a Rákóczi-mozgalom csakhamar az egész intézményt elseperte. A szakolczai, pozsonyi és budai főraktárak egymás után tűntek el s a bérlők csak örülhettek, hogy a háború felmentette őket szerencsétlen vállalatuk tovább vitelétől. Az udvar is belátta, hogy az efajta üzletekkel csak a felkelők számát szaporítja s 1704. okt. 5-én kiadott császári pátens újra biztosítja a szabad dohánykereskedést, de úgy, hogy a termelés és árusítás ezentúl megadóztassék.¹ Ezóta a belföldi pipadohány fontja 9 krajczárra volt szabva, a németországié 12 krajczár, a braziliai és más külföldi dohányé 18 krajczár. A belföldi burnót fontja 12 kr., a külföldié 25 kr., a spanyol és más finom burnóté 50 krajczár.²

Még rosszabb sorsa volt a természettől is kevésbé megáldott Erdélynek, hol a gazdasági hanyatlás a század közepe óta egyre tartott. Már Apafy Mihály nagy adót szedetett. 1687-ben Kolozs vármegye 92 portája 184,000 forintot fizetett, tehát egy porta 2,000 forinttal volt megterhelve.³ A katonaság élelmezése ekkor még tűrhető volt. Egy porta adott 6 köböl búzát, 10 köb. zabot, 25 akó bort, 3 mázsa húst és 5 szekér szénát; az öt székelyszékre esett 3,398 köböl búza, 12,150 köböl zab és 1.690 mázsa hús. A szász papok fizettek 666 köb. búzát, 1,000 köböl zabot, 150 mázsa húst és 30 csöbör bort. A 12 taksás város adott 384 köböl búzát, 847 köb. zabot, 33 akó bort, 334 mázsa húst és 453 szekér szénát. Fogaras-föld 600 köb. búzát, 4,000 köb. zabot, 200 mázsa húst és 100 szekér szénát. Az oláh papokra esett végül 300 köb. búza, 500 köb. zab, 25 csöbör bor, 200 mázsa hús és 150 szekér széna.⁴

A Lipót-féle hitlevél Erdély adóját béke idején évi 100,000, háborúban évi 400,000 forintban állapította meg s a székelynemzet adómentességét biztosította. Tényleg azonban az következett be, hogy az erdélyi főkormánysház egyre emelte az adót s a székelyeket is ugyancsak megterhelte. Bánffy György, a kormányzó Haller János, majd utóda Apor István, a kincstárnok ugyancsak meglépesedtek s a szegény Erdélyt kiméretlenül zsarolták. Az erdélyi kincstári javak alig értek többet 75.000 forintnál⁵ s a kormányzó tisztviselők százezreket raktak zsebre évente.

¹ Milthoffer id. m. I 160. l. — ² Arch. Rak. 2. sor. III. 444. l. — ³ Erd. országgy. eml. XIX. 244. l. — ⁴ U. ott XX. 164. l. — ⁵ Gt. Sz. XII. 315. s k. l.

Ily módon szükséges volt az adóemelés és 1701-ben már 600,000 rénes forintot vetettek ki, melyből 67,000 a székelyekre nehezedett.¹ 1703-ban már 750,000 frt. volt az erdélyi adó, amelyből a székely nemzet 93,750 rénes forintot, tehát az egésznek egynolczadát vállalta magára.² Szegény székelyek folytonosan panaszkodtak, hogy kiváltságuk daczára így megterhelik őket s volt is okuk panaszra, hiszen a Rákóczi-felkelésig öt év alatt mintegy 386,000 rénes forintot fizettek. Természetesen ennek jó-részt terményben szolgáltatták be. 1697-ben Erdély egész területének 20,000 köböl búzát kellett beszállítania.³ A katonai élelmezés főintézője, az *erdélyi főkomisszárius* volt (egyszersmind a fő-adóvégrehajtó), akinek a megyékben és székekben tisztei voltak. Ezek a főkomisszáriusok havonta kétszer jelentést tettek. A megyék és székek úgy védekeztek a katonai biztosok zsarolásai ellen, hogy maguk is állítottak biztosokat a szegénység védelmére.⁴

Érdekes a székelyek vagyon-erő számítása, mely az ökrök számával fejezte ki a lakosok vagyoni helyzetét. A szabadszemélyek ökrei és a marhások egyenkint, a *szabad semmisek*, a solymárok, a jobbágy ökrök és jobbágymarhások kettejével, a jobbágy semmisek pedig négyével tettek ki egy *ökörszámot*. Ily módon Udvarhelyszéknek 1700-ban 5,841¹/₂ ökörszáma, 1702-ben 6,093 ökörszáma volt.⁵

Szomorú idők következtek Erdélyre a Rákóczi-mozgalom alatt. Már 1704 őszén Rabutin alaposan megsarczolta; Bánffy és Apor egyenkint 30,000 forintot fizettek, Bethlen Miklós 20,000 forintot s ilyen arányban a városok, megyék és székek is.⁶ 1707-ben Herbeville generális újra nagy adót vet ki az erdélyiekre, úgy hogy a szegény székely nemzet egymaga 211,000 rénes forintot fizetett.⁷

Ilyen viszonyok mellett igazán érthető, hogy a szegénység koldusbotra jutott, a földművelés és a nemzetgazdaság többi ága tengődést mutat s a nemzet kétségbeesésében olyan reménytelen vállalatra szánja el magát, amilyen volt a Rákóczi felkelése.

¹ Sz. O. VII. 48. l. — ² U. ott VII. 117. l. — ³ Erd. országgy. eml. XXI. 307. l. — ⁴ Sz. O. VII. k. bev. IV. l. — ⁵ U. ott VII. 92—3. l. — ⁶ Arch. Rak. I. 169. l. — ⁷ Sz. O. VII. 168. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A kamara.

A szegény, elgyengült nemzetnek már másfél évszázaddal azelőtt le kellett mondania pénzügyi önállóságáról. Volt ugyan két kamaránk is, a pozsonyi magyar és a kassai, szepesi kamara, de mindkettő csak végrehajtó közege a tulajdonképeni intéző fórumnak, a bécsi udvari kamarának. Ugyancsak ettől függött az 1686 szeptember 17-én felállított budai kamarai jószágkormányzóság is. Az udvari kamara utalványozta ki a magyar kamarák kiadásait s döntő szava volt még azon ügyekben is, melyeket a törvény kimondottan a magyar kamara hatásköre alá rendelt, mint például a harminczadok ügyeiben. Ez intézte a kinevezéseket s gyakorolt felügyeleti jogot a magyar kamarák felett.¹ De királyi rendeletben is kimondatott, hogy a pozsonyi és szepesi kamarák az udvari kamarának legyenek alárendelve.²

Lipót király s az udvari kamara tanácsosai annyira természetesnek tartották, hogy Magyarország az örökös tartományokkal egy pénzügyi területnek tekintessék, hogy mikor 1703 nyarán a spanyol örökösödési háboru miatt csődbe jutott kincstár megmentésére s az államhitel megjavítására a császár a bécsi bankot megalapította, 1704 szept. 27-én rendeletet adott ki, mely szerint az összes magyarországi kamarai bevételek a bécsi bank-bizottság rendelkezésére bocsátandók. Ez ellen a rendelet ellen, mely a kegyelemdőfést adta meg a szerencsétlen magyar kamarának, a pozsonyi kamara alázatos, de határozott hangú feliratban tiltakozott.³

¹ Ben. resol. 1688 nov. 18. — ² U. ott 1696 aug. 27. — ³ Ered. másolat Orsz. l.t. Ben. resol. 1704 nov. 7.

»Szabad legyen nekünk, úgymond a felirat, magán és közügyünkben és legszentebb Fölséged ügyében Kegyelemességtek trónusáig járulunk és egykor virágzó, most pedig bajoktól sújtott kamaránk állapotát feltárnunk.« Hivatkozik az 1526: III. t.-cz.-re, mely az összes királyi bevételek kezelését, igazgatását egyedül a magyar kamarára bízta. Hatásköre később kibővítettett, s függetlenségét törvényekkel iparkodtak biztosítani.¹ A felszabadító háború előtt kis területén is annyi jövedelmet hozott, hogy összes kiadásai mellett is a szepesi kamarán kívül évente 60,000 forintot tudott *udvari hányad* (aulica quotta) gyanánt beszolgáltatni. A török kiűzése után a kamara nagy területeket vett hatásköre alá, amely most egészen a Tiszáig és Szávaig terjedvén, remélni lehetett, hogy jövedelme is emelkedni fog. E helyett azonban azt tapasztalták, hogy a kamara jövedelme még a szükséges kiadások fedezésére sem bizonyult elegendőnek. Felállították a budai kamarai jószágkormányzóságot, a szlavoniai és aradi tisztségeket s az apróbb pénzügyi hivatalok² nagy számát. A helyett azonban, hogy az 1554: XI. t.-cz. értelmében e hivatalokat a magyar kamara alá rendelték volna, azt kellett meg érniök, hogy még a szepesi kamarát is egyenesen az udvari kamarától tették függővé. Ez a szétszakadás nagy kárára volt a királyi kincstárnak. A bizottságok, melyeket a király a kamara törvényes állapotának visszaállítására küldött ki, semmit sem csináltak sőt most egyenesen a bécsi bank rendelkezésére alá utasítottak. Ezért a kamara kéri a királyt, hogy a banktól való függés elejtésével addig is míg az országgyűlés összeülne, állítsa helyre a kamara törvényes állapotát s a kincstári bevételek növelése végett egyesítse a magyar kamarai hivatalokat.

A bécsi bank bukása csakhamar elhárította a fenyegető veszedelmet, de a régi visszaélések nem szűntek meg. Ekkor élte kamaránk legsiralmasabb éveit. A magyar felkelés hírére az udvari kamara azonnal elrendelte, hogy a pozsonyi adjon át 10,000 forintot báró Thavonath udvari kamarai tanácsosnak. A kamara azt válaszolja, hogy a cassa teljesen üres, mindössze ezer forintot

¹ 1554: XI. t.-cz., 1608: X., 1625: XXXIII. t.-cz., 1647: LXXXVIII. t.-cz. és 1655: XI. t.-cz. — ² praefectoratus.

tudnak adni azt is más honnan kerítették.¹ A harminczados hivatalok egy része nem működött, vagy a kuruczokhoz állott s az aulikusok is nagy hátrálékokkal küzdöttek. 1707 tavaszán az óvári harminczadosnak 5,377. r. frt. 51 kr., a soproninak 3,702 frt. 57 kr. volt a hátráléka.² A forgalom csökkenése miatt annyira meglazult a pozsonyi és bécsi kamara között a máskor oly élénk összeköttetés, hogy az előbbi 1706-ban félév alatt mindössze három kérvényt, ugyanannyi jelentést és a szokásos újévi köszöntő iratot terjesztette fel.³ A háborús évek, különben sem voltak alkalmasak nagyszabású kamarai reformok megvalósítására. Így az 1708-iki pozsonyi országgyűlés reformtervezete⁴ sem lépett életbe s a törvénytelen igazgatás csak korszakunk után szűnt meg. Nem tagadható, hogy az udvari kamara fennhatósága alatt a külföldi, főleg az osztrák pénz nem egyszer segítette ki a háborús időben a zavarokkal küzdő magyar kamarát. 1687 októberében a magyar kamara 20,000 forint kölcsönért fordult az udvarihoz az országgyűlés költségeire.⁵ Az udvari kamarával való kapcsolat emelte mieink hitelét, s erre nagy szükség volt akkor, amikor a bevételeknek szinte egyharmadát a kölcsön vett összegek adták.

A Pozsonyban székelő magyar és a Kassán székelő szepesi kamara hatásköre idők folyamán teljesen egyenlővé lett, s bár a magyar kamara névleg fölöttes hatósága volt a szepesinek, elsőbbsége csak előkelőbb voltában s nagyobb arányaiban nyilvánult. Tulajdonképen mindkettő a bécsi kamara végrehajtó hivatala s jogkörük csak a harminczados hivatalok, vám és sóhivatalok, a végváarak élelmezési tisztjei és jóideig a postamesterek fölé terjedt ki, amennyiben intézkedéseik az udvari kamara felfogásával összhangban voltak. A pozsonyi kamara élén az igazgató állott, mellette nyolcz tanácsos, két titkár, négy jegyző, egy kezelő és egy iktató alkotta a kancelláriai személyzetet, míg a kamara másik osztályát, a számnevő hivatalt egy fő- és egy alszámnevő, azok két segédje, hat esküdt jegyző, két fogalmazó és hat szolga látta el.⁶ A kassai kamara tisztikara két tanácsosból, egy pénztárnok-

¹ Cam. exped 1703 nov. 4 A 2. — ² U. ott 1707 márcz. 5. S. 2. —

³ U. ott 1706. — ⁴ Ben. resol. 1706 aug. 29. — ⁵ Ben. resol. 1687 okt. 10. —

⁶ U. ott a Ben. resol. iratai és Acsády: Magyarország. Buda visszafogl. stb. 104. l.

ból, egy titkárból, egy levéltárnokból, egy segédhivatalnokból és két jegyzőből állott.¹

Törvénytelenül, de a kamarákéval teljesen egyező hatáskörrel működött a budai jószágkormányzóság, mely 1709-ig közvetlenül az udvari kamarától függött s csak ez évben rendeltetett a magyar kamara alá.² A budai jószág kormányzóság alá tartozott a budai kamarai főtisztartóság, mely a kincstári javakon gazdálkodott, a budai telekkönyvi hivatal, az építészeti és a budai erdészeti hivatal is, melyek azonban inkább emésztették mint növelték a jószágkormányzóság 30-ad és vámjövödelmeit.³

Ugyancsak a kamarák fennhatósága alá tartoztak a királyi birtokok, az úgy nevezett *kincstári javak* (bona fiscalia), a királyi vámok és harminczadok kezelői, s a sószállítók és árusítók. Legfontosabb volt természetesen a harminczadok, mint a kamara legdúsabb jövedelem forrása felett való felügyeleti joga, melyet gyakran kellő szigorral gyakorolt.

A *harminczad*, vagyis a kivitt és behozott portékák után szedett vám ősidőktől fogva egyik legjelentékenyebb állami jövedelem forrás volt. A pozsonyi kamarához tartozott a harminczadok legnagyobb része, mintegy negyven.⁴ Már 1687 januárjában rendeletet adott ki Lipót, mely szerint a visszafoglalt területeken harminczados hivatalok állítandók fel. Ezeknek az árúk és marhák után úgy kell szedniök a vámot, ahogy régen a török fizettette.⁵ Emellett a régi harminczadok is megmaradtak előbbi állomásukon s így megvalósult az udvari kamarának az a törekvése, hogy a kincstár bevételeit a harminczados helyek szaporításával növelje. Legnagyobb mértékben látjuk ezt természetesen a budai kamarai jószágkormányzóság alá tartozó területen, hol pár év alatt huszon-

¹ Acsády id. m. 105. l. — ² Ben. resol. 1709 decz. 14. — ³ Gt. Sz. IV. 411. l. — ⁴ Bazin, Ebenfurt, Esztergom, Gajár, Galgóc, Győr, Ikervár, Komárom, Köpcsény, Körmend, Léva, Nagyszombat, Nedilicz, Neustadt, Nezsider, Nyitra, Óvár, Pinkafölde, Polyánca, Pruck, Puchó, Ráczkanizsa, Radagyanafalva, Rajka, Sopron, Stomfa, Szakolcza, Szempcz, Szenicz, Szentjános, Szentmárton, Tata, Trencsén, Turdischa, Turdos, Vágújhely, Varasd, Veszprém, Volkersdorf, Zsolna. — ⁵ Ben. resol. 1687 jan. 22.

négyszázados helyettes hat százados állíttatott fel.¹ Ez már magában véve is nagy terhet rótt az országra, s minthogy a belső kereskedelmet bénítván a drágaságot növelte, a nép elkeseredése a különben sem népszerű századosok ellen néhol fenyegetően mutatkozott. (A hegyaljai zendülés, stb.) Hozzájárult az is, hogy a gazdag főurak s előkelő hivatalnokok rendesen keresztül vitték, hogy portékáikat vámmentesen szállíthassák. E kiváltságokat rendszerint a bor és szarvasmarha kivitelre adományozta az uralkodó, de elvéve egyéb terményekre és árukra is adtak vámmentességet. Így pl. Vorster Kristóf kamarai tanácsos 1692 nyarán 100,000 darab mármarosai és erdélyi kőszót szállíttatott százados fizetése nélkül.² A katonai hivatalnokok a sereg élelmét olykor teljesen vámmentesen szállíthatták, de ilyenkor királyi rendeletre külön leirat ment a kamarák útján a századosokhoz. Egyébként e vámot nekik is megkellett fizetniük.³ Előfordult az is, hogy egyes katonatisztek önkényesen szedtek századosot. Így Debreczen városa a császári kamarához írt panaszában említi, hogy Cronsfield generális Diószegen nem csak vámot szedet, hanem századosot is.⁴ Az efajta visszaéléseket csak Rákóczi szüntette meg a gazdasági tanács útján 1705-ben.⁵

A századosokat a király nevezte ki. Előfordult, hogy a százados két hivatalt is viselt. Pl. Okolicsányi János turdosi postamester és százados. Volt megszabott, rendes fizetésük, még pedig elég magas. A budai százados például 2,080 forintot s 175 forint lakbért kapott évente.⁶ Azt látjuk, hogy századosok és ellenőrök gyakran üzérkedtek hivatalukkal, kiadván azt csekély díjért önkényesen állított helyetteseknek.⁷ Ezt a visszaélést Lipót szüntette meg, szigorúan megparancsolván, hogy a századosok és ellenőrök államásaikon tartózkodjanak. A százados mellett az ellenőrön kívül volt egy árúvizsgáló, néha

¹ Buda, Székesfehérvár (székj.: Csikvár, Palota, Simontornya és Hidvég, előbb Fok a Balaton mellett.) Siklós, Földvár, Ujpalánka, Szegszárd, Mohács, Pécs, Kaposvár, Vörösmart, Dombóvár, Szigetvár, Kanizsa, (székjai Babocsa és Légrád) Baja, Orsova, Karánsebes, Lugos, Lippa, Szolnok, Szeged, Hatvan, Eger, Esztergom és Érsekújvár — ² Ben. resol. 1692 aug. 11. — ³ U. ott 1688 márcz. 22, okt. 12. — ⁴ U. ott 1698 ápr. 18. — ⁵ Gt. Sz. IV. 121. l. — ⁶ U. ott 411. l. — ⁷ Ben. resol. 1690 ápr. 1.

egy felügyelő is, és rendszeren 2—3 lovas kerülő. A kamarák végrehajtó közegeiknek tekintették a harminczadosokat, kiktől a vámszedésen és pénzkifizetésen kívül mindenféle szolgálattételt követeltek. Utasításukra jelentéseket tettek, birtokokat foglaltak le s birtokba vezettek be a harminczadosok.¹

Jelentékeny összegre rugott az 1635 óta szedett *félharminczad* (medietas) is, melyet az országgyűlések hadi czélokra, főleg a végvárok költségeinek fedezésére szoktak volt megszavazni. Fontosabb volt ennél a *sójövedelem*, vagyis a kősónak mint állami egyedárúnak jövedelme. Az árusítást a nagyobb városokban felállított sóhivatalok közvetítették. A budai kamarai jószágkormányzáság alá nyolcz sóhivatal tartozott: a budai, szolnoki, egri, szegedi, pécsi, eszéki, belgrádi és nyugat felé a komáromi sóhivatal, melyek közt a budai, szolnoki és szegedi voltak a legforgalmasabbak. E nyolcz sóhivatal évente átlag 30,000 frt. jövedelmet hajtott. De e jövedelem nagyon ingadozó volt; néha 64,000 frt.-ra is felment, néha pedig alig tett ki 5,000 forintot.² Jóideje szokásban volt az is, hogy az egyházi tizedet a királyi kamara egyes vármegyékben bérbe vette. Nehéz esztendőkből, ha a kamara sehogy sem tudta a szükséges jövedelmet előteremteni, a király azt is elrendelte, hogy az összes tized és más egyházi jövedelem bérbeadásuk a kamarának.³ A fölszabadtított országrész lakóai Lipót 1689 júl. 23-án kelt rendelete értelmében egyenesen a kamara tisztviselőinek fizették a tizedváltságot, vagy népies néven az *árendapénzt*.⁴ E vidékeken azután a tizedváltság felett maga az udvari kamara rendelkezett.⁵ Így a tized, mely eredetileg egyházi adó volt, XVIII. század végén már állami adóképen, mégpedig a kincstár egyik számottevő jövedelmeként szerepel.

A kincstár egyik bevétele az *annona*, a katonaság részére szedett természetbeli szolgálmányok: gabona, liszt, zab, szalma stb. Ezeket azonban rendszeren a katonai biztosok hajtották be s csak kivételesen a kamarai hivatalok.

A kincstár kiadásai között első helyen említendőek azok a

¹ Békefi: A pásztói apátság tört. III. 41. sk. — ² Gt. Sz. IV. 297. sk. — ³ Ben. resol. 1692 decz. 11. — ⁴ Hornyik: Kecskemét tört. III. 469. l. — ⁵ U. ott 485. l.

rendkívüli kiadások, melyek főleg a háborús viszonyok miatt hol itt, hol ott előre nem látható összegben felmerültek. A budai erődítések költségeire 1687-ben 98,275 forintot, négy év múlva ismét 90,000 forintot fizetett a kamara. Ugyanezen évben Pétervárad és Eszék erődítésére 12,808 frtot.¹ Nagy összeget emésztettek fel a királyi hatóságok, a kormányzat is. Ennek körülbelül megfelelt a kamarák, a kancellária s a vidéki kincstári hivatalok fenntartási költsége, melyre vonatkozólag, minthogy azon kor árviszonyaira is világot vetnek, néhány adatot közlünk a következőkben:

A pozsonyi kamara tagjai fizetés, ajándék, segély és nyugdíj czimén 1686-ban 9,317 frt. 12 dénárt kaptak. Ugyanekkor a vidéki tisztviselők a magyar kamara területén 6,974 frt. 20 dénárt.² Az azonban ritka eset volt, hogy a fizetést késedelem nélkül kiutalták volna. Rendesen háromszor-négyszer, de néha hétszer is megsürgette a kancellária az udvari kamarát a fizetéshátrálékok kiutalása iránt.³ Különösen a Rákóczi-felkelés első éveiben nőttek meg a hátrálékok, jöllehet a kamarák ugyancsak szorították a harminczados és vámhivatalokat.⁴ Ekkor 1704-ben 4,500 forint volt a hátrálék, tehát a tisztviselők mintegy fizetésük felét megkapták. A következő évben már csak 1,828 forintot utaltak ki.⁵ Egyes ritka ünnepélyes alkalmakkor azonban az udvari kamara bőkezűsége is megnyilvánult. 1705 nyarán Lipót király halála és temetése alkalmával gyászruháik költsége fejében 1,404 forintot utalványozott az összes kamarai hivatalnokoknak. A kamara aligazgatója 160, a tanácsosok fejenként 100, a főszámvevő 60, a jegyzők fejenként 25 forintot kaptak.⁶

Magas összegre rugott a kincstári adósság kamattörlesztése is. Az apróbb tételek mellőzésével megemlítjük, hogy 1688-ban Kollonics 100,000 forintért kapott 5% kamatot az árvegyei kincstári jövedelmekből.⁷ Az ilyen nagyobb tartozásait rendesen nem pénzben, hanem birtokok haszonélvezetének vagy egész uradalmaiknak adományozásával róttá le a kincstár. Erre jó alkalmat nyújtott a sok lakatlan és műveletlen földterület s a mozgalmas

¹ Gt. Sz. IV. 414. l. — ² Acsády: Magyarország. Buda visszafogl. korában 109. l. — ³ Ben. resol. 1705-6. — ⁴ U. ott 1704 decz. 24. — ⁵ U. ott 1705, május 29. — ⁶ U. ott. — ⁷ Ben. resol 1688 ápr. 26.

idő, melyben a birtok elkobzások napi renden voltak. Gyakran roppan birtokok jutottak így idegen kézre. 1709-ben Savoyai Eugen herczegnek 300,000 forint értéket utalványozott az udvari kamara a hűtlenek javaiból.¹

Az országos méltóságok, királyi biztosok fényes javadalomban részesültek. A horvát bán évente 6,000 forintot kapott, melyet a varasdi harminczad jövedelméből utaltak ki részére.² Gróf Szécshenyi Pál kalocsai érsek és gróf Wratislau császári biztos, kik az 1705—6-iki béketárgyalásokon Lipótot és Józsefet képviselték, havonta 1,000 forint tiszteletdíjat kaptak fejenként,³ természetesen nem készpénzben, hanem a felkelők javaiból.⁴ Takarékosabban fizette a kamara a nyugdíjakat, noha itt is olykor meglehetősen összegeket találunk. Verneking János kamarai titkár özvegye 3,000 forint, Baán Ferencz irattáros özvegye hat árva gyermekével 1,200 forint nyugdíjat kapott évente;⁵ gróf Csáky László kamarás, egykor Lévának és Tatának kapitánya már csak 600 forintot.⁶

A magyar kamara látta el az udvart borral és olykor ünnepélyesebb alkalmakkor élelemmel. 1699 február 17-én egy udvari lakodalomra 400 kappant, 150 tyúkot, 600 csirkét, 200 libát, ugyanannyi kacsát, 100 pulykát, 6 ökröt, 40 ürüt, 4 vizát, 200 teknősbékát, 12 őzet, 6 szarvast, 100 vadkacsát, foglyot, fázánt, császármadarat, fajdot és 20 csöbör szentgyörgyi aszúbort küldött a kamara Bécsbe. Az 1708-iki országgyűlés alatt a kamara gondoskodott a Pozsonyban tartózkodó udvar ellátásáról, de ekkor annyira ki volt fosztva és el volt hanyagolva a vármegye, hogy a szükséges élelmet Bécsből kellett a Dunán leszállítani.⁷ Ez utalta ki a király ajándékait, a szegény plebánosok segélyeit s a bazini és pozsonyi kapuczinus atyák elmaradhatatlan évi bormennyiségét, amazoknak 15, ezeknek 30 csöbörrel.⁸

---

¹ U. ott 1709 szept. 17. — ² Cam. exped. 1706 febr. 20. T. 1. — ³ Arch. Rak. 2 sor. II. 265. 1. — ⁴ Ben. resol. 1706 jan. 16. — ⁵ Cam. exped. 1701 aug. 17. A. 3. — ⁶ Ben. resol. 1705 decz. 1 és 1708 ápr. 10. — ⁷ Cam. exped. 1708 febr. 13. V. 5. — ⁸ Ben. resol. 1686 febr. 8, 9. stb.

HATODIK FEJEZET.

A felkelők pénzügyei.

A felkelők tisztaban voltak azzal, hogy csak úgy járhat sikerrel küzdelmük, ha hathatós anyagi támogatásban részesülnek. A kifosztott, koldusbotra jutott magyarság áldozatkészsége nem lehetett erre elegendő s ezért külföldi segítség után néztek. A spanyol örökösödési háború s a történelmi hagyományok a francia udvarra irányították figyelmüket. Bercsényi már 1701 novemberében emlékiratot intézett XIV. Lajoshoz, melyben egy lovas és egy gyalogos ezred felállítására 40,000 frankot (=12,860 ft.) kért tőle.¹ Egy lovas ezred havi illetményét 5,750, egy gyalog ezredét 4,510 rénes forintba számította. A következő évben megkapta az első segílyt, melyet jóakaró barátja, De Bonnac marquis a lengyel primásnál eszközölt ki számára a francia kormány jóváhagyásával.² Ugyanez év márcziusától kezdve Rákóczi és Bercsényi a francia királytól 20,000 livre értékben, évdíjat húztak, melyből 12,000 Rákóczit, 8,000 pedig Bercsényit illette. Most Rákócziék 400,000 tallért kértek a mozgalom megindításához.³ Ezt ugyan ismételt sürgetésükre sem kapták meg, de a francia követ, De Bonnac kieszközölt számukra 1703 júniusában 50,000 livre kölcsönt Radziowski lengyel primástól.⁴ A francia kormánnyal a felkelés sikere esetére havi 30,000 livre támogatásban állapodtak meg.

A bécsiek mindjárt neszét vették a francia pénzsegélynek, sőt azt hitték, hogy Lajos 100,000 livre hópénzzel segíti a felkelőket.⁵ Valóságban egészen az 1704 nyarán kezdődő békealkudo-

¹ A gr. Bercs. cs. II. 397. l. — ² Rákóczi: Confessiones 140. l. — ³ A gr. Bercs. cs. II. 447. l. — ⁴ U. ott 508. l. — ⁵ Arch. Rak. 2, sor I. 30. l.

zásokig nem emelte Lajos a havi segélyt. Akkor csakugyan megkétsterezte, de feltételül szabta, hogy a békét megkötniök nem szabad.¹ Rákóczi tisztában volt vele, hogy a francia politika rugója korántsem a rokonszenv a magyar szabadságharcz iránt, s hogy Lajos bármely pillanatban kész cserben hagyni, mihelyt a császár sakkbantartása a keleten nem áll többé érdekében. A békealkudozások sikertelenségének nem is a francia király tilalma, hanem a bécsi kormány merev hajthatatlansága volt az oka.

1705 áprilisában egymillió livret kaptak Rákócziék.² A következő évben talán a Ramilles-i és turini vereségek miatt úgy látszik elmaradt a francia pénzsegély, 1707 márcziusában azonban ismét 246,056 livre érkezett a magyaroknak Konstantinápoly közvetítésével.³ Az Oudenarde-i és Malplaquet-i katasztrófák miatt újra szünetelt a támogatás, mignem 1710 őszén megkapta Rákóczi a konstantinápolyi francia követtől a 200,000 koronás tallérnyi utolsó segélyt is.⁴

Érezték a felkelők, hogy a francia segély nemcsak lealázó, hanem arra is alkalmas, hogy a szabadságharcz igazi mozgatójának Lajost tüntetve fel, azt a külföld rokonszenvétől megfossa. Szerették volna, ha nélkülözhetik, minthogy azonban ez lehetetlen volt, igyekeztek azt a magyarság anyagi kimélésére használni fel.

Egyesek önzetlenségében nem volt hiány, de olyan kiváló pénzügyminiszter, aki a nehéz viszonyok között a pénzügyi katasztrófákat meg tudta volna akadályozni, nem akadt. Bercsényi nagyon jó gazda volt, de az országos pénzügyek intézésére nem volt érzéke. Rákóczi nagyon pompaszerető s másrészt igen lágy-szívű embernek bizonyult, aki mindenét feláldozta ugyan önzetlenségül, de ugyanily pazarul bánt a nemzet vagyonával is. A szegénység állapotát nagyon a szívére vette, s míg őket tulságosan kimélte, addig a kereskedelmi érdekeket nem tudta méltányolni. Így az egész felkelés alatt folytonos pénzavarokkal kellett küzdeniök s egymást érték a gazdasági rázkódtatások.

Rákóczi egészen az ónodi országgyűlésig, tehát négy esztendőn át adót nem szedettet, sőt mindazoknak, akik a felkelésben

¹ A gróf Berçs. cs. III. 215. l. — ² Arch. Rak. 2. sor. II. 61. l. — ³ Arch. Rak. II. 82. l. — ⁴ Arch. Rak. 2. sor III. k. 462. l.

szolgáltak maguk és családjuk részére a hadi taksát is elengedte.¹ Megkivánta azonban, hogy minden porta után 10—10 gyalogos katonát állítsanak ki és fegyverezzenek fel, továbbá, hogy a megyei hadak ellátásáról a vármegyék gondoskodjanak.² A nemesség és papság személyes felkelésük megváltásaképen a had fenntartására gabonából, borból s egyéb terményekből tizedet, négy esztendői meghaladott lovaiból, három esztendői marháiból továbbá juhaiból huszadot adjon. A szegénység lássa el éléssel a tábori szükségletet, a kereskedők és mesteremberek pedig jövedelmükből adjanak tizedet.³ A vármegyék portáinak számát sok helyütt leszállította a fejedelem s így a rájuk rótt terhek is elviselhetőbbekké váltak.⁴ Arra is gondja volt, hogy a kuruczok túlzott követelésekkel, szekerezéssel s egyéb közmunkával a nép rokonszenvét ne kockáztassák, de viszont nem engedte meg, hogy a jobbgátság »szarvat emeljen« s a kincstári földeken az adót, taksát, tizedet, kilenczedet s más szolgálmányokat szükség esetén katonai karhatalommal is behajtotta. Úgy is kellett, hiszen az adószedés mellőzése miatt a kincstári bevételek jelentős részét a kincstári javak jövedelme képezte. Ehez járultak a közjövodelemek, a harminczad és egyéb vámok, a só jövedelem s az apró és bizonytalan bevételek, amelyeket a pillanatnyi szükség, vagy a háború esélyei teremtetek elő. Egyes városok, mint például Debreczen, egyes főurak, maga a fejedelem, készpénzben vagy földbirtokban olykor sokat áldoztak a felkelés sikeréért. Különösen Rákóczi és Károlyi Sándor kölcsönei érdemelnek említést, melyeknek megfizetésére soha sem kerülhetett sor.⁵ Olykor a hadisarcz, az Ausztriában szedett *tüzváltás*, a zsákmány is növelte a kuruczok bevételeit, sőt 1706 nyarán a Tiszán túl divatba jött a feleségekkel való kereskedés, az asszonyfogdosás és váltságdíjért való szabadon bocsátása.⁶

A pénzügyek kezelésére először a tárnokmesteri hivatalt és méltóságot akarta Rákóczi helyreállítani, úgy hogy a tárnokmester a hadi pénztárak felett is hatáskörrel legyen felruházva.⁷

¹ II. Rákóczi F. és nev. kort. 27. l. — ² U. ott 22. l. — ³ Rákóczi disc. 22. sk. 1. — ⁴ K. O. V. 209, 312. l. — ⁵ Arch. Rak. II. 10. — K. O. IV. 600. l. — ⁶ Arch. Rak. 2. sor II. 360, 363. l. — K. O. V. 457, 469. — ⁷ Rákóczi disc. 11. l.

Ez azonban nem valósult meg. Eleinte a fejedelem főudvarmestere s a Rákóczi birtokok főigazgatója, Ottlik György intézte az ország pénzügyeit, 1706 tavaszán azonban megalakult Besztercebányán a *Közgazdasági Tanács* (consilium oeconomicum) s mellette a *kincstár* (aerarium) melyek egymástól csaknem függetlenül kezelték a közjövedelmeket. A két hivatal azonban csakhamar egybeolvadt s ettől kezdve a Besztercebányán vagy Kassán ülésező gazdasági tanács hatásköre a következőképen állapítottatott meg. Az összes tisztek az ország valamennyi kincstári java, a bányák, pénzverőházak, harminczadok vámok, salétromos helyek, portőrőházak s kereskedések, egyszóval az összes gazdasági ügyek a tanács alá rendeltettek, kivéve a nagy- és felsőbányai pénzverőházakat, melyeket a fejedelem magának tartott fenn.¹

A gazdasági tanács élén az elnök — *Klobusiczky* Ferencz — állott, ki évente 1,000 tallér fizetést kapott. Utána következett a kincstárnok, *Radvánszky* János 1,200 forint évi fizetéssel.² Tizenhárom tanácsos egyenkint ezer forintot kapott évente. Volt azonkívül a tanácsnak egy titkára, két ügyésze, két számvevője, egy iktatója, egy kiadója, hat irnoka és egy kapusa.³ A vármegyékben külön tisztjei voltak. Erdélyben sőt a Részekben is kerületi biztosa (districtualis oconomus) volt. Az erdélyi pénzügyek *Barcsay* Ábrahám, a Részekéi pedig *Sztojka* László kerületi biztos igazgatása alatt állottak.⁴ A gazdasági tanács utalta ki a zsoldos erzedek járulékait is, melyeket azután a Bercsényi által szervezett ezredpénztárak kezelték. Ez vásárolta meg a hadak ruházatához szükséges posztót, míg a munkát és az apró kellékeket a vármegyék szolgáltatták, úgy azonban, hogy a szolgálmányok a vármegye adójába betudattak.⁵ A kincstári birtokok dézsmálására gyakran kiküldték a gazdasági tanácsosokat is. A pozsonyi szüreteken például Spátay Gábor nyitrai kanonok és Prileszky Pál tanácsos szokták a kincstár érdekeit képviselni.⁶

A fejedelem évente számadást kívánt a gazdasági tanács működéséről. Az évi kiadás átlag 50—56 ezer magyar forintra

¹ Gt. Sz. IV. 115. sk. 1. — ² Arch. Rak. VIII. 44. 1. — ³ Gt. Sz. IV. 115. sk. 1. — ⁴ K. O. V. 633, 667. 1. — ⁵ U. ott 603, 685. 1. — ⁶ Arch. Rak. VIII. 5. 1.

rugott.¹ Nagyobb sikkasztásról nincs tudomásunk, de kisebb hűtlenségek előfordultak a pénzkezelés körül. Így a katonai biztosok gyakran megrövidítették a sereget. Fekete János katonai biztos, akinek havonta 125 frt, 80 dénár, tehát magas összeg volt a fizetése, 60,000 forint szállításánál 600-at magának tartott meg.² Az ilyesmi igen veszedelmes dolog volt akkor, amikor a lovas katonára mindössze négy rénes, a gyalogos három magyar forintot kapott havonta. Három forint hópénze volt a portális hajdúnak és a puskásnak is. A városi őrséget jobban fizették; itt a hadnagy 75, a közkatona 17 krajczár napi zsoldot kapott.³ Csakhogy ezt is rézpénzben adták, amelynek értéke, amint látni fogjuk, rövid idő alatt annyira alászállott, hogy a katonák gyakran semmit sem vehettek rajta.

Köztudomásu, hogy a felkelés sikertelenségének egyik főoka a pénzügyi bukás, az értéktelen rézpénz kibocsátásával járó gazdasági katastrophá volt s így indokolt, ha a rézpénz ügyével részletesebben foglalkozunk.

Már a forradalom előtt 1703 tavaszán válságos helyzetet teremtett a bányakamarák által kibocsájtott u. n. *veres poltúra*. Az 1690-es években csak néhány ezer forint értékben bocsátották ki ezt az értéktelen aprópénzt, 1701 óta azonban a kincstár szorult helyzete miatt egyre több és több polturát hoztak forgalomba. 1701-ben 26,160, a következő évben már csaknem ötször ennyit, 116,318 forint árú rézpolturát adtak ki.⁴ Az egész ország el volt árasztva vele s értékes pénz alig volt forgalomban. Ez pedig azért volt veszedelmes, mert adóban nem fogadták el a rézpénzt, melyet különben a zsidók, görögök, a rézkovácsok s a tiszamenti ráczok töméntelen hamis polturával szaporítottak. A bajon úgy akartak segíteni, hogy a bányakamarákat a pénz beváltására utasították. A szegénység persze nem tehetett oly nagy utakat, de hiába is tette volna, mert a bányakamarák ezüstkészlete igen hamar kifogyott s a rézpénzt csak utalványokra váltották be, melyeket szintén nem fogadtak el adóban. Mindenki iparkodott érté-

¹ U. ott V. 188. l. — Száz. XXII. 45. stb. 1. — ² K. O. V. 489. l. — ³ U. ott V. 402. l.; — Arch. Rak. III. 545. l. II. 169. l. — Chernel id. m. — ⁴ Gt Sz. X. 67. l.

kes pénzre tenni szert s e miatt az árakban roppant ingadozás állott be. Akinek aranya vagy ezüst pénze volt, az hallatlan olcsón juthatott portékához, a szegénység pedig roppant drágaságról panaszkodott.

A felkelőkhöz először is Nagybánya, Felső és Kapnikbánya csatlakozott, majd a felvidéki bányavárosok kerültek kézre. Rákóczi ezek birtokában úgy akart a pénz válságán segíteni, hogy újabb, négymillió forint értékű rézpénzt veretett. Őt rézpoltura tett ki egy garast. Ezt a négymillió értékű rézpénzt azután a vármegyéknek néhány esztendő alatt fehér, azaz ezüst pénzre kellett volna beváltaniok.¹ Ily módon kezdte meg báró *Hellenbach* János Gottfried, a Bercsényi által kinevezett kamara gróf a rézpénz kibocsátását, először a magyar czimerre, majd Szent László képére veretvén azokat. A *kongónak* csúfolt veres pénzből polturákat és »pro libertate« feliratu u. n. libertásokat vertek. A libertás értéke az első években egy nyolczad tallerban, tehát 22½ dénárban állapítatott meg; a poltura ennek tized részét, 2·25 dénárt tett ki. Nyilvánvaló, hogy ez a pénznek tisztán névértéke volt s a veres pénz a mai papiros bankjegyektől csak annyiban különbözött, hogy míg ezeknek van ércz-fedezetük, a kongónak, sajnos, nem volt. Hogy ennek daczára Rákóczi egyre verette a rézpénzt, annak oka az említettekén kívül az volt, hogy a bányák nemes ércz termése a külföldi bevásárlások fedezésére is alig volt elegendő.

Jól tudták a mozgalom vezetői azt is, hogy a szegénységet, mely nagyobbára a túrhetetlen adóterhek miatt fogott fegyvert, nem szabad megadóztatniok. A rézpénzzel járó gazdasági veszelemért nem akarták a vállalat sikerét kockáztatni s inkább mesterséges úton iparkodtak a verespénzt forgalomban tartani. Erre szükség is volt, mert a háború harmadik évében, sőt már 1704 végén nagyon is nyilvánvalóvá lett a verespénz értéktelensége. 1705 januárjában a lévai kormánytanácson Rákóczi azt indítványozta, hogy a pénznek árfolyama kényszer útján tartassék fenn. Széchenyi Pál ellenezte az indítványt, sőt azt kívánta, hogy töröljék el a rézpénz használatát, melyből csak kára és romlása

¹ Rákóczi Disc. 44. 1.

lészén az országnak. A kormánytanács Rákóczi javaslata mellett döntött s a kényszer árfolyamot kimondotta.¹

A verespénz kibocsátása tehát tovább folyt, sőt növekedett. Hetenkint 80,000 forint árát veretett Hellenbach.² E közben a kereskedelem rohamosan hanyatlott s néhol teljesen megszűnt. Már a nemes ércpénz is leszállított értékben forgott, a veres pénzt meg épen el sem fogadták.³ A debreczeni kalmárok üres kézzel tértek haza a felvidéki vásárokról, mert bizony az eperjesi és lőcsei kereskedők rézpénzért semmit sem adtak.⁴

1706 január 25-én összeült miskolczi gyűlés, mely egyik főfeladatának a pénzügy rendezését tekintette.⁵ Az országszerte dühöngő drágaság miatt már a nemesség is inségre jutott. Emiatt sok szenátor azt indítványozta, hogy a pénzverő házakat csukják be s a veres pénzt fogadják el adóban. A tanács nagyrésze hajlott is erre, de Rákóczi a nép megadóztatását még most sem akarta megengedni. Javasolta tehát, hogy a kereskedelem megmentése végett az eddig kibocsátott veres pénz értékét szállítsák le; egyszersmind újabb mennyiséget veressenek, de a hamisítások meggátlása végett többé ne az ország czimerével, hanem egy kis Mária képpel.⁶ A tanács ily értelemben elhatározta újabb két millió értékű rézpénz kibocsátását. Ezóta a pénzverő műhelyekben csak öntötték, nyujtották és fehérítették a pénzt, de *példázm*i Munkácsra küldötték.⁷ A hamisítások ennek daczára előfordultak. Selmech városának törvényszéke halálra is ítélte Gotten Zsigmond és János hamispénzverőket, de Rákóczi csak száműzetésüket hagyta jóvá.⁸

Úgy látszik, hogy a rézpénz becsét már csak a vármegyék vonakodása miatt sem lehetett helyreállítani. Rákóczi ez egyszer az erőszaktól sem riad vissza. »Üssük meg egy nehányak az orrát: megvonja magát a többi «irja Bercsényinek.⁹ Az augusztus végén Szécsényen tartott gyűlésen végzést hozatott, mely szerint a rézpénz folyására a vármegye köteles felügyelni. A megyei tisztek engedetlensége esetén a fejedelem tetszése szerint járhat el velők

¹ Horváth M.: A magyarok tört. VI. 372. l. — ² Arch. Rak. IV. 618 l. — ³ U. ott 539. l. — ⁴ K. O. V. 309. l. — ⁵ Horváth M.: id. m. VI. 429. l. — ⁶ Katona: Hist. Crit. XXXVII. 121. l. — ⁷ K. O. V. 463 l. — ⁸ Thaly: Irod. és műv. tört. tan. 31. l. — ⁹ Arch. Rar. I. 484. l.

szemben.¹ Csakhogy a baj nemcsak a vármegyékben volt meg, hanem a sereg fizetésénél is felütötte fejét. A libertás tiz polturáról négyre süllyedt s még így is alig lehetett rajta vásárolni.² A hadak tehát zúgolódtak s azt követelték, hogy a zsoldot legalább fele részben ezüstben fizessék nekik,³ ami pedig egyszerűen lehetetlen volt, mert amint Hellenbach az ónodi országgyűlésen kijelentette, az ezüstpénz még a hévérek⁴ fizetésére sem elegendő.

A rézpénz különben az ónodi gyűlésen hosszas és heves vitákra adott alkalmat. Végre is abban állapodtak meg, hogy értékét törvényesen leszállítják s a további kibocsátást megszüntetik. E szerint a 10 polturások értéke 4-re, a 20 polturásoké 8-ra szállott alá, az egy poltura értéke marad. A libertás ezentúl 4 polturában fogadtassék el. A rézpénz $\frac{2}{3}$ -ad része beszedessék, a többi bélyegeztessék s az ily *bélyeges kongó* adósság törlesztésben vagy zálogkiváltásban is elfogadtassék.⁵ A vármegyék két-két hites küldötte fog felügyelni a törvény végrehajtására s aki a bélyeges kongót vonakodnék elfogadni, annak árúja elkoboztassék.⁶ A gyűlés rendelkezését még sem lehetett végrehajtani. Hiába öntetett Bercsényi ágyút a beszedett polturából, hiába bélyegezték a kongót, mert a seregek egyre követelték az ezüst pénzt. Maga Rákóczi is, aki a szegénység érdekét mindig a szíven viselte s mint láttuk az ónodi gyűlésen is érvényre juttatta álláspontját, kénytelen volt uradalmaiban legalább fele részben ezüstben szedni illetményeit.⁷ Bercsényi is úgy gondolkodott, hogy a gazdasági tanácsnak engednie kell merev álláspontjából, mely szerint tisztán rézpénzzel iparkodott leróni tartozásait, s azt kívánta, hogy felerészben vagy kétharmad részben ezüsttel fizessenek.⁸ Rákóczi a kereskedők kapzsiságát okolta a pénzválság elfajulásáért. Ezek, úgy mond, fehér pénzen adják áruikat a lakosoknak, jóllehet maguk rézpénzen szereztek volt be s ily módon megszédvén magukat ezüstpénzzel, a hazát megkárosítják.⁹ A fejedelmet nagyon elkedvetlenítették a folytonos anyagi zavarok, úgy hogy nemsokára tel-

¹ II. Rákóczi F. és nev. kort. 68. l. — ² K. O. V. 700. l. — ³ Arch. Rak. 2. sor. III. 301. l. — ⁴ Bányászlegények. — Száz. XXIX. 637. l. — ⁵ Száz. XXIX. 731. l. — ⁶ Horváth M.: id. m. VI. 488. l. — ⁷ Arch. Rak. II 605. l. — ⁸ U. ott V. 475. sk. l. — ⁹ K. O. V. 735. l.

jesen Bercsényire bizta a pénzügy intézését (1708 márcz.). Mindössze annyit tett még, hogy 1708 tavaszán, mikor a vármegyékben folyt a katonai végrehajtás, rendeletet adott, hogy a szegénységtől a poltura pénzt is el kell fogadni. Pár hónap még s a trencséni csatával megoldódik a kongó kérdése. A szétzüllő kuruczok elhajigálják az átkos rézpénzt, vagy megtartják maguknak emlékül. Rákócziék pedig utolsó erőfeszítésükben az adószedéssel próbálkoznak meg.

Már az ónodi országgyűlésen annyira nyilvánvaló volt a kongóval való utolsó kísérlet reménytelen volta, másrészt pedig a pénzhiány következtében az egész mozgalom megbénulása, hogy daczára az ország kimerültségének, a rendek két millió forint pénzsegélyt ajánlottak meg. Egy dika évi adóját két forintban állapították meg, úgy azonban, hogy ezuttal »az úri, egyházi, világi, fő és nemesi rendek« is adózzanak.¹ Azoknak, akik személyesen katonáskodnak a haza ügye mellett, minden adójuk elengedtesseék. A sereg élelmezésére búzát, zabot és húst szavazott meg az országgyűlés, kimondván azt, hogy akiknek saját termésük nincsen, csak pénzadót fizessenek. Ha a pap *hallgatóitól* szöllőt vagy majorságot szokott szedni, akkor élést is adjon dikák szerint.²

1708-ban a rendek sárospataki gyűlésén a dikák neve eltöröltetett s vármegyénként újabb de jelentékenyen kisebb adóösszegeket róttak ki. Egyszersmind az egész országra 56,250 véka gabonát, 113,685 véka zabot és árpát, 11,250 mázsa húst, 750 mázsa sót, végül 2,030 szekér fuvar kiállítását vetették ki.³

Az utolsó években tetőpontra hágott a felkelők gazdasági nyomorúsága. Rákóczi és Bercsényi keservesen panaszkodnak a pénztelenség miatt, mely minden sikerüket megghiusítja. A fejedelem példátlan nagylelkűséggel áldozza fel családi javait, de azzal már nem lehet segíteni. Az ország kimerült a küzdelemben s a sok évi háború, a földmivelésnek, iparnak és kereskedelemnek elhanyagolása minden néposztályt koldusbotra juttatott. Ez volt az igazi eszközlője a szatmári békekötésnek, mely azzal, hogy a nyugodt gazdasági fejlődés lehetőségét megadta, több áldást hozott a nemzetre, mint a sok évi meddő küzdelem.

¹ II. Rákóczi F. és nev. kort. 95. l. — ² U. ott 89/90; — 111/112. l. —

³ Horváth M.: id. m. VI. 536. l.

MÁSODIK RÉSZ.

Az őstermelés.

ELSŐ FEJEZET.

Mezőgazdaság.

A mezőgazdaság főleg a nagy uradalmakban virágzott. Az uradalmak berendezése, személyzetének száma, sőt az alkalmazottak elnevezése vidékenként és az uradalom nagysága szerint változott. Néhol külön jószág-igazgatók vagy tisztartók is szerepeltek, legtöbbször azonban csak gazdatisztek, számtartók, ispánok vagy kulcsárok alatt állott az uradalom személyzete. A cselédséghez tartoztak, de a munkások felügyeletével voltak megbízva az udvarbírák s az Erdélyben szereplő csürbírók. Az uradalmi alkalmazottak részben a belső cselédséget alkották, részben pedig az uradalmon kívül álltak. A belső cselédséghez tartozott a darabont, aki az udvarkörüli munkát végezte, a majeros, vagy kismajor, továbbá a kocsisok, lovászok, néhol a kertész, tyukász, sütő, a vadászok és solymárok, a méhészek és az uradalom iparosai, asztalos, kádár s más eféle. A külső alkalmazottak közt szerepelnek vinczellérek, szőlőpásztorok, az erdőke-rülő vagy hajtó, a juhászok, akiknek feje a számadó juhász vagy Erdélyben a bács, az uradalom kondása, ellentétben a disznó pásztossal, aki a falu disznóit legeltette, az uradalom tehénpásztora vagy gulyása és göbolyőse ellentétben a csordással, a bialos vagy bivalyos, néhol a molnár, korcsmáros, halász és más eféle külső alkalmazott.

Néhol roppant nagy uradalmi személyzettel találkozunk. Így a gyulafehérvári uradalomban 1692-ben ötvennél több fizetett alkalmazott szerepel, akik közt azonban egy prédikátor, egy káplán és két tanár is említetik.¹ Rákóczi szerencsi majorjában ellenben

¹ Gt. Sz. VI. 178. sk,

mindössze egy majoros, egy tiszttartó, egy kulcsár, három béres, egy csigás kocsis, egy juhász és egy kospásztor szerepel.¹

A földesurak gyakran igen terjedelmes utasításokat adtak tiszttartóiknak s kulcsárjaiknak. Károlyi például még azt is meghagyja kulcsárjának, hogy az asztalra feladott sajról tartsa számon, meddig tart.² A főurak rendszeren azt is kikötötték, hogy a tiszttartó milyen vallást kövessen, azt azonban szinte valamenynyí utasítás hangsúlyozza, hogy józanéletű, becsületes, hűséges emberek legyenek, mindenről számadást vezessenek s minden évben, rendszeren újév első napjaira nyújtsák be számadásaikat. A kulcsárok leltár szerint vettek át mindent. Az asztalra adandó borokról rovást tartottak s a rovás egyik része az »innyaadó«-nál, vagy pohárnoknál állott. Apafi mármarosai tiszttartója évente egyszer ítélőszéket (generalis malefactorum inquisitio) ült s a hazai törvények szerint ítélkezett.³ A nyitrai püspök uradalmi tisztje évente kétszer is szolgáltatott igazságot, melynek költségeire 100 imperialist, vagyis 150 forintot vetett ki az urbéri szabályzat.⁴

Egyes földesurak könyvtárában ott szerepel Lippay Jánosnak gyakorlati kézi könyve, a *Calendárium Oeconomicum Perpetuum* című gazdasági naptár. Nem parasztnak, hanem az úrnak írta könyvét Lippay, »mert — úgymond — rosszúl van annak az urnak dolga, kit majoros tanít«. Részben saját tapasztalatai alapján, részben hallomás útján állítja össze s naptárszerűleg írja le az egész évi gazdálkodás ismereteit. Célja, amint maga mondja műve bevezetésében, munkára serkenteni földesúrainkat, mert »noha téjjelmézzel folyó országunknak mondjuk a mi szegény hazánkat, de ha ahoz kezünk szennyét nem kennyük, ábrázatunk veritékét nem sirozzuk, szorgalmatos munkáinkkal nem építjük: rövid idő alatt annyi bogácskóró növi el, hogy teletszaka annyi kórót talál ember benne, kivel, ha más fája nem volna is, elég kemenczét fűithetne«.

* * *

Ha a mezőgazdaság nem is tekinthető korszakunkban a nemzet főfoglalkozásának, kétség kívül első rangu gazdasági té-

¹ Urb. et conscr. Fasc. 154. Nr. 71. — ² Gt. Sz. VIII. 307. l. — ³ Urb. et conscr. Fasc. 149. Nr. 24. — ⁴ U. ott Fasc. 119. Nr. 24. —

nyező volt s különösen a szinmagyar vidékeken meglehetősen virágzásnak örvendett. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt, hogy az ország legtermékenyebb része, a Nagyalföld, különösen annak déli része akkor még igen néptelen s épen ez, vagyis a munkáskezek hiánya volt az oka annak, hogy egyrészt a föld értéke, ára igen alacsony volt s hogy mezőgazdaságunk csak korszakunk után, a nyugodt fejlődés idején erősödhetett meg.

[A szorosabb értelemben vett Magyarországon az úgynevezett *három forgós* vagy *hármass* nyomású rendszer volt szokásban. E szerint ugyanis legtöbb helyen a földet három részre osztották, s egyet ugarnak hagyván, egyik helyre az őszi, másikra a tavaszi gabonát vetették. Ez volt akkor a legintenzívebb gazdálkodás, mely azonban korántsem volt az egész országban elterjedve. Erdélyben 1700 körül csak a szászoknál, továbbá Felső-Fehérvármegyének s a székely földön Háromszéknek néhány helységében alkalmazták ezt a háromfordulós rendszert, egyébként a kétfordulós volt szokásban.]¹

A szántás, »keverőszántás«, ahogy Polocsay György kurucz tábornok írja gazdasági versezetében,² szent László-nap táján kezdődött (júl. 29). Néhol a föld keménysége miatt három-négy igavonót is be kellett fogni az eke elé. Különösen az Alföldön úgy el volt a szántóföld hanyagolva, hogy háromszori szántásra is szükség volt egy határon.³ Másutt viszont, mint pl. Moson vármegyében olyan porhanyó volt a föld, hogy még egy gyermek leányka is felszánthatta egy ökrös ekével.⁴

A búzát és rozsot szeptemberben vetették, úgy hogy szent Mihály napjára be kellett a vetést végezni.⁵ Hogy a termés jó legyen, szent kereszt felmagasztalása előtti vagy a rákövetkező pénteki napon vetettek a babonás földmivesek.⁶ A lóhere magot már januárban, tavaszi árpát »farsang farka előtt vagy után nyolcz nappal« vetették el. Szent Gotthárdkor (május 5.) vetették a dinya-magot, a lenmagot pedig szent Zsófia napján (május 15.)⁷

¹ Gt. Sz. I. 21. l. — ² Bárány Palocsay György: Egész esztendő által való gazdaság praktikálásának leírása 1701-ből. Közl. Thaly a Gt. Sz. V. 204. sk. lapján. — ³ Gt. Sz. I. 150. l. — ⁴ M. Belius: Not. Hung. Nov. Tom. V. p. 8. —

⁵ Palocsay a Gt. Sz. V. 208. l. — ⁶ Lippay; Cal. Oecon. 46. l. — ⁷ Palocsay id. h. 206. l.

A földmivelők két nagy átka, a *jég* és a *sáska* gyakran tönkre tette a vetéseket. 1705-ben Debreczen gabona és zabtermését verte el a jég, 1709-ben pedig a székely földön, Csik és Háromszék vetéseit.¹ Többet panaszkodnak az egykoru források a sáskák pusztítása ellen. 1687-ben Lőrincz napján — írja Csányi — sok ezer millió sáska szállott a soproni szántóföldekre, úgy hogy az aratóknak haza kellett térniök, mivel a sáskák mindent fölfaltak.² 1690—91-ben Erdélyben pusztítottak a sáskahadak, melyek Törösvárán keresztül vonultak be ugyancsak szent Lőrincz ünnepén s különösen a székely földet úgy elpusztították, hogy még a marhalegelőket és az erdők zöldjét is felfalták. Végre is a szent Simon és Júda ünnepén beálló fagy és hó pusztította el őket.³ Két év múlva 1693 augusztus 29-ikén újra megjelennek. »Sűrű felleg formán jöttek a Maroson keresztül — írja naplójában Inczédi — s valaholott megszállottanak, minden zöldséget megemésztetnek és porrá tettek, ahol megszállottanak, szárközépig elért, lövöldözéssel és kolompozással is alig lehetett elkergetni.«⁴ 1694-ben a tarczali kölest s a hegyaljai vetéseket látogatta meg a sáskajárás.⁵ Ezután csak 1710 és 1711-ből van említés nagyobb mértékű pusztításáról.⁶

A háború is sokszor fenyegette a szegénység termését. A kuruczok és labanczok kölcsönösen igyekeztek egymást megakadályozni az aratásban, vagy legalább aratás után a termést keríteni kézre. 1705-ben az egész Csallóköz gabonája a labanczok kezére került.⁷ Rákóczi belátta, hogy az ország mezőgazdaságát nem szabad akadályozni s ezért nemcsak katonái egy részét engedte haza aratáskor, hanem pl. 1706-ban azt egyenesen fegyverszünettel biztosította.⁸ Gyakran nagyon hosszúra nyúlt az aratás; így pl. Pestmegyében a munkáshiány miatt. Itt különben a szesz időjárás is gyakran nagy károkat tett, mert a szemet ugyancsak kiverte a kalászból.⁹ A learatott gabonát kereszttekbe rakták s betakarítva kinyomtatták. A lovakkal való nyomtatás még országszerte általános volt, de a nyugati vármegyékben, így Pozsony-

¹ K. O. V. 305. — Sz. O. VII. 144. 1. — ² Csányi Krónikája 133. 1. — ³ Sz. O. VI. 427. 1. — ⁴ Inczédi Pál naplója 18. 1. — ⁵ Babocsay Rumynál Monumenta I. 126 és 136. 1. — ⁶ Gt. Sz. I. 28. 1. — ⁷ Ben. resol. 1705 aug. 11. — ⁸ Arch. Rák, 2. oszt. III. k. 99. 1. — ⁹ Belius id. m. Tom. III. p. 18.

ban már ekkor kezdték elhagyni azt a »keleti szokást« és a nyugati népek példájára csépelni kezdték a gabonát.¹

Hogy a gabona meg ne romoljék, kivették porából, vasrostákon »felszéleltették« vagy pedig magas kőlábakon álló jó szellős magtárba tették. Különben megsusokosodott, vagy megzizikesedett a gabona. Különösen az alsólendvai gabonának volt az a hite, hogy már az asztagokban megzizikesedik.²

A kinyomtatott gabonát vermekben tartották, vagy néha egyesesen a malomba szállították őrletni.

A nagy nemesi uradalmakban rendszeren több malom is volt, melyeket azután az uraság harmad haszonra kiadott egy-egy malmos gazdának bérbe. Rákóczinak csupán szentmiklósi uradalmához nyolcz őrlő, köztük több kenéz-malom tartozott.³ A malmos gazdák mellé molnárok, külső ácsok, faragó mesterek voltak rendelve. A malmos gazdák és molnárok, néhol még a legények és inasok is hitet tettek. A molnároknak kellett a gátakra és zselyépekre vagy zsilipekre gondot viselni.⁴ Tilos volt az urasági malomokban a pogácsa sütögetés, melyből az uraságnak sok kára szokott származni. Ha az inast rajta kapták, első és másodizben meglapátolták, harmadizben elkergették. A malomköveket néhol az uraság adta, így a munkácsi uradalomban, hol a beregi kőbánya szolgáltatta azokat.⁵

A vas megyei malmosgazdák és malombirtokosok, számszerint negyvenen 1698-ban közös szabályzatot dolgoztak ki molnárjaik visszaéléseinek megszüntetésére. Elhatározták, hogy malmaiktól tizedet fognak szedni az ott őrlött gabona után mérczéül, azonkívül minden köből gabona őrlésétől 1—2 pénzt, minthogy a kövek a 2—3-szoros gabona feltöltés miatt sokat *vásoltatnak*. Szigoruan meghagyták, hogy a molnárok először vegyék ki a maguk igaz részét — a negyedét — a gabonából s csak azután tölthessék azt a garatra. Aki ez ellen vét, 12 forint büntetést fizessen. Megtiltatik, hogy a molnárok vagy cselédek a közből éljenek. Ha sörtvélyest hizlalnak a malmosgazdáknak, akkor megtarthatják a malomport, különben abból is csak annyi részük legyen, mint a gabonából.⁶

¹ U. ott Tom. I. p. 29. — ² Gt. Sz. I. 249; VII. 369. 1. — ³ Lehoczky: id. m. II, 425. 1. — ⁴ Gt. Sz. I. 157. 1. — ⁵ Száz. XLI. 54. 1. — ⁶ Gt. Sz. II. 129. 1.

Mig Békésvármegyében 1683-ban mindössze három malom találtatott, addig a Duna mentén meglehetősen nagy számát találjuk a hajóhídon vagy »tombászon« álló vizimalmoknak. Bácsvármegyében 298 malom iratott össze.¹ Pesten 1696-ban csak négy malom működött. Az 1715-iki összeírás szerint Budán volt 19 malom, melyek mindegyike 60 pozsonyi köből gabonát őrölve összesen 1,140 rénes forint jövedelmet hoztak.² Ugyanakkor Pozsony városában 1,110 forint volt a malomjövedelem, az egész vármegyében pedig 3,110 forint, ami körülbelül 50 malomnak felel meg.³ Erdélyben a Küküllőn és az Olt mentén három kövü malmokat említenek a források.⁴ Egy egykövü malom a Szamoson egy napon és éjjel át 60 kassai köből lisztet őrölt.⁵ Bél Mátyás írja, hogy hazánkban gyakran kiszáradnak a vizek, nem lehet őrölni s ilyenkor éhínség áll be. Néha azonban olyan jó az esztendő, hogy Ausztriába is innen visznek gabonát.⁶

Kitünő búza és árpa termett Pozsony és Mosonmegyében főleg a Duna és a Lajta mellékén. A Dunántúl déli része nem igen állott művelés alatt, vagy éppen akkor kezdett népesedni, úgy hogy ide gyakran Ausztriából kellett gabonát szállítani. Pestmegye homokos talaja sem termőföldnek sem legelőnek nem volt alkalmas, inkább csak a Duna melletti nedvesebb talaj műveltetett.⁷ Érdekes, hogy míg Pozsony városának 1,285 köből, Nagyszombatnak meg éppen 3,543¹/₂ köből szántóföldje volt, addig Budának csak 1,181 köből, Pestnek pedig mindössze 266¹/₂ pozsonyi köből. Az egész Kiskunságon mindössze 747¹/₂ köből szántóföldet irtak össze. Pest vármegyében legtöbb gabonája termett Kecskemétnek (3,239 köből), azután következett Csegléd (2,214¹/₂ köből), majd Buda, Nagykőrös, Vác és Halas.

Zemplén vármegyében ugyanakkor (1715) adó alá esett 46,340 pozsonyi köből szántóföld. Pozsonymegyében 26,836¹/₄, Szatmárban 20,778¹/₂ pozsonyi köből.⁸

Nagy volt a felvidéki vármegyék szegénysége. Még Turócz-

¹ Urb. et conscr. Fasc. 127. Nr. 1. — ² Orsz. Lt. Conscriptio L. R. civitatis Budensis. — ³ U. ott Conscr. cottus Posoniensis ex anno 1715. — ⁴ Sz. O. IV. 401. I. — ⁵ Urb. et conscr. Fasc. 149. Nr. 42. — ⁶ Belius: Not. Hung. Novae Tom. I. p. 29. — ⁷ U. ott Tom. III. p. 18. — ⁸ Orsz. Lt. Megyei conscriptiók 1715-ből,

ban megtermett néhol a búza, bár tulnyomólag árpát és zabot termesztettek. Liptóban már csak zab termett s azon éltek ott a parasztok is. Szerencsére a vármegye tehenészetete már akkor is sokat lendített a szegény népen. Az apró, csúf, de jól tejelő tehenek bőven ellátták őket, úgy hogy a lipióiak már akkor az egész Felvidéket, de főleg a bányavárosokat elárasztották tejtermékeikkel.¹

Hogy a Nagyalföldön milyen kevés gabona termett, mutatja, hogy még Békésmegyében is termények helyett pénzt adtak a jobbágyok földesuraiknak.² Valamivel több mivelt szántóföldje volt Csanád vármegyének, hol az akkor odatartozó Hódmezővásárhelyen 1701-ben 2,774 búza-kereszt és 776 árpa meg zab-kereszt volt az aratás eredménye.³

Fontos volt a rétek mivélése, a szénatermelés is. A Rákóczi felkelés idején különösen sok szénát szedtek a lovas hadak számára. A szegénységet ez annyira elkeserítette, hogy a szénagyűjtést egészen elhanyagolta. Rákóczinak 1704 júniusban külön parancsban kellett a népet rászorítani a kaszálásra és szénagyűjtésre.⁴ Jól jövedelmezett a pompás mosoni és pozsonyi széna, de általában szinte minden vármegyében találunk gazdag réteket. Egy szekérnyi szénát termő rétnek átlag 6 frt. volt az ára. Ugyanannyit ért egy kassai köből termőképességű szántóföld.

Megemlítjük végül, hogy néhol, mint Tarczalón, a Debreczen melletti Elep pusztán és Békésmegyében köles is termett.⁵

---

¹ Bélius id. m. Tom. II, p. 537. — ² Karácsonyi: Békés vm. tört. I. 292. l. — ³ Borovszky: Csanád vm. tört. I. 265. l. — ⁴ Sz. O. VII. 125. l. — ⁵ Gt. Sz. IX. 7. l. — Karácsonyi id. m. I. 292. l.

MÁSODIK FEJEZET.

Állattenyésztés.

Köztudomásu, hogy hazánk az XVII. században még első sorban állattenyésztő ország volt. Az Alföldön, de még a Dunántúl is Tolna és Baranya vidékén egész nap mehetett az ember anélkül, hogy szántóföldre talált volna. Pompás legelő kínálkozott az állattenyésztés kezdetleges, ősi módjára s a néptelen puszták embere marhájának piacot talált Ausztriában. Erdélyt meg egyenesen a természet utalta az őstermelésnek erre az ágára. Ezek után szinte különös, hogy állattenyésztésünk bár nagyobb arányokat ölt a török kiűzése után, de egyébként fejlődést, belterjes tenyésztésre való törekvést alig mutat. Igaz, hogy az ország nyugalma lassan, úgyszólván csak a karloviczi békével állott helyre, melynek 2-ik pontja az állattenyésztésre vonatkozólag kimondja, hogy a Tiszán és a Maroson, a határt jelölő két folyón egyaránt szabad az itatás a magyar és a török pásztoroknak.¹ Csakhogy akkor már sok helyütt tönkre ment a baromtenyésztés s hogy mekkora volt a pusztulás, mutatja az, hogy még a háboru főfészktől távolosó Beregben is a szentmiklósi uradalomhoz tartozó helységek, Hrabonicza, Ökörmező, Almamező stb., melyeknek azelőtt virágzó marhatenyésztésük volt, 1690—1-ben teljesen elpusztultak s a marhatenyésztés az egész vármegyében megcsappant.² Egész Bács vármegyében 1699-ben mindössze 1,506 ló, 5,652 marha, 4,397 kecske és juh és 2,118 sertés iratott össze.³ A seregek, melyek élelmezésre és téli ellátásra épen az Alföld népesebb részének s az úgynevezett felsőmagyarországi várne-

¹ Katona : Hist. Crit. XXXVI. 109. 1. — ² Lehoczky : II. 347. 1. — ³ Urb. et conscr. Fasc. 127. Nr. 1.

gyéknek nyakába szakadtak, kégyetlenül pusztították marhaállományunkat, még pedig minden anyagi viszonzatszolgálat nélkül. A nemes vitélő rend nem átalította egyetlen vagyonától, barmától fosztani meg a szegény embert s a várparancsnokok, sőt a király polgári tisztviselői is elővételi jogot követeltek a marhakereskedőktől. Gyakori panaszokra az udvari kamara ugyan megtiltotta a budai, esztergomi, újbári, lipótvári, pozsonyi, trencsényi, nyitrai, lévai, győri és komáromi várparancsnokoknak és tisztviselőknél, hogy a lakosságot ily módon károsítsák, de a rosszul fizetett Caraffákat az ilyen tilalom nem nagyon zabolázta.¹

Az udvari és a magyar kamarának csak arra volt gondjuk, hogy Ausztria olcsó vágómarhához juthasson. Ezt azonban nem marhatenyésztésünk tudatos fejlesztésével, hanem a harminczadok elengedésével iparkodtak elérni. Ellenben az Eszterházy grófok kismartoni és fraknoi uradalmában már 1668 óta baromtenyésztő czéhstatutumot tartottak szem előtt, mely 1702 végén királyi megerősítést nyert.² Ennél is érdekesebbek a *mosoni juhászok czéh-szabályai*, melyeket Lipót 1701 júl. 7-én hagyott jóvá. A huszonegy pontba foglalt, német nyelvű czéhlevélből³ megtudjuk, hogy hazánkban ez az első juhász-czéh, amelyet azonban aligha a juhászok kívánságára alkottak meg. A czéh központja Magyaróvár. Itt van a czéhláda, melybe a mesterek harmincz, a legények pedig tizenöt krajczárt fizetnek évenként. Itt tartják az összejöveteleket és lakomákat, itt a két czéhmester s a kamara által kinevezett főczéhmester, akik a pénzügyeket intézik s a szabályzat betartására felügyelnek. A két katolikus czéhmester szorgalmasan járjon istentiszteletre, mondja a szabályzat. A czéh tagjai első sorban a mosonmegyei juhászok, akik húsz forint büntetés terhe alatt kötelesek magukat a czéh kebelébe felvételni. Felvételért húsz forintot fizetnek s három font viaszt adnak a templom céljaira. Más megyebeliek, sőt külföldiek is felvétethetik magukat, sőt az utóbbiak, minhogy ők külföldön is fizettek, csak tíz forintot és két font viaszt adnak a felvételért. A juhászlegényt tanuló évei alatt mestere tartja el, de fizetést nem ad neki. Később bért is kap s negyedévi felmondás

¹ Ben. resol. 1688 jan. 7. — ² Közli Wenzel: Magyarország. Mezőgazd. 388. 1. — ³ Orsz. Lt. Acta cehalia mechanicorum com. Moson Nr. 7.

után ott hagyhatja a mestert. Egyebekben a szabályzat megegyezik más czéhek rendelkezéseivel.

Marhatenyésztésünk a Rákóczi-forradalomig nagy virágzásnak örvendett. A háborús évek azonban a legelőket is bizonytalanná tették; hol a kurucz, hol a labancz hajtotta el a nyáját. A felkelés hírére, már 1703 októberében megkezdik pusztításait a ráczok, magától Kecskemét városától három falka ménest és egy falka marhát rabolva el.¹ A katonák élelmezésénél Rákóczi kiméletet követelt biztosaitól, de a labanczhad ugyancsak sanyargatta a népet. A vágót irgalmatlanul bekövetelték, de az árával rendszeren adósok maradtak. A labanczokat persze Rákócziék sem kimélték.² A kölcsönös pusztításnak s a hosszú háborúnak az lett a következménye, hogy a marhaállomány nagyon megapadt. Ezzel együtt járt a drágaság, mely a háború negyedik évében érte el tetőpontját. Egy vágóért, amelynek 1686-ban tíz tallér volt az ára, harminczöt tallért is fizettek.³ Ugyanekkor Erdély egyes részeiben a német katonaság annyira pusztította a lakosság jószágát, hogy ezek inkább hallatlan olcsó áron adtak túl portékáikon. Egy éves üsző Brassóban egy magyar forinton, a júp két-három garason, az éves disznó egy polturán kelt. Erre természetesen roppant drágaság következett,⁴ mely elhatott a Felvidékre is.⁵

Egyes jó gazdák azonban, akiknek a szerencse kedvezett, még hasznót is húztak a háborúból. Báró Károlyi Sándor, aki maga szokott jelen lenni herélésnél, bélyegezésnél,⁶ 1704-ben gazdag zsákmányt küldött haza Ausztriából. »A Svájczter tehének, Szivem, írja feleségének, igen hasznosak, másféle bikát nem kell hozzájuk eresztetni, benn a károlyi majorban tartasd; háromszor kell fejteni, őszre kelve abrakon istállóban tartani s vakarni minden nap; adjon Isten szerencsét hozzá.«⁷ A következő évben Morvában ejtettek gazdag zsákmányt a magyarok s a többek között Liechtenstein herczeg birtokáról háromszáz megbecsülhetetlen anyakanczát vittek el.⁸ Az ilyen zsákmánynak azután a lónemesítésre is volt hatása.

¹ Száz. II. évf. 546. 1. — ² Arch. Rak. I. 340. 1. — ³ K. O. V. 507. 1. —

⁴ Gt. Sz. XXII. 74. 1. — ⁵ Arch. Rak. V. 84, 94. 1. — ⁶ Naplójegyzetei, — ⁷ K. O. V. 83. 1. — ⁸ Stepney jelentése, Arch. Rak. 2. sor. II. 176. 1.

Jóllehet minálunk csak III. Károly alatt indul meg az igazi *lótenyésztés*, mely nemcsak a lóállomány nagyságát, hanem a fajok nemesítését is feladatának tekinti, mindazáltal már korszakunkban is találunk erre egy-két példát. Legkitűnőbb ménesei Rákóczinak voltak, aki többször hozatott Moldvából, Bessarabiából, sőt a Krími félszigetről is nemes tatár lovakat s törökországi követei által Bercsényivel együtt Arábiából vett pompás fajméneket.¹ Bottyánnak s a Dunántúl Tóthi Lengyel családnak is híres ménesei voltak.²

A háború nagy pusztítást hozott lóállományunkra is. Rákócziék a vármegyék és városok útján szerezték be a katonalovakat, átlag huszonöt rénes forintjával,³ ami a korábbi viszonyokhoz képest nagy áremelkedést jelentett.⁴ Az idomított harci paripákért 2—300 aranyat is megadtak,⁵ ami pedig 800—1,200 rénes forintnak felel meg. Az ilyen lovat oskolás, úri lónak nevezték.⁶

A *juh tenyésztés* első sorban az Alföldön virágzott. Debreczen nagy kiterjedésű legelőit úgy adta bérbe, hogy öt juh után két poltura volt az esztendei legelőbér.⁷ Az akkor még Csanád megyéhez tartozó Vásárhelyen 1701-ben 147 telkes gazdának 1,911 juha, 392 ökre, 108 lova és 452 sertése volt.⁸

A *sértés tenyésztést* előmozdították a rengeteg makkos erdők. Különösen az északkeleti vármegyékben s Erdélyben voltak nagy disznócsordák, melyekben több falu disznait hajtották ki egész évre makkoltatásra. A háromszéki Nagy-Bölonnek, Közép- és Nagy-Ajtának még Bethlen Gábor engedte volt meg, hogy *felelő pásztort* tarthassanak az *orvok* és tolvajok sokasága miatt.⁹ Rákóczi hatalmas uradalmában virágzott legjobban a sertés tenyésztés. Itt még ez időben is javában divatozott az a középkori kifejezés »a disznók királya«, ahogy Bunyász Mihály jobbágyot nevezi Rákóczi 1699-iki urbariuma.¹⁰ Rákóczi Moldvából is hozatott sertéseket,¹¹ s makkos erdeibe hajtatta. Az ilyen u. n. *verő* sertés Palocsay versezete szerint Miklós napjáig volt künn makkon, akkor behajtották őket s tengerivel, törökbúzával étették.¹²

¹ Thaly: Irod. és műv. tört. tan. 30. l. — ² U. ott 29. l. — ³ K. O. V. 402. l. — ⁴ 1686-ban egy katonaló ára 15 r. frt. — ⁵ Thaly: Irod. műv. tört. tan. 30. l.; továbbá Arch. Rak. III, 534. l. — ⁶ K. O. V. 56. l. — ⁷ Gt. Sz. XI. 275. l. — ⁸ Borovszky I. 265. l. — ⁹ Sz. O. VI, 49. l. — ¹⁰ Lehoczky II. 367. l. — ¹¹ Arch. Rak. II. 609. l. — ¹² Gt. Sz. V, 209. l.

A *méhészet* főleg az Alföldön volt elterjedve. A néptelen Csongrád, Csanád és Békés vármegyékben igen sok méhtartó gazda volt s magában Vásárhelyen negyvenöt méhkas után fizettek 1701-ben.¹ A pécsi és pécsváradi császári birtokon 1711-ben 679 méhkast irtak össze.² Egy méhkas ára 1 frt. 50 krajczárt tett ki.

---

¹ Borovszky I.65. 1 — ² Urb. et conscr. Fasc. 132. Nr. 226.

HARMADIK FEJEZET.

Erdészet.

Az erdészetre nézve is találunk néhány érdekes adatot. Ez az a kor, melyben a céltudatos erdőgondozás minálunk is kezd tért hódítani, de a mely még nem egy vonásában az egyszerű viszonyokat támogatja. Magyarország területét több mint negyedrészében ma is erdő borítja. Akkor még kedvezőbb volt a helyzet s épen az erdőségek kimeríthetetlennek látszó gazdagsága sok helyt pazarlásra csábította a lakosságot. Különösen a bányák emésztettek fel roppant famennyiséget s természetes, hogy itt, a bányavárosok vidékén találkozunk először rendszeres erdőműveléssel. Ez még a XV. sz. első felében kezdődik s szinte másfél századon át egyetlen példája nálunk az erdőgondozásnak. A városok is korán, a XVI. században kezdenek törődni erdeikkel (Kassa, Rozsnyó, Nagybánya) s kevéssel korszakunk előtt 1670-ben Torda városa kiadja erdőbirái részére a legrégibb magyar városi utasítást.

Az *erdőővők*, kik a középkorban, mint a királyi erdők gondozói, jelentős szerepet játszottak, elvértve még e korban is előfordulnak. Szabadalmaikat Lipót erősítette meg utoljára 1688-ban, felmentvén az adók és vámok alól a mothófalvi (Zólyom vm.) erdőővőket, kik maguk választották birájukat s kiváltságuk fejében olykor vaddal látták el a királyi asztalt.¹

A földesurak gazdasági utasításaiban az erdőgondozásnak nyomát sem találjuk, ellenben az urbáriumok olykor gondoskodnak az erdővédelemről. A nyitrai püspök a tilalmas erdő irtását

¹ Magy. Erd. Okl.-fár. I. 11. l.

tizenkét forint büntetéssel sújtja. Ugyanúgy büntetik a Zemplén vármegyei *Dobóeresztvény* és *nagy tövises* nevű tilalmas erdők irtóit.¹ Még tovább ment Teleki Mihály, Erdély gyakorlati érzékű kanczellárja, kinek nevéhez az első erdőültetés fűződik. 1683-ban meghagyta uzdiszentpéteri tisztartójának, hogy fűzfakarókat veressen le olyan helyre, »ahol az marhák ki ne dörgeljék.«²

Arra is találunk példát, hogy a földesurak bérbeadás útján értékesítik erdeiket. Borsodmegye főispánja, gróf Forgách Simon 1698-ban megengedi a mankócziaknak, hogy barmaikat a velcsizi erdőben legeltessék, onnan száraz fát hordjanak s külön engedelemre épületfát vághassanak. Mindezt a mankócziak évenként 30 forintot fizettek neki.³ Érdekesebb az az egyezség, melyet Kálmánczay István, a herlányi erdő birtokosa Siri falu népével kötött 1706-ban. Ezek az erdő bérlete fejében évenként húsz aratót küldenek a földesúrnak, kik egy napi aratásuk eredményét kötelesek feltakarni, kötni és kereszttekbe rakni. A marhalegeltetésért viszont húsz kaszást küldenek, kik az egy nap alatt lekaszált szénát feltakarják s boglyákba rakják.⁴

Szigoru szabályokat rendeltek erdejük védelmére az óvári (Szatmár megye) nemesek. Évenként egy-egy nemes a *főkerülőség* tisztét viseli s mellé a többi urak egy-egy kerülőt rendelnek. A főkerülő ügyel rá, hogy az erdőből fát ne vigyenek s jelen van, ha a nemesek valamelyike saját használatára vágat. Joga van a tilosban talált pásztort megpálcáztatnia, s tőle minden marha után egy poltura büntetéspénzt követelnie. Ő szabja meg, honnan szabad vágni és honnan nem s e végből évenként egyszer, Szentgyörgy-nap táján kiviszi az egész falut határjární.⁵

Azt az erdőrészt, amelyet rendesen használhattak *fejszefolyó erdőnek* nevezték.⁷ a többi rész volt a *tilalmas-erdő*. Ugy látszik, hogy az erdőpusztításnak nagyon elterjedt módja volt az erdőégetés is. Kőszeg város szabályrendelete négy forint büntetést ró az erdőégetőkre, ha pedig a tűz a szomszédoknak vagy a közös városi erdőnek is kárára válnék, tizenkét frt. büntetés fize-

¹ Urb. et consc. Fasc. 119. Nr. 24. és Fasc. 156. Nr. 8. — ² Magy. Erd. Oklt. I. 604. l. — ³ U. ott I. 620 l. — ⁴ Magy. Erd. Oklt. I. 628. l. — ⁵ U. ott I. 610. l. — ⁶ U. ott I. 614 l.

tendő. Ugyanigy sujtja Zólyom városa is erdő tilalmának áthágóit.¹

Mintaszerű volt a munkácsi uradalomhoz tartozó roppant makkerdők kezelése. Az épületfákat külön uradalmi fűrészmalomba szállították. Meg volt hagyva az udvarbirónak az is, hogy a makkerdőket a falusiaknak makkoltatásra alku szerint adja bérbe.² A földesurak néhol zsindehyt hasítottak jobbágyaikkal. Rákóczinak a *meczenzéfiek*, Apafinak a *sugatagiak* szállították a fenyő és jegenye zsindehyt, minden jobbágy évente 1,600 darabot.³ Ez a munka egyébként Gömör, Szepes és Sárosmegyékben is sok embert foglalkoztatott.

Sok szálfa kellett a sószállításra, ami a mármarosai lakosoknak némi jövedelmet juttatott. A Tisza mentét megrohanták a magyarországi és más idegen sószállítók s a nagy kereslet csakhamar felverte a szálfa árát. A vármegye ezt károsnak találta, minhogy a szálfa drágasága a sószállításukra hatott bénítólag. 1708-ban megtiltják, hogy a szigeti kikötőn felül másnak, mint megyebelinek szálfa adjanak el. Aki e tilalmat áthágja, ha vevő, árúját veszti, ha eladó, 24 frt. büntetést fizet.⁴

Törvényes erdővédelemről csak az 1715-iki országgyűlés gondoskodott, meghagyván, hogy az erdőirtásért és kártevésekért az alispán legyen az illetékes bíró.⁵ Az erdészeti hivatal, amely Budán fennállott, alapjában véve nem volt más, mint a budamelléki kincstári erdők kezelője. Ez látta el a királyi hivatalokat s a budai és esztergomi katonaságot fával. Ámbár egyéb faértékesítésből szedett be némi jövedelmet, ez még arra is kevés volt, hogy a hivatal élén álló erdőmester fizetését fedezze, amely évente 600 forintra s 100 forint lakáspénzre rugott. Az erdőmester alatt egy fairnok, fuvarmester, kerülő s néhány kocsis volt alkalmazva.⁶ Nagyobb gondja volt a kamarának a bányavárosok erdeire. A körmöczbányai erdőket 1690 óta a körmöczi bányamester gondozta s így a bányavárosok erdőügye az osztrák főbányagrófi hivatal hatásköre alá került.

Erdélyből az erdőségek őshazájából is maradt fenn ne-

¹ Magy. Erd. Oklt. I. 612. 618. 1. — ² U. ott 1. 613. 1. — ³ Urb. et conscr. Fasc. 149. Nr. 24. — ⁴ Magy. Erd. Oklt. I. 630. 1. — ⁵ 1715. XCIV. t.-cz. — ⁶ Gt. Sz. IV. 412. 1.

hány érdekes adat. A »székerdők«, a törzsszervezeti birtokviszonyoknak ez az utolsó maradványa vonja magára első sorban figyelmünket. Legnagyobb volt Aranyosszék hatalmas »Székely erdeje«, mely csak 1778-ban osztatott fel a községek között.¹ Sepsiszek erdejéről részletesen intézkedik Sepsiszentgyörgy szabályzata, mely több érdekes műszót és erdőnevet őrzött meg. A *Fejér-út* nevű erdőben tilos az *erdőlés*² tizenkét forint büntetés terhe alatt. *Hidavasa*, *Benkőavasa* és *Tisztítóavas* nevű erdőhelyekről csak hidpadlásra, talpra, malomra és kapulábra való fát szabad elvinni. *Harapot*³ égetni még a szabad erdőkön is tilos, valamint a cserhántás is három forint büntetés terhe alatt. A mézge gyűjtésért egy forint a büntetés. Épületfát bárki kap az Andornyak nevű helyen, valamint gátágot is. A szabályzatot a város bírása hites társaival együtt hittel köteles megtartatni.⁴

Sokat ártott az erdőknek a telelő katonaság kiméletlen pusztítása. Ezek a garázda katonák nem törődtek a városok tilalmával, úgy hogy végre is katonai hatóság, az erdélyi főhadbiztosság mondotta ki, hogy tilalmas erdőből fát hordani senki se merészeljen.⁵

A horvát-szlavón területen levő roppant kiterjedésű erdők birtokosai, épen úgy, mint a felszabadító háborúig a magyar végvidékek erdőbirtokosai, kötelesek voltak elégséges faanyagot szolgáltatni a végvárak erősítésére. E kötelezettségük jóval túl korszakunkon, egészen a XVIII. sz. közepéig fennállott.

---

¹ Magy. Erd. Oklt. I. V. 1. — ² Ugyanígy Debreczen szabályzatában. Gt. Sz. XI. 278. 1. — ³ Avarban, tarlóban terjedő tűz. Nyelvtört. szótár. — ⁴ Magy. Erd. Oklt. I. 617—8 1. — ⁵ Sz. O. VII. 10. és 55. 1.

NEGYEDIK FEJEZET.

Szőlő és gyümölcsstermelés.

A bortermelés évszázadok óta földmivelésünk legjövendelmesebb ága volt. Hatalmas kivitelünk volt Lengyelország felé, az ország nyugati vármegyéiben Pozsonyban és Sopronban pedig Ausztriába és Sziléziába. A harminczadot a marhákivitel mellett főleg a borkivitel juttatta a kincstárnak s igen sok külföldi kereskedő állandóan hozta az ipartermékeket s vitte a magyar bort.

A felszabadító háború s a szerencsétlen bécsi politika következtében, mely az ország terheit a legjobb bortermő vidék, az északkeleti vármegyék nyakába rakta, csakhamar érezhető volt a szőlőmivelés hanyatlása. Már a Thököly-mozgalom alatt s az azt követő zavaros időkben a hegyaljai szőlők elhanyagolt állapotba jutottak. A műveletlen kertekben a szőlők igen elsoványodtak, gyökereik kipusztultak s ezért rendkívüli művelésre szorulnak, írja Klobusiczky Ferencz, a kincstári kézre jutott Rákóczi-birtokok igazgatója Madocsányi Imrének adott gazdautasításában 1689-ben.¹ Később még romlottak a viszonyok s a szőlőtermelés egyre soványabb jövedelmet hajtott. Szilvássy György tarczali jegyző 1698-ban így ír Rákóczi mézesmáli szőlőjéről:

»Jóllehet a Szőlő alkalmas esztendőktől fogva munkájára nézve nagy fogyatkozásban lévén és nem is homlitatván felettébb elritkult a tövei eldarvasottanak, soványottanak és igen terméketlenségre jutottanak, a záporok által a földet elhordattatván tavalyi esztendőben penigh kapálatlan, karóztatlan és kötetlen parlagos

¹ Gt. Sz. VII. 16. 1.

formán maradván, néhány penig a nagy gaz és majd egy ember karjányi vastagságu fiatal nyérfák is el nyöttek az fölgye nem szagatatván (?) igen elsoványodott.«¹ Részből okozói voltak ennek »a megveszett időben elravaszodott sok álnok vinczellérek és csalárd munkások« is, ahogy Babocsay jellemzi őket.²

Az 1715-iki összeírás adataiból nagyjában megismerhetjük szőlőtermelésünk arányait. Pozsonymegye adófizető lakossága birt összesen 44,639⁵/₈ kapa szőlőt. Ennek több mint fele négy szabadkirályi városé: Pozsony, Szentgyörgy, Bazin és Modor városoké volt (28,339¹/₂ kapa; Nagyszombatnak nem volt szőlője) Pozsonyhoz egymagához 13,778 kapa tartozott. Pest-Pilis-Solt vármegyében Buda városa birt 33,353 kapa szőlőt, utána következett Kecskemét (1,742) és Kőrös (1,162). Egyébként a vármegye termelése nem érte utól a pozsonyit. Tanulságosak Zemplénmegye adatai, ahol mindössze 3,648 kapa szőlőt irtak össze. Tokaj 274 szőlőjéből 117-et húsz szabad jobbágy birt. Mádroz 261 kapa szőlő tartozott, amelynek több mint fele (156 kapa) két idegen nem nemes (extraneus) kezében volt. Újhely 172 szőlőjéből 125-öt a Pálosok zsellérei birtak. Ezek az adatok természetesen nem tüntetik fel hiven a vármegyék szőlőmennyiségét. Így például épen Zemplén vármegyében igen sok saját kezelésű u. n. allodiális urasági szőlő volt.

A nagybirtokos nemesség körében nagyban divatozott az a szokás, hogy szőlőinspektoraik, hegymestereik részére utasításokat, u. n. instructiókat adjanak. Ezek a pontokra osztott utasítások a szőlőművelés módját csaknem a legapróbb részletekig megvilágítják.

A szőlőmunkák vezetése és felügyelete a földesúr által kinevezett tiszt, vagyis az inspektor hatáskörébe tartozott. Ez alatt állottak a helységek lakói által, de az uraság tisztjének jelenlétében választott hegymesterek, akik a vinczelléreket és szőlőpásztorokat fogadták fel. A hegymesterek a választást kötelesek voltak elfogadni, különben ötven forint büntetést kellett az uraság részére letenniük.³ A hegymesterek, vinczellérek, szőlőpásztorok

¹ N. R. A. Fasc. 718. Nr. 50. — ² Babocsay 177. l. — ³ Rákóczi 1700-iki hires szabályzata, melyet a szőlővidék földesuraival együtt dolgoztatott ki. Gt. Sz. I. 86. l.

esküt tettek, hogy tisztökben becsületesen fognak eljárni. A Rákóczi szabályzata szerint a hegyesterek fizetése a napszámosok és szakványosok számától függött. A szakványosok oly szőlőmunkások voltak, akik a hegyvidéken laktak s a földesúrral, illetve annak tisztjeivel egy bizonyos szőlőrész megmunkálására esztendőre megegyeztek.¹ Másképen konvencziósoknak nevezték őket. Minden napszám után s minden szakványbeli forint után egy krajczár járt a hegyestereknek. Az esztendőszakványosnak is hitet kellett tennie s ha a fedés, vagyis az utolsó szőlőmunka előtt megszökött, a vinczellér megfogathatta. Ugyilátszik, hogy a vinczellérek sok csalárdságot szoktak volt a szakványoknál elkövetni, amennyiben szakványosok helyett munkásokat keritettek, akik felesben vagy olcsó heti bérért dolgoztak, míg a szakványosok bérét ők tartották meg maguknak.²

Legelső szőlőmunka volt a nyitás, metszés és ganajozás, amit néha már januárban megejtettek.³ A nyitást sokszor felületesen végezték s a földben maradt vesszők gyökeret hajtottak, *megfeneskedtek*. Az első kapálás után jött a karózás, nyolcz araszos vastag karókkal, melynek ezre egy talléron járt. A jó szőlőkaró, úgymond az egykoru utasítás, ha kétszer eltörik is a földben, még akkor is eltart tizenöt esztendeig. A második kapálás után következett a kötözés, az úgynevezett kötőfüvel, melynek kévéje 4–6 dénárba, néhol azonban 12 dénárba is került. 1550 óta Szirmay Antal szerint harmadik kapálás, *harmadlás* is szokásban volt, mely a szőlőérését előmozdította s az egereket pusztította. A szőlőbetegségek közül említi az *iloncát*, vagyis egy aranyoszöld színű, fekete csápú rovar, mely májusban szokta a szőlőt ellepni.⁴ Csányi is említi valami levéltetű féle rovar, mely 1696-ban országszerte nagy kárt tett a szőlőkben. A májusi fagy is gyakran nagy károkat okozott. Így a soproni szőlőben 1689 május közepén s 1691 május 7-ikén a fagy annyi kárt tett, hogy Csányi szerint az utóbbihoz hasonlóra huszonkilencz év óta nem emlékeztek.⁶ Néha a nagy nyári esőzések rontották meg a ter-

¹ Szirmay: Not. Hist. etc. montium viniferorum comit. Zempl. p. 54. — ² Gt. Sz. 1. 78. l. — ³ Lippay: Cal. Oec. 2. l. — ⁴ Szirmay 49. l. — ⁵ Müllthau-nak nevezi. M. T. T. V. 162. l. — ⁶ U. ott 148. l.

mést, mint 1691 és 1700-ban a Hegyalján, néha a sáska pusztította, vagy a jég verte el.¹

Ha jó termés volt, a szüret elnyúlt november közepéig is.² Az uraság tisztjének már augusztus havában jelentenie kellett, milyen a kilátás, hány hordóra van szükség. A majorsági szőlők mustját hites ember szűrette s új hordóba öntetve meg kellett czéduláznia, feljegyezvén, melyik szőlő mely részében, melyik évben termett s hány akó van benne?³ Csak a lőrét szűrték régi hordóba. Minden két hordó bor után lett egy hordó *előltre* és egy hordó *másláslőre*. Három hordó bor után egy hordó *harmadláslőre*, amit a napszámosok kaptak.⁴

Az inspektorok pinczéiben levő urasági borokból kóstolót szoktak volt maguknak vitetni a földesurak. 1711-ben Rákóczi Molnár Zsigmondot küldi Duklyára egy kóstoló emberrel, hogy a gazdatiszt jelenlétében a borokból kóstolót vitessen. Molnár megszámozta a hordókat s lepecsételte őket a saját és a gazdatiszt pecsétjével.⁵

Szüret után a szedők kötelessége volt a szőlőkarók kihúzgálása s elrakása. Ezután következett a fedés és a döntés, vagy homlitás.

A napszám a munka nehezebb vagy könnyebb volta szerint különbözött. A Hegyalján 1700-ban a következő bérekkel találkozunk: kőhordásért, ganajhordásért járt 18 dénár; ha hegynek kellett hordani, akkor 27 dénár. 18 dénárt kapott a kötöző is. Nyitó, fedő és karózó napszáma 24 dénár, metsző és homlitóé 27. Tolcsván és Bényén, ahol a hegymesterek is úgy itélik, 30 dénár a napszám a homlitásért, vagyis döntésért. Az első kapálásért 27 dénár járt, a másodikért és hamadikért, minthogy akkor a szőlőre már jobban kellett vigyázni, 30 dénár volt a napszám. Szüretkor a szedők bére: ha a gazda kenyerén élnek 6 dénár, ha saját kenyerükön, akkor 15 dénár volt. Puttonos szedő 16—18 dénárt is kapott. A szedőknek nem volt szabad szőlőt hazavinniök, mert különben megpálcázták őket.⁶ Ugocsában 1706-ban

¹ M. T. T. V. 154, 172 és Babocsay 117, 135, 180. 1 — ² Arch. Rak. I. 236. l. — ³ Gt. Sz. I. 155. l. — ⁴ U. ott 156. l. — ⁵ Arch. Rak. III. 722. l. — ⁶ U. ott 85. l. stb.

tavaszi szőlőkapás napszáma 24 dénár, második kapáláskor 27, harmadiknál 30 dénár volt. Metsző kapott 27 dénárt, ha a gazda kenyeren élt: 12 dénárt.¹ Látni való, hogy a szőlőmunkások napszáma aránylag magas volt akkor, amikor a földmivelés egyéb ágainál átlag 15 dénár volt a napszám.

* * *

Érdekes bepillantást nyerünk a falusi birtokviszonyok egyszerű, egészséges állapotába a szőlősfalvak szabályzataiból, az úgynevezett *hegytörvényekből*. Ezeket a pontokra, ártikulusokra osztott szabályzatokat a falu bírása és lakosai állapították meg s megtartásukra évenként szőlőbíró vagy hegybíró választottak. A hegybírónak, ki tizenként forint büntetés terhe alatt köteles volt e hivatalt elfogadni, esküt kellett tennie, hogy tisztében becsületesen jár el, atyafiságot, barátságot, adományt és félelmet nem ismerve szolgálja a falut.² Hasonlóképpen hitet kellett tenniök a mellérendelt tizenkét esküdt embernek és a kerülőknek is. A bíró és esküdtek fizetése minden szőlő után egy itcze bor volt; akinek bora nem termett, megválthatta itczéjét hat dénárjával. Ha nem fizetett valaki, behajtották rajta.

A hegybíró az esküdtekkel együtt állapította meg a mesgyéket s rakatta le a mesgyeköveket. Aki ezeket megbolygatta, tizenkét forint büntetést fizetett. Az egyes szőlők e mellett még gyeppel is el voltak egymástól különítve. Ha jószág került a szőlőbe, még pedig a gyepon és mesgyén belül, a szőlősgazda vagy kerülő birságot vethetett ki rá, megzálogolhatta, még pedig úgy, hogy minden öreg marha után egy forintot szedhetett, amelyből tizenkét dénár az övé volt.³

A gazda szőlőjét csak szomszédai megkérdezése után adhatta el. Ha a szomszéd ellenezte a szőlő eladását, köteles volt annak árát tizenöt nap alatt megfizetni, különben ellenkezésének jogalapja megszűnt. A vérrokon is tiltakozhatott, de köteles volt tiltakozását minden évben megismételni; ha elmulasztotta, a szőlő a vevőé lett.⁴ Ilyen esetekben a hegybíró döntött, ki minden ellen-

¹ Ugocsa vm. árszabása. Ct. Sz. I. 350. 1. — ² Szőlős Ardó szabályzata 1694-ből. Gt. Sz. I. 170. 1. — ³ U. ott 173. 1. — ⁴ U. ott 171. 1.

zésért négy pénzt kapott a tiltakozótól s az ellene szegülőre hatvannégy pénz büntetést róhatott.

Szigorúbb büntetéseket találunk a tolvajok ellen. Az abaujmegeyi Szőlős Ardó, melynek szabályzatai legtisztábban mutatják az egykoru viszonyokat, kimondotta, hogy ha valaki akár gyümölcsöt, akár szőlőt lop, azt bárki elfoghatja s megkötözve a szőlőbíróhoz viheti. Büntetése első ízben tizenkét forint, amelynek fele a bíróé, fele pedig a kárvallott emberé. A bíró a birságrészből a kerülőnek egy forintot ad. Akit másodízben kapnak lopáson, kétszeres birságot fizet; akit harmadízben, azt könyörület nélkül fel kell akasztani.¹

A hegyaljai városok követői az 1655-iki országgyűlésen a század eleje óta készített *aszúborok* védelmére azt kívánták, hogy a földesurak aszúszőlőből kilenczedet ne szedhessenek. Ezt ugyan nem tudták keresztülvinni, de panaszaikra az országgyűlés kimondotta, hogy hegyvám fejében ne szedjék a földesurak tisztjei a legkitünőbb borokat, az edényeket ne foglalják le, se nagyobb mértékeket ne használjanak s a fekete és aszúszőlőt ne szedessék.² Egyéb törvényes intézkedés a tokajvidéki borok védelmére nem történt egészen az 1723 és 1729-iki országgyűlésekig, amikor a borhamisítás és az aszúszőlőnek idegenek által való összevásárlása ellen hoztak törvényeket.³

Sokat ártott a hegyaljai szőlőknek az, hogy az 1690-es években a fiatal, legények javarésze megszökött a katonafogdosás elől s e miatt a szőlőmunka, a kapálás elmaradt s a szőlők egy része tönkre ment. Az 1695-iki rossz termésnek is az volt az oka, hogy a munkások hiánya miatt a homlitás elmaradt s a sok cserebogár tönkre tette a szőlőket.⁴ Különben sem lehetett nagy kedvük szegény hegyaljai lakosoknak a szőlőműveléshez. Termésüket a földesurak, a »gráncziát vadászó« vármegyei tisztek alaposan megdézsmálták s amit ők meghagytak, azt a német katonaság rabolta el. Tarczalt, mely a Hegyalja legnagyobb szőlőtermőhelye volt, az 1670-es években ötször fosztották ki a német katonák s kétszer dúlták és égették fel a kurucok. 1679-ben

¹ Szőlős Ardó szabályzata 1694-ből Gt. Sz. 173. I. — ² 1655: LXXIX. tcz. — ³ 1723: CXVIII. és 1729: XII. tcz. — ⁴ Babocsay 134. I.

pestis tizedelte meg lakosságát, 1680-tól a hegyaljai zendülésig szinte minden évben kifosztatott. Szőlőjét a sáskák pusztították, melyek a tiszaparti lapos helyeken rakták le tojásaikat.¹ Ugyanigy pusztult el Tokaj, Mád és Zombor vetése. Caraffa Eperjesre vitette a tarczaliak borát, legtöbbet azonban Kirenberg Andrástól, Hoffkirch tábornok »rittmeisterétől« szenvedett a város, aki 1692-ben 25 lovasával egész télen át zsarolta a szegény népet. »Mind újabb, frissebb, drága pénzen vett tarczali borokat kívánt asztalára. Ha pedig valamely tele hordóból húsz vagy húszonöt itczéig elhordattott, azt tovább nem kedvelte, sőt elejébe is vinni nem engedte.« Elhajtatta ökreiket s távozáskor minden portiót 8—8 tallérral meg-sarczolván ráadásul még száz rénes forintot s egy hordó mézes-máli főbort rabolt el tőlük.² A hadibiztosok is megkivánták az ajándékot, sőt válogattak is a küldött borokban. Ilyen körülmények között, annyi nyomoruság közepette nem csoda, ha a szőlőművelés a XVII. század első feléhez viszonyítva hanyatlást mutat.

A hegyaljai borok fajait és minőségét egykori kútfők nem írták le; el kell tehát fogadnunk Szirmay Antal közléseit, ki később élt ugyan, de munkájában³ a hegyaljai borvidék szorgalmas historikusának s legilletékesebb ismertetőjének bizonyul. Szirmay a hegyaljai borokat három rangosztályba sorozza. Első ranguak a tályai, ondi, rátkai, mádi, zombori, tarczali, tokaji, bodrogkeresztúri, kisleludi, szegi, lizskai, erdőbényei, tolcsvai, zsadányi, petráhói, pataki, vámosujfalusi, újhelyi, olaszi és kistoronyai borok. Másodranguak: a monoki, szerencsi, bekecsi, kövesdi, szentesi, királyhelmecezi, zempléni, szőlőskei, csernakói, nagytoronyai, bárri és logmóczi borok. Harmadrangu bor terem: Krivostyánban, Barkón és Gálszécsen. Legjobb és legédesebb a tarczali mézes-mál, a tokaji és mádi bor; legtartalmasabb a tályai, legerősebb a zombori, legaromásabb a szegi és zsadányi bor. Legtartósabbak a tolcsvai és bényei borok, melyek tengeren is szállíthatók. A gálszécsiek és krivostyániak átlátszó bora az eczetnél is savanyubb, ők azonban dicsérik, mert mint mondják, ha bevettek belőle, csodálatos jajgatásra ingerli az embert.⁴

¹ Babocsay. 126 l. — ² U. ott 122 3. l. — ³ L. fentebb. — ⁴ Szirmay, pag. 14—16.

A hegyaljai szőlőfajok közül vagy tizenötöt említ. Jól aszalható az édes nedvű, aromás *formint*; kisebb szemű és tömöttebb nála a *hólyagos formint*, melyet a seregélyek nagyon szeretnek s amely emiatt *madárkásnak* is nevezetik. A legédesebb fürtű szőlőfaj a *góhér*, a méhek és darázsok kedvencze s a borvidéki lakosok csemegeszőllője. Ez nagyon korán már júliusban kezd érni. Hasonlít hozzá a Moreából behozott *török góhér* és a *budai góhér*, amely a Duna mentén van igen elterjedve. Ázsiai fajta a *muskatály* nevű aszú-szőllő. Még jobban aszalható a nedvdús, elálló szemű, bodzavirág illatú *hárslevelű*, mely mintha sűrű mézzel volna bekenve. Rokonfajta a *balafánt*. A *leányszőlő* és fehérszőlő alig különböznek egymástól. Szerfölött nedvdúsak és hajtó hatásuk van. Alacsonyabb fekvésű helyeken terem a húsos fürtű *polyhos*, mely azonban a nemesebb szőlőfajok közé tartozik. A rózsaszínű, fehérnedvű, *rózsás* és a kékes színű *gersett* inkább csemegeszőllők. Ugyancsak az édes, piros nedvű *purcsin*. Téltre is eláll a húsos, hosszukás bogyóju *kecskececsű*, amelyhez a *rumonya* vagy *romana* faj hasonlít. Pirosuló színe van a *bolgár* vagy *bogárszőllőnek*. Ezeken kívül ott a *király édes*, mely tavasszal rendszeren elfagy, a *gyöngy fehér*, a *zöld szőlő*, a *lett szőlő*, a *görbe szőlő* s a tiszántúli vagy alföldi szőlőfajok közül előfordul a *batai*, a *gácsai* és a *bakator*.¹

A régiek ismerték a hegyaljai borok erősítő hatását, sőt gyógyító erejét túlbecsülve, a téboly és más lelkibetegségek ellen kitűnő orvosságnak tartották. Hitték, hogy az álomkört, a lázt elmulasztja, megszünteti a negyednapos hideglelést, sőt hogy mértékletesen különösen este élvezve a proliferációt is hathatósan előmozdítja.² Kitűnő gyógyszernek tartották a hegyaljai borban áztatott kínai kérget, vagy fahajat is (*cortex Peruvianus*).

Zemplénen kívül sok szőlő termett Abauj vármegyében, ahol például Kassa városának 184 szőlője volt (46 kat. hold). Ebből azonban 1696-ban pl. csak egyharmadrész, 67 szőlő állott művelés alatt.³ Sok szőlő volt még a Felvidéken Sáros és Szepesvármegyékben, továbbá Nyitrában, ahol 1715-ben 14,593 szőlőka-

¹ Szirmay, pag. 31—34. — ² U. ott pag. 22. — ³ Gt. Sz. XII 382. l.

pást irtak össze s ahol csak a zabori szőlőhegyen 2,000 kapás szőlőterületet műveltek.¹ A Vág és Garam mentén is virágzott a szőlőművelés, de még inkább a Duna jobbpartján, Pozsony, Sopron és Moson vármegyékben. Legjobbak voltak a *soproni* borok, melyeket rendszeren mindjárt a szüret után megvásároltak a sziléziai kereskedők. Jó esztendőben tizenkét-tizenhárom rénes forintot is adtak akójáért s gyenge terméskor is elkelt hat-hét forintot.² A városnak négy hegymestere volt s a polgárok egyik főjövedelmét a szőlőművelés hozta. Boruk a tokajival versenyezett, amit bizonyít az a körülmény is, hogy a pozsonyi kamara évenként 100 akó soproni és 50 akó tokaji bort szokott az udvar részére szállíttatni. Sőt a Rákóczi-felkelés alatt, amikor tokaji bor a bécsi pinczékbe nem juthatott, mind a százötven akó a soproni borból került ki.³

Sokáig jó hírnek örvendettek a *pozsonyi* borok is, melyek között az elsőség a szentgyörgyi illeti. Ezt az erős, szépszinű s zamatos bort főleg a lengyelek kedvelték s vásárolták. Évtizedeken át ott szerepelt a lengyel királyok asztalán is s állítólag Sobieski János Bécs felmentése után visszatértében kitért útjából, hogy a nemes bor termőhelyét megtekintse.⁴ Ez idő óta azonban a szentgyörgyiek a tokajikkal minden áron versenyezni akarván, czukorral és más szerekkal hamisították borukat, melynek jó hírét ez csakhamar megrontotta.⁵ Jó bora termett még Pozsony vármegyében Récsének és Bazinnak.

Sok bor termett *Mosonban* is a Fertő nyugati partján Vindtől Féltoronyig, ahol a parasztok a soproniak módjára mivelték szőlőiket. Erős és nemes fehér borukat már szeptemberben le kellett szütniök, mert szőlőjük hamar megrothadt. Boruk sem állott el sokáig, megnyúlósodott, megsavanyodott, ezért aztán a mosoniak iparkodtak bármi áron hamar túladni rajta.⁶

E labancz vármegye szőlőtermelői sokat szenvedtek a kuruczoktól, kik a szőlőművelésben, még inkább a szüretelésben akadályozták őket. 1704-ben még csak hatszáz forintjukba került

¹ Dedek: Nyitra vm. tört. 611 l. — ² Csányi Krónikája 135, 168, stb. l. — ³ Ben. resol. 1705 okt. 6. — ⁴ Belius: Not. Hung. Novae Tom. I. p. 30. — ⁵ U. ott pag. 31. — ⁶ U. ott Tom. V. p. 8.

a szüret a pozsonyiaknak,¹ a következő évben már kétezer rénes forintig sarcolja meg őket Bercsényi. A bazini és szentgyörgyi polgárok ekkor minden akó tiszta must után egy forint huszonöt dénárt fizettek.² 1707-ben már oly magas sarcot követeltek, hogy a nép inkább szöllejét hagyta veszendőbe. Ez évben Sopron is magas sarcot fizetett.³

Somogy, Tolna és Baranya vármegyékben sokáig szünetelt a szőlőtermelés. Csak 1694 óta kezdik jövevény rácz jobbágyok újra művelés alá venni a szegszárdi szőlőhegyeket,⁴ még pedig oly sikerrel, hogy 1703-ban már Londonban is megismerték kitűnő vörös borukat.⁵ Ugyanezen évben *budai* vörös borokat is szállítottak Angliába. Budán egyébként jó fehér bort is termeltek. A dúsfürtű, nagy áttetsző szemű szőlőfajokat vagy barázdákban plántálták, vagy gyökeres szőlőtővekről ültették, de a bujtóággal való beültetés is divatozott. A homoki bor hamar megromlott, de a hegyiborok évekig elálltak.⁶ Sok bora termett a török kiűzése után *Nógrádmegyének* is, de minőségre nézve nagyon is különböz. Legjobb volt köztük az aromás rádai bor, melyet a tokaji borhoz hasonlítottak. Jó hírük volt még a vármegyében a zölejei, galábczi, szőlősi, bujái és kürtösi boroknak.⁷ Jól fizettek a barsi borok s Hontmegye zamatos, könnyű borai is.

Hevesben annyira el volt hanyagolva a szőlőművelés, hogy midőn 1693-ban a pásztói apátsághoz tartozó három Báthory-féle szőlőt el akarták adni, se megvételre sem pedig felesben való művelésre senki sem jelentkezett, minthogy a szőlőktől úgy sem lehetett várni semmi jövedelmet.⁸

Hires volt Ugocsában a *szőlősi* a *salánki* bor és a *szerednyei* bor Ungban. Szőlős Ardónak is virágzó bortermelése volt.⁹ (Abaúj-Torna vm.)

Az erdélyi borok között a *bogácsinak* (Kisküküllőm.), *munai* és *berethalmi* boroknak (Nagyküküllők) volt jó hírük. Ezekből mindig volt vagy száz hordóval a fejedelem balázsfalvi pinczéjé-

¹ Arch. Rak. 2. sor. I. 491. l. — ² Arch. Rak. VIII. 3. l. — ³ Arch. Rak. 2. sor. III. 342, 344. l. — ⁴ Gt. Sz. IV. 419. l. — ⁵ Közg. Szemle XL. 591. l. — ⁶ Belius: Tom. III. p. 18. — ⁷ U. ott Tom. IV. pag. 21. — ⁸ Békefi: A pásztói apáts. tört. III. 5. l. — ⁹ Gt. Sz. I. 171. stb. l.

ben.¹ Volt kelete a székely bornak is, melyből különösen Maros-székben termeltek sokat.²

A néptelen Alföldön kevés nyomát találjuk a szőlőművelésnek. Néhol azonban a török uralom alatt is volt szőlőtermelés. Így Kecskeméten és Szegeden. 1686-ban egy kapa szegedi szőlőnek ($\frac{1}{4}$ kat. hold) 1,200 oszpora, tehát 80 rénes forint volt az ára.³

El voltak hanyagolva az egykor oly híres szerémi szőlők, a harsányi szőlőhegy s a tolnamegyei fehérszőlő.

* * *

A XVII. század második felében már régóta volt virágzó kertészetünk, sőt ami a díszkertészetet illeti, ki kell mondanunk, hogy e tekintetben korszakunk nem tudott a multtal lépést tartani. Mátyás híres budai kertjével nem állhatta ki a versenyt sem a hontmegyei »Ölyved« nevű érseki kert,⁴ sem az esztergomi érsek remek pozsonyi kertje.

Korszakunkból, sajnos alig maradt fenn valami, ami a kert művelésének módjára világot vetne. Látjuk, hogy országszerte voltak gyümölcsös kertek s hogy ahol csak szőlőműveléssel találkozunk, ezzel karöltve megjelenik a gyümölcstermelés is. Ennek oka az, hogy általános szokás volt a szőlőhegyeket gyümölcsfákkal is beültetni. Itt-ott, egyes főurak vagy főpapok birtokán külön díszkertek, virágoskertek említettnek, melyek művelése módjára nézve azonban meg kell elégednünk egy korábbi forrásművel, a már említett Lippay János »*Posoni Kert*«-jével, mely korszakunkban igen elterjedt s egyedül használatos kertészeti kézikönyv volt. A mű, mely Lippay György érseknek ajánlva 1664-ben Nagyszombatban látott napvilágot, tulajdonképen két részből áll. Az első könyv a *virágos kert*, a második könyv a *veteményes kert* ismerteti s a kettő együtt harmincz részre oszlik. A Posoni Kert kiegészítésére Lippay György érsek kiadta a szerző Lippaynak kéziratban maradt munkáját 1667-ben Bécsben »*Gyümölcsös Kert*« czim alatt. Kinyomatta az érsek a szerző halála után egy

¹ Szász. XI. 883. l. — ² Sz. O. VI. 404. stb. l. — ³ Okmánytár a török hódoltság tört.-hez II. 339. l. — ⁴ Horváth M. Az ipar és keresk. tört. stb. 38. l.

évvel »a Nemes Magyar Nemzet hasznára«, amint a bevezetésben olvassuk.

Lippay János maga megmondja, hogy munkájában főleg az esztergomi érsek pozsonyi kertjét s az ott divó kertészetet tartja szemelőtt. Innen van a mű címe. A »Posoni Kert« első könyve bő leírását adja a XVII. századi díszkerteknek, melyekkel »az réghi Magyar pusztásot és vadságot szelidíteni és csinósítani« igyekeznek a főemberek. Ismerteti a kert beosztását, szól a virágágyakról s a kert díszkapuiról. Elmondja általánosságban a virágok vetésének és ültetésének módját, idejét, leír mintegy ötven különböző virágot s említ vagy kétennyi magyar virágnevet. Szól a »virágzó fák«-ról, amilyen pl. a klárisfa, a bodza, a pómagránát és a rózsafa, amelynek tizenhatszajszaj fajtáját ismeri. Végül részletes utasítást ad a kert művelésének módjára s a virágok ápolására és nemesítésére.

Sokkal terjedelmesebb a mű második része, mely a veteményes kerttel foglalkozik. Itt is először általánosságban ismerteti a kerti vetemények vetése és gondozása módját, majd részletesen leírja az egyes veteményeket. Szól először is »a jószagu konyhára vagy asztalra való füvekről«, amilyen az istenfája, az üröm, amelyből néhol Magyarországon seprűt csinálnak, szól az ürömös borról, amely »igen jó a hasrágás és a geleszta ellen«, emliti a cziprust, a basilikomot, a levendulát és még vagy tizféle fűszerszámot. Művének ez a része nem egészen önálló, mert amint emliti, valami Mathiollus művéből dolgozik.

A továbbiakban sorban leírja a korában kedvelt veteményeket, a salátákat, a petrezselymet, zellert, árticsókát, a spárgát, melyet nyúlárnyéknak is neveznek, a sáfránygyökeret, köményt, kaprot, a tárkonyt és mustárt a spenótot vagy spinácztot s a káposztákat, melyeknek lapujával meglehet gyógyítani a kigyómarást. Szól a hagymákról, a gyökerekről, amilyenek például a torma, a földi alma s a répának és reteknek különböző fajtái. A »földi gyümölcsök« között különösen a dinyérről s annak termeléséről szól behatóan. Emliti a tököt, a borsókat, a babot. Mindezek után a vetemények befőzése módját s besavanyítását ismerteti, végül a vetemények megővésére ad gyakorlati tanácsokat.

Mindkét könyvet felülmúlja terjedelemre a szerző posthumus

inunkája, a *Gyümölcsös kert*, mely 302 oldalra terjed. A bevezető rész a gyümölcsösök hasznos gyönyörűségéről elmélkedik s azok alkalmas berendezésére ad utbaigazítást. A vetésről és ültetésről szól ezután s elmondja az oltás különböző módjait, amilyen a szemzés vagy szemre, levélre való oltás, amelyet *flastromozásnak* is neveznek, a *sípra való oltás*, amikor az ágacska levont hégát más fára vonják. Elmondja az oltóanyag készítése módját s az oltványok kezelését. Ismerteti a hazánkban elterjedt gyümölcsfákat, részletesen leírva az alma, körtvély, birsalma, szeder, cseresznye, meggy, szilva, barack, nyospora, berkenye, barkóca, som, mandola, dió, mogyoró és gesztenye fákat. Igen sok alma és körtefajt ismer s csak a telelő almákból hat félélet s vagy húsfélélet körtét sorol fel. Leírja a szabadban, bikkfák közt termő barkócáfát, melynek cseresznyéhez hasonló gyümölcsét a vérhas ellen gyógyszerül használják. Külön szól a gyümölcsöző bokrokról, amilyen az egres, a ribizli, amelyet a nép szent János szőlőcskéjének nevez, a fái sóska, a vadsom és a málna. Ismerteti a gyümölcsfa ápolásának, a gyümölcs-szedésnek módját, külön kiemelve a mézbe vagy nádmézbe főzött barack liktárium készítését.

Látható Lippay művéből, hogy a kertészet és gyümölcsstermelés korszakunkban épen nem volt elhanyagolva, bár más forrásaink szerint sok helyütt nagyon kezdetleges és elmaradott állapotokra találunk, aminek oka első sorban a nagy néptelenségben rejlett. Pest-Pilis-Solt vármegyékben mindössze alma termett, s legfőlebb a szőlőkben lehetett még diófákat találni. A sík vidékeken volt dinyetermelés is.¹ A visszafoglalt vármegyék egyébként igen szomorú viszonyokat tárnak elénk. Az a virágzó zöldségtermelés, ami a török alatt Békés vármegyében fennállott,² csakhamar megszűnt s az Alföld kincseinek igazi kiaknázása csak korszakunk után a telepítések csendes éveiben kezdődött. Nagyobb és rendszeres gyümölcsstermelés ezidőben csak az ország nyugati részében volt, Pozsony megyében, ahonnan nagy gyümöcskivitelünk is volt a Dunán Ausztria felé.³ A Duna szigetein kitűnő cseresz-

¹ Belius: Tom. III. p. 19. — ² Karácsonyi: II. 293. 1. — ³ Belius: Tom. I. p. 33.

nye, alma, szilva és körtefajok, jó gesztenye termett s gazdag zöldséges kertek terültek el.¹ Mosonban kiváló sertéstököket termesztettek, Nógrádban sok alma és dinya, Turóczmegyében pedig igen jó szilva termett, mely utóbbi szép hasznót hozott a szegény vármegye lakóinak.²

A nagy uradalmakban is inkább csak a veteményes kertet művelték különös gonddal, bár a gazdasági utasítások gyakran megemlékeznek a gyümölcsstermelésről is. Kertészeket csak elvétve említnek forrásaink s még az olyan nagy uradalmakban is, mint pl. a Thökölyé volt, az ispán tartozott a gyümölcsös kertet gondozni, fákat oltani, gyümölcsöt aszaltatni stb.³

---

¹ Belius: Tom. I. pag. 34. — ² U. ott Tom. IV. p. 21. és Tom. II. p. 295. — ³ Gt. Sz. I. 148. 1.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Bányászat.

Az a bámulatos kitartás és állhatatosság, amellyel a bánya vidék támogatta volt Bocskayt s utána is mindazokat akik a szabadságért kardot kötöttek, jórészen gazdasági okokra vezethető vissza. A föld méhének munkásai képviselték akkor is az ország legszegényebb népelemét, de sorsuk hasonlíthatatlanul mostohább volt, mint manapság. A bányász ragaszkodik a földhöz, ahol született s amely kenyeret ad neki s nem is ért más munkához, mint amelyet apái emberemlékezet óta folytattak. Annál jobban sujtotta őket az a sok válság, amelyen bányáink az uralkodók folytonos üzérkedése s hanyagsága következtében keresztül mentek. Hol kaptak fizetést, hol nem s gyakran előfordult, hogy virágzó tárnák éveken át műveletlenül heverték. Szegény bányásznak nem volt mit vesztenie s küzdelmes életének egész elszántságával, fanatizmusával és kitartásával csatlakozott ahoz, akitől sorsa jobbra fordulását remélte.

Ez persze üres ábránd volt s a bányavárosok helyzete a XVII. század első felében egyre válságosabb lett. A hét u. n. alsómagyarországi bányaváros (Besztercebánya, Körmöcz-, Új-, Baka-, Selmecz-, Béla- és Libetbánya) is csak kevés jövedelmet hajtott; részben veszteséggel műveltetett, mint Béla-, Baka- és Körmöczbányán, részben pedig szünetelt (Újbánya, Libetbánya).¹ Gölnicz, Szomolnok, Ruda- és Telkibánya a mohácsi vész után száztiz esztendőn át a Thurzó család birtoka volt s egységes vezetés alatt állott. A Thurzók kihaltával 1638-ban Gölnicz és Szomolnok a Csáky család bérletében művelés alatt áll ugyan, de

¹ Péch Antal: Alsó-Magyarorsz. bányamívelése II. 511. l. stb.

Ruda- és Telkibánya teljesen lehanyatlak.¹ 1671-ben az udvari kamara erővel visszaveszi Csáky Istvántól a szomolnoki rézbánya felét s a szepesi kamara alá rendeli. Ez az állapot tart 1690-ig, ezóta Szomolnok a király birtoka s a kincstár egyik számottevő jövedelemforrása.

Még bizonytalanabb helyzete volt a szatmármegyei Nagy- és Felsőbányának, továbbá Lapos és Kapnikbányának, melyek 1583 óta rövid négy évtized alatt háromszor cseréltek gazdát. 1624-ben a Bethlen család birtokába, huszonnégy év múlva pedig a Rákócziak kezébe kerültek s a vasvári békével visszacsatoltattak Magyarországhoz. Üzemük egyidőre teljesen megszűnt, míg végre 1675-ben Lipót király újra megnyitatta a nagybányai tárnakat.²

Az 1605—6-iki, 1621, 1644-iki belháborúk, de még inkább a török nagy veszedelmet hoztak bányavárosainkra, melyeknek nyugalomról egészen a vasvári békéig szó sem lehetett. Újbányát 1664-ben úgy elpusztítja a török, hogy mivelése több mint egy félszázadon át szünetelt. Thököly felkelése újra megrázta a Felvidéket s a Rákóczi mozgalomnak is ez volt legállandóbb talaja. Zaránd vármegyében ahol a XV. században tíz bánya is működött,³ a török alatt mind elnéptelenedett s közülök csupán Körösbánya kelt életre.

Ilyen nehéz viszonyok között nemsokat használt, hogy a szabad bányajogot már a mohácsi vész előtt törvénybe iktatták.⁴ Az uralkodók felismervén a bányavárosok fontosságát a királyi jövedelmek emelése szempontjából, igyekeztek ott minél nagyobb befolyásra szert tenni. Már I. Ferdinánd a kincstári bányákat az alsóausztriai bányakamara fennhatósága alá helyezte, aminek megvolt az az üdvös következménye, hogy a bányaerdőket az osztrák erdőrendtartás életbeléptetésével kiméletesebben kezdték művelni. Még tovább ment Miksa, tizenegy évi erőltetés után behozva a róla elnevezett *bányarendtartást*, mely évszázadokra szabott irányt bányászatunk fejlődésének. 1573 febr. 16-án hirdették ki a szabályzatot, melynek lényege abban áll, hogy az előbbi bányasza-

¹ Wenzel G.: Magyarország. bányászat-krit. tört. 218. — ² Horváth M. Az ipar- és keresk Magyarország. 55. l. — ³ Wenzel: Magyarország, bányászat, 239. l. — ⁴ 1523: XXXIX. t.-cz.

badsággal szemben a bányászatot regale jognak, a korona előjogának hirdeti s az udvari kamara, közvetlenül pedig az osztrák *bányakamara* alá rendeli.¹ Hogy a bányakamara mennyire nem az ország érdekét szolgálta, mutatja az, hogy 1674—1677 között Acsády számítása szerint évenként 300,000 forint tiszta jövedelmet szállított ki Bécsbe. A *maximiliana*, ahogy a bányaarendtartást nevezték, eleinte csak a Felvidéken vert gyökeret, az ország keleti részében s Erdélyben csak a XVII. sz. végén lépett életbe. 1681-ben Lipót a bányakamara élén álló bányagróf helyébe a *legfőbb bányaigazgatói* állást szervezte s gróf de Locarno Antal Kamillal be is töltötte; ez az állás azonban nem bizonyulván czélszerűnek, csakhamar megszűnt.²

Az erdélyi részben az arany és ezüst bányászatának szabadságát Bethlen alatt iktatták törvénybe,³ kimondván hogy bárki nyithat új bányát, ha az illető föld tulajdonosával kiegyezett s neki illendő ráta-t nyújt. Ez később a rézre és kénköre is kiterjesztetett.⁴ Virágoztak a *belényesi* és *torockói* vashányák is, de minydannynál nagyobb jelentőségű volt Erdély sója, mellyel Magyarország egy része is állandóan élt. (Torda, Vizakna, Kolos, Deés, Parajd stb.) Erdélyben a sóbányászat szabad volt, míg Magyarországon királyi monopolium gyanánt a kincstár igazgatása alatt állott. A fejedelmek alatt Erdély bányászata virágozót élt. Sokáig oda tartozott a magyarországi Nagy- és Felsőbánya, Körösbánya, Belényes és Rézbánya is, melyek később Lipót korában az anyaországhoz visszakerülvén gyorsan hanyatlásnak indultak. A végső csapás Erdély bányaira 1693-ban következett be, amikor Lipót regale joga reájuk is kiterjesztetett.

Ilyen volt bányászatunk állapota a XVII. század második felében. Lipót alatt nem javultak a viszonyok sőt rosszabbodtak. A bányák jövedelmét elnyelte a folytonos háború s a bécsi kincstár örökös pénzzavara. Befektetésekre semmi sem maradt s nem csoda, ha még *Körmöczbányán* is veszteséggel dolgoztak. A körömczi aranyüzem mérlege 1688—1698 között tíz év alatt 24,828 frt. 47¹/₂ dénár nyereséggel szemben 73,198 frt. 59 dénár veszte-

¹ Wenzel: Magyarorsz. bányászat. 197. l. — ² U. ott 144. l. — ³ 1618: VII. t.-cz. — ⁴ Appr. Const. P. II. Tit. IX. Art. 1.

séget mutat, vagyis az évi veszteség átlag 4,837 forint.¹ Kedvezőbb képet nyújt *Selymeczbánya* termése, mely 1690-ben 1,872 márkányi aranyra (= 132,425 arany) s 21,517 márkányi ezüstre (= 2.851,815 frt.) rugott.² Ne feledjük azonban, hogy *Selmeczbánya* még 1630—1-ben 40—40,000 márka ezüstöt adott évenként.³ A *felsőbányai* tárnákat Lipót hozatta ismét működésbe s 1689-ben megerősíti a bánya kiváltságait, felmentvén azt az adó, taksa és a kamara haszna fizetésének kötelezettsége alól.⁴ Ugyanez évben királyi rendeletre egy felsőmagyarországi bizottság látogatta meg a várost s bánya megtekintése után egyezséget kötött a város tanácsával, mely szerint az az általa művelt összes bányákat örökjoggal, az erdők szabad használatának jogával, minden szerszámmal, zúzómalomával, kemenczéivel együtt a királyi kincstárnak engedi át. Másfelől a kincstár a szepesi kamara útján kifizeti a város összes adósságát. (25,225 r. frt.) Egyébként a város szabadságai érvényben maradnak s a kincstár kötelezi magát arra is, hogy bányamunkára csak felsőbányai lakosokat fog alkalmazni s készpénzzel, nem pedig gabonával fizeti őket.⁵ Így került ez az aranybánya is a kincstár kezére. Mát politikát folytatott Lipót Erdélyben, hol az aranybányákat, melyek között *Abrudbánya* volt a legjelentékenyebb, bérbe adta Bánffy Györgynek és Apor Istvánnak az erdélyi bányákkal együtt évi 12,000 forinton.⁶ Ezek s a vörövägási opálbánya 1687-ben szálltak a kincstárra.⁷ Lipót alatt újította meg Petteneck Ádám János a gvozdanszkoí (Zágráb vm.) arany és ezüstművelését, mely a Zrinyiek birtokán már 1552-ben megnyitott volt. Petteneck társa, az olasz Francesco Ruggiero Rastelli 1705 okt. 7-én szerződést kötött József király kamarájával, mely szerint a bánya jövedelme a kincstáré lesz Rastelli pedig 1,500 frt. évi fizetés mellett 25 évig kapja jövedelmének két százalékát.⁸

Többet jövedelmeztek a besztérczebányai és szomolnoki *réz-bányák*, melyeknek terméke a külföld piaczaín is keresletnek örven-

¹ Gt. Sz. V. 45. 1. — ² Milhoffer: id. m. 198. 1. — ³ Péch: id. m. II. 511. 1. — ⁴ Wenzel: Magyarország. bányász. 235. 1. — ⁵ Ben. resol. 1690. jun. 20. — ⁶ Szilágyi: A magyar nemz. tört. VII. 530. 1. — ⁷ Wenzel: Magyarország. bányász. 223 1. — ⁸ Gt. Sz. VII. 40. sk. 1.

dett. A Beszterczebányától északra levő *Úrvölgy* évente mintegy hétezer mázsa rezet szolgáltatott, a *libetbányai* réztárnák azonban ekkor már műveletlenül heverték.¹ E helyett *vaskohó* működött itt, de gyártmányai törékenyek voltak s nem állták ki a versenyt a *brezsnóbányai* vashámor gyártmányaival. A vihneyi és vizniczei vasbányák szüneteltek s az erdélyi hegyek közt is csak a *torocz-hói*, meg a *dánfalvi* működött, mely utóbbi Apafi halála után Bánffy György kormányzó birtokába jutott.²

Ami kevés újítás Lipót hosszú uralma alatt történt az *Hell* Máté Kornél főgépmester nevéhez fűződik. Ez az idegen származású bányász érdemes buzgalmat fejtett ki az irányban, hogy bányáinkban a technika új eszközei alkalmaztassanak. Báró *Tavonai* Lajos Albert főkamara gróf támogatását megnyervén, eredményesen megkezdte a víz alá merült tárnák használhatóvá tételeét.³ Nagyszabású újítás azonban nem volt lehetséges az udvari kamara fősvényisége és nehézkessége miatt. Hogy milyen hosszadalmas volt a bányaügyek elintézése, mutatja *Bencze* Ferdinánd György komáromi harminczados esete. Bencze saját költségén érczbányát akart nyitni az esztergommegyei Dömösön és Szentlászlón, Visegrád és Pilis között. E célból 1699-ben felségfolyamodvánnyal engedélyt kért, amire az udvari kamara a pozsonyitól kért információt. A magyar kamara pártoló jelentést tett, még is hat esztendő telt el addig, míg Bencze az engedélyt megkapta.⁴ Egyes családok mentve voltak az ilyen hercze-hurczától, amennyiben a királytól kiváltságképen bányajogosítványt nyertek. Báró Gersei Petheő János 1525-iki bányajoga megerősítést nyert.⁵ A Rákóczi család már 1667-ben s két évvel később krasznahorkai Andrassy Miklós nyerte maga és örökösei részére e kiváltságot.⁶ Rákóczi fel is ismerte a bányászat fontosságát, 1699-ben kiigazította a német katonák által 1686-ban elpusztított vizniczei vashámort s mellé egy újabbat is állíttatott fel. Ezek a felkelés első éveiben újra építtettek s az egész szabadsárharcz alatt működtek.⁷

¹ Péch: id. m. II. 511. stb. 1. — ² Sz. O. VII. 185. 1. — ³ Wenzel: Magyarország. bányászat. 206. 1. — ⁴ — Ben. resol. 1705. ápr. 16. — ⁵ Lib. reg. 27-ik kötet. — ⁶ Wenzel: Magyarország. bányászat. 222. 1. — ⁷ Lehoczky: II. 461. 1.

Külön kamarai igazgatás alatt állottak a *sóbányák és a só-eladás*. A szepesi kamara ügyelt fel a mármarosi sóra, míg az erdélyi sóbányák az erdélyi kincstartóság alá tartoztak. Ez aztán a gazdag *parajdi és sófalvi* bányákat bérbeadta Udvarhelyszéknek évi 2,700 magyar forintért.¹ Kikötötték azonban, hogy a három székely szék: Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvára, továbbá Udvarhely, Csik, Gyergyó, Kászón, Marosszék, Segesvár és Köhalmom szász székek és Fehérmegye lakosai büntetés terhe alatt kötelesek a sót ott vásárolni.² Az Eperjes melletti *sóvári* sóbányát Lipót 1688-ban Feldmayr Sebestyénre bízta³ közvetve azonban a szepesi kamara fennhatósága erre is kiterjedt. A sóárusok a sót a királyi *sóhivataloktól* (officia salinaria.) vették át, melyek között a legnagyobb volt a tokaji sóhivatal. A sótiszték, vagy amint akkor nevezték őket sórationisták nagyon népszerűtlen hivatalnokok voltak minthogy a tömeg őket okolta a só drágaságáért. Az 1697-iki hegyaljai zendülés megvilágítja a nép gondolkozását. Babocsay írja a zendülőkről, hogy tömérdek kincset gyűjtenek rakásra kiváltképen a sóházakból, a harminczadtól és a commissarius házából.⁴ Tokaji Ferencz, a mozgalom vezetője a tokaji sóhivatalnokokat csak úgy tudta megmenteni a nép dühétől, hogy bebörtönözte őket.⁵ A sóhivatalban talált 6—7,000 forint s 14,292 drb. kósó a zendülők prédája lett.⁶ Hasonló eset történt 1702-ben a szatmármegyei Újlakon, ahol parasztok kirabolták a sóhivatal pénztárát.⁷ Csoda-é, ha a szegény, mindenéből kifosztott nép, amely sótlanul ette kenyerét, elkeseredésében ilyesmire vete-medett? A következő évben, amikor Rákóczi élére állt a mozgalomnak, már előre beszélték: jön Rákóczi, hogy a sót felszabadditsa! Még át sem lépték a határt, már megkezdődött itthon a küzdelem. 1703 júniusában holmi tiszántúli szegénylegények megtámadták az ároktői sótisztet s megölvén őt, holttestét a Tiszába hajították, házat pedig felpredálták.⁸

Rákóczi idejében tényleg javultak a viszonyok. A mármaros

¹ Sz. O. VII, 50. 1. — ² U. ott 51. 1. — ³ Ben. resol. 1688. jún. 16 —

⁴ Babocsay I. 147. 1. — ⁵ A gr. Bercs. cs. II. 182. 1. — ⁶ Bpesti Szemle 1910. 70. 1. — ⁷ K. O. V. 2. 1. — ⁸ Várnay György levele. Közli Thaly: A gróf Bercsényi cs. II. 497. 1.

bányászat hatalmasan föllendült s a só ára néhol negyedrésnyire esett.¹ A következő évben a só mázsája negyedfél rénes forinton kelt s egy darab kósónak a mármarososi aknán 50 dénár, a szigeti kikötőben 55 dénár volt az ára.² A mármarososi sóaknak száma igen megnövekedett s minden akna mellé egy-egy sótartópajtát állítottak fel. Egy ilyen pajtában 30,000 kósó is elfért.³ Az aknáktól a szigeti kikötőig télen szállították a sót a viski, técsői, hosszumezei és szigeti jobbágyok urbéri kötelezettség fejében, tiztíz darabot rakva egy paraszt szekérre.⁴ Szigettől tutajokon, u. n. *szálakon* szállították tovább Tokajig, ahol a főraktár s a szétküldés góczpontja volt. A sóbányák felügyeletét régi hű emberére, Darvai Ferenczre bízta Rákóczi. Választása szerencsésnek bizonyult. A felkelés ideje alatt senki sem panaszkodhatott sóhiányról, sőt kivitelünk is tovább folyt a Dunán Németország felé, a Tiszán és Maroson dél felé a török birodalomba.

Fontosabb volt a felkelőkre nézve az északmagyarországi bányavidék bírása. 1703 szeptemberétől 1708 őszéig voltak a bányavárosok Rákócziék kezében s ez alatt az öt esztendő alatt viszszeranyerte bányászatunk régi jelentőségét.

1703 novemberében Bercsényi a hadi pénztár javára megsarczolta a Schlick-kel tartó bányavárosokat s csak Selmeczre 2,000 darab aranyat és 10,000 forintot vetett ki.⁵ Ezóta azután a bányavárosok hűsége a mozgalom lehanyatlásáig nem ingott meg. Erre azért volt szükség, mert a háború egyik főtenyezőjét, a pénzt ezeknek kellett szolgáltatniok. Főbányagróffá báró *Hellenbach* János Gottfriedet tette meg a fejedelem s benne szakképzett, ügyes bányászt s tevékeny és erélyes vezetőt talált, aki képes volt arra, hogy a mozgalmas időkben eredményes munkát végezzen. Hellenbach értett hozzá, hogy lehet az ércztermelést jelentékenyen növelni s a pénzveretés és pénzügyi gazdálkodás terén is hasznára vált a felkelés ügyének. A szomolnoki rézbányát bérbe vette a fejedelemtől 40,000 frtéért⁶ s a tengernyi rézpénz kibocsátásával akaratlanul is elősegítette az 1706-iki pénzügyi katasztrófa bekö-

¹ Arch. Rak. I. 264. 1. — ² K. O. V. 84. 1. — ³ Gt. Sz. IV. 73. 1. — ⁴ U. ott 74. 1. — ⁵ A gróf Bercs. cs. III. 81. 1. — ⁶ Wenzel; Magyarorsz. bányászat. 221. 1.

vetkezését. Az érczkészlet kiméletlen kiaknázását, a pazar és a jövővel nem törődő bányamivelést indokolták a körülmények s Hellenbach képességeit épen az bizonyítja, hogy háborús időkben csökkentett és rosszul fizetett munkásaival fokozni tudta az ércztermelést. Sajnos, a selmeczi aranybányák nem győzték pénzzel a háború költségeit, Hellenbach még a bányászokat is értéktelen rézkongóval fizette s e emiatt az elégedetlenség egyre fokozódott. 1707-ben fellázadtak a bányászok s beszüntették a munkát. Hellenbach erőiesen szembe szállt velök, katonaságot kért s mintegy negyven munkás élete árán elfojtotta a bérmozgalmat.¹

Ez a kétségbesett vállalkozás első sorban Bercsényit dőbentette meg. Az arany áldása vérré válik s a bányákban ércz helyett embereket vágnak, írja Rákóczinak. Sürgette a bányák ügyének megvizsgálását és megállapítását annak, hogy mely tárnákat művelnek haszonnal s melyekre fizetnek rá. Javasolja, hogy a selmeczi vicsóh² tárnát más módon műveljék, mint addig tették s hogy a bányászokat fehér pénzzel, azaz ezüsttel fizessék.³ Ezekre az intézkedésekre nem került sor. A bányavárosok elidegenedtek a mozgalomtól s a trencsényi csata után (1708 aug. 3.) labancz kézre kerültek. Bercsényi személyes közfelkelést parancsolt, de szava elhangzott s a bányavárosokat nem tudták többé visszaszerezni.⁴

Kisebb jelentőségű volt a nagybányai és az abrudbányai aranytermelés. Ez utóbbi helyen Rákóczi a higanybányászatot is felélesztette és pénzverő műhelyet is állíttatott fel.⁵

A fáradhatatlan és mindenre kiterjedő figyelme fejedelem már 1704-ben *büdöskő* azaz kénbányát nyíttatott Mármarosban, rábizván azt előbb gr. Bethlen János, majd Kismarjai Albert vezetésére.⁶ Gondja volt a beregmegyei, *nagybisztrai* mészakőbányára, melynek két kemenczéje hetenkint 300—300 hordó meszet szolgáltatott.⁷ Malomkőbányát nyíttatott Kuklyán, ugyancsak Beregmegyében.⁸ Rákóczi buzgalmára, de egyszersmind azon kor vegyé-

¹ Thaly: Irod. és műv. tört.-tan. 34 l. — ² Wind—Schacht. — ³ Arch. Rak. V. 475. l. — ⁴ Bercsényi levele Hont vm.-hez, Közli: II. Rákóczi F. és nev. kort. 114. l. — ⁵ K. O. V. 528. stb. — ⁶ Arch. Rak. II. 614. l. — ⁷ Lécoczky: II. 456. l. — ⁸ U. ott 454. l.

szetének fejletlen voltára is érdekes világot vet a fejedelemnek Károlyihoz intézett néhány sora: »Nemes Zaránd vármegyében, Triszna nevű faluban találatnék valamely aranász oláh, ki minden tíz libertásból egy aranyat extrahálna . . . magunk is kívántuk intimálnunk Kegyelmednek, hogy azon oláhot hova hamarább felkerestetvén, tétessen próbát vele, miként succedál munkája.«¹ De ha nem ismerték úgy az aranyat, mint mi, jobban megbecsülték s amint Köleséry Samuel, az erdélyi bányák egykoru főfelügyelője írja, por, só, tinctura és elixir alakjában orvosságot is készítettek belőle.² Az aranytisztításnak két módját ismerték: amalgamozás, vagyis a kénesóval való vegyítés volt az egyik, a másik a czementezés, amelyhez meszes vitriolt, kő sót és eczetet használtak.³

Az *aranymosás* különösen Erdélyben divatozott. A zaránd-megyei Czebe községben levélalaku lemezeket, a Szamos, Körös, Zsil és Temes partján pedig gömbölyű aranyzemeket mostak.⁴ Bél Mátyás említi, hogy a Dunában is szokás az aranymosás. Azt is indítványozza a Duna-menti vármegyéknek, hogy a kóborló, lopásból élő cigányokat fogdossák össze és szoktassák őket aranymosásra.⁵ Ime, egy korai ötlet a cigánykérdés megoldására.

---

¹ K. O. V. 468. 1. — ² Köleséry: *Auraria Romano-Dacica* Ed. II. da p. 273. — ³ U. ott p. 106. — ⁴ U. ott p. 63. — ⁵ Belius: *Not. Hung. Novae*. Pars II, Tom. V. p. 10.

HATODIK FEJEZET.

Vadászat és halászat.

Az első törvényes intézkedés a vadászat megszorítására 1729-ben, tehát jóval korszakunk után történt, addig csak a jobbágyság vadászati tilalma volt törvénybe írva. A nemes urak tehát tetszésük szerint vadászhattak s a sok lakatlan területen és irtatlan erdőben gazdag vadállomány kínálkozott számukra. Úgy látszik, Erdélyben a jobbágylilalmat sem vették szigoruan s a parasztság ugyancsak pusztította a vadat. Végre 1700-ban a főkormányshék megsokallta a dolgot s lilalom alá vette a nemes vadakat. Rendelete, mely a vadászat módját is megvilágítja, kimondja, hogy ezentúl a parasztnak tilos törrel, csóvel, hollyakötéllel, kaptánnyal, puskával, agárral, kuvasszal, egyszóval bár-hogyan is szarvasra, vaddisznóra, őzre, rókára, nyúlra, fogolyra, császármadár-ra, fajdtyúkra és tűzokra vadászni 1-től 25 forintig terjedhető pénzbi-rság terhe alatt. Ellenben medvére, farkasra, nyestre, hűzra, vadmacskára és görényre vadászhatnak, ahogy nekik tetszik.¹

Erdélyben, ahol a vadászat mindig jobban virágzott, mint az anyaországban, még éltek a régi kiváltságolt *solymárok* utódai s ezidőben nyerik kiváltságaik utolsó megerősítését. Az erdélyi főkormányshék 1699 aug. 10-én kiadott oklevelében mindenféle szolgálat és adófizetés alól felmenti a csiki és gyergyai solymárokat.² De nem csak itt, hanem a többi székekben is éltek még solymárok, az udvarhelyshéki *Sófalván* egész telepük volt. 1701-

¹ Gt. Sz. VI. 223—9. 1. — ² Sz. O. VII. 39. 1.

ben itt ötvenegyen voltak, köztük 29 marhás, 19 ökrös solymár (némelyiknek négy ökre is volt!) és 11 semmis.

Az északkeleti vármegyékben, Beregben, Mármarosban prémes állatokra is vadásztak. Majos Ferencz 1704 januárjában 40 fogolymadarat, 18 nyestet és 5 rókát küld urának Ramocsaházy Györgynek ajándékba.¹ Rákóczi is több ízben rendel nyestet a sereg ruházatára s hogy milyen nagyszabású vadászatokat rendezhettek, mutatja, hogy Darvai Ferencz, a mármarosí sóbányák felügyelője egyszerre 177 nyestet is küldött a fejedelem udvarába.²

Szép vadállománya lehetett a dunántúli résznek is. A tavak körül, írja Bél Mátyás, tömérdek a vadkacsa, vadlúd meg a szárcsa. Sok a fenyőrigó, a tűzok³ és a fajd. Van egy tyúkfajta madár, úgymond, amelyet a német »Heid Hahn«-nak nevez; ez a vetésben található s kitünő ize van. Nyáron rengeteg a bibicz, úgy hogy szinte árnyékba borítják a réteket.⁴

Elterjedt foglalkozás volt a *halászat* is, melynek szabadsága a karloviczi béke II. cikke által a Tiszára és Marosra is kiterjesztett.⁵ A halászatnak az úrbéri szolgálatban is jutott szerepe. 1701-ben a csanádi egyházmegye új püspöke Dolny István meghagyja jobbjáinak, hogy ősszel fogjanak a halászatához s a sőreget, tokot, vizát, kecségét, csukát, pontyot és más besózott halakat *karika-fákba*⁶ szállítsák Kecskemétre vagy Vácra.⁷ Ugyancsak úrbéri adó fejében küld Majos Ferenczné Mármarosszigetről ötszáz *aszú halat* (száritott halat) Ramocsaházy György konyhájára. A békésiek és doboziak harcsa, süllő, potyka és márna halakkal kedveskednek Apafi fejedelemnek.⁸ Az urak közt is volt, aki becsülte a halászat csendes szórakozását. Károlyi, úgyilátszik péntekenként kijárt a gencsi tóra halásztatni, amint azt naplójába is szorgalmasan bejegyezte.⁹

Kassa mellett pisztrángos patakok voltak a város tulajdo-

¹ Arch. Rak. I. 285. l. — ² U. ott II. 610. stb. — ³ Tardae. — ⁴ Belius: Pars. II. Tom. V. pag 10. — ⁵ Katona: Hist. Crit. Tom. XXXVI. p. 109. — ⁶ hordókban — ⁷ Borovszky: I. 256. l. — ⁸ Karácsonyi: I. 294. l. — ⁹ 1703 márcz. 9, 16, 21 stb. bejegyzés.

nában.¹ A budai kamarai tiszttartóságnak a dunai halászok kötelesek voltak vizát szolgáltatni be.

A dunai halászat virágzó állapotára mutat a bécsi halárusok szabadalma, mely szerint harminczad és más vámok fizetése nélkül vihették ki a halat Magyarországból.²

---

¹ Gt. Sz. XII. 304, 1. — ² Cam. exped. 1700 oct. 8. A. 3.

HARMADIK RÉSZ.

Ipar- és kereskedelem.

ELSŐ FEJEZET.

Az ipar.

Östermelésünk siralmas állapotával együtt járt iparunk tengése. Az a részben még ma is megoldatlan probléma, az ipar és az őstermelés egészséges kiegyenlítése kellett hogy egész súlyával és veszedelmével nehezedjék a magyarságra akkor, midőn az őstermelésre hivatott legtermékenyebb országrészek már csak néptelenségük miatt sem voltak képesek annyi fölösleget termelni, hogy általa a többi részek iparának nyugodt fejlődése biztosított volt. Néhol ugyan virágzó, de általában jelentéktelen háziiparunk, amely az ország szükségletének fedezésére távolról sem volt elegendő, nem állhatta ki a versenyt az örökös tartományoknak már akkor is erősebb iparával s így a kedvezőtlen viszonyok kényszere miatt már akkor meg kellett kezdődnie annak a gazdasági alakulatnak, mely a XVIII. század végén tetőpontját érven el, Magyarországot a szomszéd tartományok piacára hajtotta s a gazdasági kapcsolatok ezer szálával behálózva részben saját zsirjába fojtotta, részben kizsákmányolta s megfosztotta fejlődésének lehetőségétől. Nem lehet azonban azt mondanunk, hogy ez céltudatos, rosszindulatu politikának lett volna következménye. Akkor még Bécsben sem követelte senki a magyar ipar elnyomását. Bizonyítja ezt nem csak a vásárszabadalmak bő adományozása, mely a török kiűzése után első sorban volt hivatva az ipar és kereskedelem fellendítésére, hanem az a jelentékeny számú czéh-alakulat, melyet korszakunk királyi könyvei élénk tárnak. 1686-tól 1711-ig Lipót és I. József királyi könyveiben mintegy 75 czéhmegerősítést találunk. Ezek nagyrésze a felkelés előtti korból való s a mozgalom ideje alatt mindössze hét megerősítés történt (lib. reg. 27. és 28.)

A következőkben a királyi könyvekbe való bevezetésük sorrendjében közöljük a czéhalkotó iparosokat Buda visszafoglalásától kezdve a szatmári békekötésig.

Lévárdi fazekasok, komáromi szűcsök, hanosfalvi csizmadiák, komáromi kőfaragók és kőművesek, kassai kereskedők, lőcsei kereskedők, révkomáromi szabók, oszlányi szűrszabók, óvári mészárosok, komáromi vargák,¹ pozsonyi gombkötők, privigyei ácsok és lakatosok, soproni vargák, németlipcsei vargák, pozsonyi üstcsinálók, eperjesi csizmadiák, csütörtöki kerékgyártók,² turóczmegyei kereskedők, szabók, ácsok, pozsonyi szűcsök, nagyszombati mészárosok, modrusi vargák,³ győralatti köntöcsinálók, soproni kereskedők, szentmáriai szabók, győri takácsok, pozsonyi, nagyszombati, pesti, győri, somorjai timárok és irhagyártók⁴ oszlányi csizmadiák, veszprémi timárok, sassini és holicsei vargák, győri szabók, pozsonyi szabók, pozsegi szabók, budai kőfaragók és kőművesek, pesti ácsok és kerékgyártók, budai szűcsök, pesti kőfaragók és kőművesek, budai pékek, lőcsei kannagyártók, budai kádárok, budai asztalosok, pesti szappanfőzők, pesti pékek, komáromi serfőzők, budai timárok, ácsok és szabók, gömöri és kishonti ácsok és molnárok,⁵ óvári német szabók, esztergomi mészárosok, lőzsi, viczai, széplaki és iváni takácsok, győri magyar takácsok, pesti ácsok,⁶ a budai administratio sörfőzőháza,⁷ pécsi orvosok és fürdőmesterek, bazini kereskedők, egri kőfaragók, ácsok és kőművesek, szerdahelyi mészárosok, kremnitzi aranyművesek,⁸ pécsalvárosi rácz mészárosok, pesti órás és puskaművesek, pécsi molnárok, szegedi timárok, szijgyártók és csiszárok, tatai csapók (gyapjuművesek), mosoni pásztorok, pozsonyi rostacsinálók, egri kádárok, nyitrai kőművesek,⁹ váradi takácsok és övcsinálók,¹⁰ selmeczi kereskedők, nagylévárdi fazekasok, győri szűcsök, pozsonyi rostacsinálók, esztergomi kereskedők, eszéki csizmadiák.

A szabadságharcz tehát ugyancsak megakasztotta az ipar fejlődését, másrészt azonban egyes iparágakat rohamosan felvirágoztatott. Rákóczi, ki béke idején a lehető legjobb fejedelem lett

¹ Lib. regius 18. — ² Lib. reg. 19. — ³ Lib. reg. 20. — ⁴ Lib. reg. 21. — ⁵ Lib. reg. 22. — ⁶ Lib. reg. 23. — ⁷ Lib. reg. 24. — ⁸ Lib. reg. 25. — ⁹ Lib. reg. 26. — ¹⁰ Lib. reg. 27.

volna, maga is támogatta a magyar ipart, mely csakugyan sokat köszönhet néki. Mondhatjuk, hogy iparunk egyes ágai, különösen a vasipar, a bőr és szabóipar ekkor erősödtek meg.

Talán legmagyarabb s legvirágzóbb iparnak a *bőripar* kell mondanunk, melynek híre akkor túl járt az ország határain. Mindenfelé ott találjuk a timárok nagy számát. Rajeczen száznál több timár, Debreczenben hatvanégy csizmadia és kilencz varga emlittetik. A felkelés alatt növekedett a kereslet s Rákóczi maga is tett a bőripar fejlesztésére. A finomabb bőrök feldolgozására Huszton műhelyet állíttatott fel, melyben örmény és török timárok dolgoztak.¹ 1709-ben karmazsin csináló török timárokat küldött Munkácsra mindenféle szerszámokkal, anyagokkal és bőrökkel s meghagyta tisztjének, Kismarjai Albertnek, hogy e drága munkásokat egy esztendeig »miglen másokat is megtaníthatnak azon mesterségre«, el ne bocsássa.² De már előbb is jó hírük volt a magyar timároknak, úgy hogy 1683-ban a Páris melletti Saint Cloud-ban, 1702-ben Roquetteben és Saint Antoine, majd Saint Denysben találkozunk magyar timárműhelyekkel. 1705 óta királyi szabadalom is védte ott a magyar bőr készítését.³

El volt terjedve s különösen a felkelés alatt virágzott a *szövő- és szabóipar*. Szelepcsényi primás már 1666-ban állíttatott fel a pozsonymegyei Gombán posztógyárat s hozatott be finom gyapju juhokat. Ez a gyár azonban korszakunkban már nem működött.⁴ A Felvidéken, főleg a szepesi városokban akkor is készült durva posztó s *posztómetszőkkel* országszerte sűrűn találkozunk. A kereslet nagy részét azonban a külföldi, első sorban a fajlondi, az anglia-posztó és a török aba-posztó látta el. Több városban virágzó takács-czéh volt s a szabóipar mindenfelé virágzott. Debreczenben 90 szabó, 16 szürszabó, 10 takács, 37 szűcs, 11 gyolcsos, 10 gombkötő és 5 süveges iratott össze. Eperjesen, Bártfán és Szebenben paszomány-készítők működtek, Kőszegen, Rozsnyón a süveggyártóknak volt önálló czéhük. A kurucok ruházatát a kassai, miskolczi, egri, rimaszombati, losonczi, kecskeméti, kőrösi, czeglédi és más iparosok készítették s így a felkelés következtében a forgalom öröndetesen növekedett.

¹ Márki: II. Rákóczi Ferencz II. 314. l. — ² Arch. Rák. II. 8, 638. l. — Gt. Sz. VII. 378—9. l. — ⁴ Horváth M.: Az ipar és keresk. stb. 46. l.

A *vasipar* bizony elhanyagolt állapotban volt, de mégis főleg a Felvidéken elég érczűző malmot és vasöntő gyárat találunk. Szomolnokon rézipar is volt Berhóti László vezetése alatt.¹ Nagyobb vasgyárak nem működtek, a kovácsipar azonban sok városban virágzott.

Több helyen volt *üvegghuta* is így a Rákóczi-uradalomban Oblazon és Vorotniczán, Munkácson, Kurimán stb. Maga Bercsényi is foglalkozott ezzel krajnai (Ung vm.) hutájában s a sokoldalú és tevékeny főúr Antonius Netiusnak »De arte vitraria« című könyvét is meghozatta magának.²

A szükség rászorította a kuruczokat a *hadi ipar* üzésére is. Salétrom gyárakat és portörő malmokat állítanak fel, amazokat főleg a Rákóczi uradalmak területén és Szepesben, ezeket Kassán, Egerben, Beszterczén, Nagybányán és Munkácson.³ Erdélyben is tizennégy helyen főztek salétromot Botos Imre gondnok vezetése alatt, ki öt felügyelővel, tizennégy tiszttel és huszonhét mesteremberrel rendelkezett. Ugyancsak volt Erdélyben két puskaportörő malom is, az egyik Beszterczén, a másik a marosszéki Náznánfalván.⁴

Puskákat és kardokat is gyártottak a kuruczok. Gróf Forgách Simon Erdélybe vitetett hozzáértő mesterembereket.⁵ Sok helyen zászlókat és más hadi szereket készítettek. Így Kőszeg városa 1704-ben nem csak a kurucz puskákat javította ki, hanem száz darab veres vagy zöld lobogócskával ellátott kopját készített Károlyi seregének.⁶

Megemlítjük végül a *bérkocsi ipart*, melynek egyik legnagyobb testülete, a budai bérkocsisok czéhe éppen akkor, 1700-ban kapta meg szabályzatai megerősítését. A német nyelvű czéhszabályzatban tizennégy pont foglaltatik. Kimondják, hogy csak az a tisztességes születésű bérkocsis lehet tagja a czéhnek, aki valamely »Landgutschi«-nál már három évig szolgált s becsületes nővel házasságra lépett. Magas vitelbért nem szabad követelniök. A bécsi és pozsonyi bérkocsisok csak három éjen és napon át, a

¹ Thaly: Irod. és műv. tört. tan. 35. l. — ² A gr. Bercs. cs. II. 249. —

³ Thaly: Irod. és műv. tört. tan. 36. l. — ⁴ Gt. Sz. V. 418—9. l. — ⁵ Thaly: Irod. és műv. tört. 36. l. — ⁶ Chernel id. m. II. 147. l.

kassai, győri, komáromi, székesfehérvári és egri bérkocsisok két napig, a többiek csak egy napig időzhetnek Budán, melynek elteltével, ha volt utas, ha nem, tovább kellett állaniok. Ezeknek és a többi szabályoknak megtartására az évente választott két czéhmaster ügyelt fel.¹

---

¹ Gt. Sz. VII. 33—37. l.

MÁSODIK FEJEZET.

A belkereskedelem.

Jóllehet korszakunkban a merkantilizmus tanai hatották át az állam gazdaságának intézőit, minálunk ennek alig van nyoma. Kollonics és társai első sorban arra törekedtek, hogy az örökös tartornányok pénzbőségét mozgítsák elő s ennek egyik feltétele épen az volt, hogy azok részére Magyarországon piacot teremtsenek. Az ország iparának gyengesége s a nagy elzártság a nyugati iparúzó államoktól megkönnyítette az osztrákok törekvését. Legyelországgal csak ez időben kötötte meg Lipót a kereskedelmi szerződést, Törökország felé pedig egészen a karloviczi békéig szó sem lehetett békés kereskedelmi érintkezésről. A közjövödelmek egyik legnagyobb tételét épen a kereskedők által fizetett harminczad képezte s csak ritkán találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a kamara a kereskedelem előmozdítására vámmენტességet adományozzon. 1691-ben Debreczen város kereskedői tiz évre harminczadmentességben részesülnek, de a bevitt bor, só és marha után vámot kell fizetniök.¹ Még jobban mutatja a kormány nemtörődömségét az erdélyi főkormányzéseknek 1694-ben kelt rendelete, mely a rénes forint értékcsökkenéseért a magyarországi kereskedőkön akar kárpótlást szerezni. E szerint a bemenő kereskedők kötelesek apró pénzzel fizetni, míg áruikért el kell fogadniok felerészben a rénes forintot.² A rövidlátó államférfiak nem tudták belátni, hogy ezzel csak Erdély kereskedelmét bénítják meg s a drágaságot és szegénységet segítik elő.

A szabad kereskedelem iránt abban a korban kevés állam-

¹ Gt. Sz. XI. 117. l. — ² U. ott V. 487. l.

férfinak volt érzéke. Az állam gyakran csak arra törekszik, hogy iparosait és kereskedőit minél jobban kihasználja s hogy a lakosokat a drágaságtól rendeletek és kényszer árszabások útján megvédelmezze. Ugyanigy a törvény is elhanyagolta a termelők érdekeit s egyoldalulag a fogyasztókét tartotta szem előtt. Az 1659 évi LXXI. t.-cz. az árak megállapítására a vármegyét hatalmazza fel s az ellenszegülőket áruik elvesztésével és pénzbüntetéssel sújtja. Ennek kétségkívül meg volt az a haszna, hogy az iparosok és kereskedők nem zsákmányolhatták ki uzsora árakkal a vevő közönséget, de ezt már maguk a kereskedő czéhek is érzékeny pénzbüntetéssel akadályozták meg.¹

Pedig a tisztességes kereskedelem ugyancsak rászorult volna az intéző körök védelmére és támogatására. Mindenek előtt a sok a rossz pénz nehezítette a forgalmat. Az idegen kereskedők, akik előzőnlötték az országot igen sok hitvány idegen pénzt hoztak az országba, amelyért azután a mi kereskedőink semmit sem vásárolhattak. A század vége óta itt is töméntelen sok értéktelen rézpénzt bocsátottak ki, s mint láttuk, ez a Rákóczi felkelés alatt folytatódott. 1706 nyarán a fejedelem országos árszabásokat készíttetett s azok betartására kötelezte a vármegyéket.² Ámde a kereskedők inkább boltjaikat csukták be, semhogy portékáikat, melyekért kénytelenek voltak dupla árat követelni, elkobozni engedjék.³ Később beszüntették az árüelkobzást s a magasabb árat követelő kereskedőket a kiszabott ár egyharmadrészének elvesztésével büntették, ami a közszükségletekre fordított.⁴ A felkelés végén, amikor már a külföldi kereskedőket sem tudták ezüst pénzzel fizetni, egyenesen azt a parancsot adta a fejedelem, hogy az árukat foglalják le a kereskedőktől s nyugtákkal kárpotolják őket későbbi fizetésről.⁵ Egy-egy ilyen rendelet megvilágítja előttünk a kereskedelem sanyarú helyzetét s megérteti velünk, hogy a meddő harc mindenek előtt az ország gazdasági viszonyait dúlta fel.

A kereskedők érdekeinek védelmére úgyszólván csak saját szövetekezeteik, czéheik szolgáltak. Ezek voltak hivatva a kereskedők jó hírnevét s tisztességét megőrizni s az idegen versenytár-

¹ Gt. Sz. IV. 41. l. — ² II. Rákóczi F. és nev. kort, 49. l. — ³ K. O. V. 379. l. — ⁴ Arch. Rak. II. 17. l. — ⁵ U. ott III. 326. l.

sakat ártalmatlanná tenni. »Csaknem minden fuvaros, lovaslegény, sőt sok vén kerítőnő, zsidó s más eféle házról házra jár egy és más árúval« olvassuk Lőcse 1686-iki czéhszabályában.¹ Sopron kereskedői a sziléziai és stájerországi kereskedők és zsidó házalók ellen panaszkodnak. E külföldi kereskedők, akik Kassa czéhszabálya szerint »az ország indigenáit teljességgel nadály képen szívják.«² mindenfelé elárasztották a városokat, úgy hogy azok csak a szabad sokadalmakon, vagyis az országos vásárokon engedték meg nekik árúik lerakását.³ Debreczen városa, melynek különösen virágzó kereskedelme volt, úgy iparkodott a kapzsi görög kereskedőktől szabadulni, hogy szállásadóikra magas házadót vetett ki. »Falu György adója 75 dénár. Ha görögöt tart: 100 forint. Borbély Pálé 100 forint. Ha a görögöt kitudja: 1 forint.« Ilyen bejegyzések vannak a város adólajstromaiban. 1707-ben már magyar volt a városnak mind a 143 kereskedője, akik között nem egy előkelő nemes ember is akadt, így a bihari alispán öccse, Barangi György.⁴

A kalmárok czéhébe csak az léphetett be, aki két tanuval és irással tudta bizonyítani, hogy tisztességes előéletű kereskedő s az illető városnak polgára. Esküt tett a czéhszabályok megtartására s a czéh ládájaiba fizetett bizonyos összeget. Lőcsén 20 magyar forintot követeltek a belépő kereskedőtől.⁵ A szatmári czéhszabály szerint amint *posztómetszőnek*, középfokozatúnak vagy *aprólékosnak* vették fel a kereskedőt, 20, 10 illetve 6 tallért fizetett a czéh részére. Ezen kívül a városbírónak adott a posztómetsző egy sing és egy fertály remeket, a kalmárbíráknak pedig egy formális tallért. A középfokozatu négy sing gyolcsot és egy magyar forintot, az aprólékos pedig egy kezkenőnek való gyolcsot a városbírónak s a kalmárbíráknak fejenként 50 pénzt.⁶ A czéhek rendszeren négyszer ültek össze évente s ügyeik intézésére előljárókat választottak. A lőcsei kereskedők rendszeren a négy legidősebb tagot az u. n. »öreg urakat« bízták meg de hivatalukban minden évben megerősítették őket.⁷ Hasonló volt a kassai

¹ Gt. Sz. VI. 275. 1. — ² U. ott IV. 36. 1. — ³ U. ott V. 83; VI. 320. 1. — ⁴ U. ott XI. 251. és XII. 371. 1. — ⁵ U. ott VI. 274. 1. — ⁶ U. ott V. 80. 1. — ⁷ U. ott VI. 274. 1.

czéh szervezete, míg a szatmári kereskedők évente két kalmárbirót s ezek mellé két szolgáló mestert választottak.¹ A czéh összjövetelein mindenki 30 dénárt fizetett a czéhládába.

A boltos legényt és inast csak az »öreg urak« vagy kalmárbirák jelenlétében lehetett felfogadni, legalább 6—8 évre. Ezt két heti próbaidő előzte meg. Az inasnak nem volt szabad otthagynia mesterét. Ha megszökött, visszavitték, vagy ha oka volt a szökésre, más mesterhez kellett mennie. Az inasévekben ura látta el őt ruhával. *Morvai* vagy *meixner* posztóból volt a ruhája, de ura viselt ruháit is ő kapta. A mikor felszabadult, három forintot tett a czéhládába s ekkor egy ünnepi ruhát kapott gazdájától. Kassán két arany volt a felszabadítás díja s a levél váltásáért egy tallért fizettek.

Szigoru czéhszabályokat hoztak a kereskedők erkölcsös életének biztosítására s a kereskedői tisztesség megóvására. Bitang vagy prédált marhát nem volt szabad megvenniök vagy árulniök. Aki hamis pinttel vagy fonttal mért, azt 3 forintra büntették. Tilos a vásárlókat más árustól magához csalogatni vagy a portéka árát felettébb felverni.² Megállapították a beszerzendő portéka minimumát s aki annál kevesebbet vett, megbüntették. Ügyeltek arra is, hogy vásárnapokon és ünnepeken senki se tartsa nyitva boltját. A boltbirák vagy kalmárbirák, másutt az »öregek« ügyeltek fel arra, hogy a pontokat mindenki megtartsa, a birságokat és néhol a boltpénzt vagy boltbért megfizesse. Debreczenben 1707-ben egy kalmárra átlag 6—8—10 forint boltbér esett.³

A kereskedelmi forgalom a lakosság számbeli és vagyoni gazdagságán kívül attól is függött, vajjon a kereskedőknek volt-e alkalmas beszerzési forrásuk vagy sem. Tudjuk, hogy ezt első sorban az országos vásárok voltak hivatva lebonyolítani. A vásárok fontossága annál nagyobb, minél rosszabbak egy egy ország közlekedési viszonyai és minél virágzóbb a környék ipara. A vásárszabadalom jótékonyan hatott a vidék iparának fejlődésére, viszont kedvező iparviszonyok között a kereskedelem is fellendült. Az államnak is az volt az érdeke, hogy minél népesebbek legyenek a vásárok s így a harminczados helyek forgalma növekedjék.

¹ Gt. Sz. V. 79—80. l. — ² U. ott V. 83. l. — ³ U. ott XII. 373. l.

A török kiűzése lehetővé tette az Alföld és Dunántúl kereskedelmi forgalmának visszaállítását s csakugyan azt látjuk, hogy 1686-tól a szatmári békekötésig, tehát egy negyedszázad alatt még egyszer annyi vásárszabadalmat ad ki a király, mint Buda visszavétele előtt a mohácsi vereség óta. A korszakunkban kelt 82 vásárszabadalom nagyrészből országos vásárt engedélyez (57), jóval kevesebb az országos hetivásár (16) s még kevesebb a heti vásár (9). Az engedélyek jórészt a felsőmagyarországi vármegyék részére adták ki (33). Az erdélyi részre 23, ugyanennyi esik a Dunántúlra és a nagy Alföldre, míg a Horvát-Szlavón területre csak 3.

Pest városa 1689 november 3-án kap Lipóttól vásártartási engedélyt. E szerint Pesten húsvét harmadik vasárnapja után és szent Lipót ünnepe után szabad vásárt tartani; mindenik alkalommal két hétig tarthat a vásár. A »szabad sokadalmat« ahogya nagy vásárokat a heti vásártól megkülönböztetve nevezték, mindenki szabadon látogathatja a czigányok kivételével (exceptis Zingaris). A vásárban csak az adhatja el holmiját aki a királyi harminczadot és a város által szedett vámot lefizette. A Lengyelországból, Alsóausztriából és Morvaországból jövő kereskedők egyforma vámmal illetendők. A vásártartás ideje alatt bármily vallású kereskedő vagy iparos házat és boltot nyithat s ha történetesen valamely nem katolikus egyén a vásár ideje alatt meghal, tisztességesen eltemetendő ugyanolyan taxa szerint, mint a katolikusok. Pest város tanácsa köteles a vásáron felmerült vizályokat elintézni, köteles továbbá éjjeli őröket, felvigyázókat állítani; egyszóval a közbiztonságról gondoskodni. Ugyancsak a város feladata volt felügyelni a súlyokra és mértékekre s a csalásokat megakadályozni.¹

A közbiztonságra való felügyelet nagyon is indokolt volt abban a mozgalmas időben. Mutatja azt Kecskemét városának példája, mely 1676-ban maga kérelmezte az országos vásárokok betiltását, »hogy a törökök, ráczok, kuruczok és más rabló zsiványok miatt a szegény városiak végromlása ne következék«.² Csak 1696-ban kéri újra a kecskeméti vásárszabadalmuk felü-

¹ Ben. resol. 1689. nov. 3. — ² Hornyik. III. 99–100 1.

jitását. A Rákóczi felkelés alatt újra sok sarcznak és fosztogatásnak voltak kitéve a vásárosok. Különösen a mozgalom első éveiben valósággal utaztak a vásárosokra a rakoncztalan kurucz és labancz hadak. Az 1706-iki fegyverszünet alatt Győr, Komárom, Esztergom, Buda és Székesfehérvár vásárainak sértetlensége biztosított.¹

A kereskedő czéhek maguk is alkottak szabályokat a vásárokra vonatkozólag. Így a kassaiak czéhszabálya részletesen foglalkozik vele. Meghagyja, hogy a város polgárai, ha nem tagjai is a czéhnek, szabad sokadalmakon árulhassanak. Az idegen kereskedőknek 30-adot kellett fizetniök s portékáikat be kellett mutatni a kereskedő czéh kirendelt személyének. Pontosan megállapították az idegen kereskedő árusított portékáinak minimumát. Így félvég bársonynál, 50 sing selyem marhánál, 10 vég gyolcsnál 3 bokor lengyel gyolcsnál, 4 levél skófum-aranyból, fél mázsa gyömbéرنél és nádméznél, egy mázsa borsnál, két font sáfránynál kevesebbet sem eladniok sem venniök nem volt szabad.² Nem volt szabad az idegen kereskedőnek vásárba vitt holmiját tovább vinnie a városbíró és szenátorok engedelmével nélkül. Ha e szabályokat megsértette valaki, árúját elkobozták s a városban fele a czéhé, fele a városé lett. Ha a városon kívül érték az idegen kereskedőt szabálytalanságon, akkor elkobzott árújának egyharmadát a kereskedők czéhe, $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{3}$ -adát pedig a király és az illető hely földesura kapta.³

A czéhszabályok igyekeznek elejét venni a kereskedők versengésének is. Sors vagy nyilvetéssel állapítják meg vásárra menet a sorrendet s áruláskor a sátor helyét. Egyik kereskedő meg ne előzze a másikat s ha valamelyiknek szekere megakad a többi segíteni tartozik neki. Ezt oly szigoruan vették, hogy ha az úton elhagyott kereskedőt meglopták, a kárt azok fizették meg, akik őt cserben hagyták. Olyan kereskedőt, aki nem birt polgárjoggal, czéhbeli kalmár is csak a czéh engedelmevel vehetett fel szekere. Ha valamelyik előbb ért a vásárba, megkellett várnia társait, előbb sem sátrat nem verhetett, sem nem árusíthatott.

Rákóczi, akinek nagyon kevés érzéke volt a kereskedelem

¹ Arch. Rák. 2. oszt. III. 50. 1. — ² Gt. Sz. IV. 36—7. 1. — ³ U. ott.

íránt, maga is foglalkozott a vásárok kérdésével. Nem minden naivság nélkül azt az utasítást adta a gazdasági tanácsnak, hogy a vármegyéket buzdítsa a régi vásárok megtartására. A limitációt — úgy mond — majd csak a harmadik, negyedik vásáron kell pontosan megtartani, amikor a szegénység már rászokott a vásárra.¹ 1707 tavaszán országos árszabást dolgozott ki s erőszakkal is megkísérelte annak életbeléptetését. Egyidejűleg Erdélyben is megkísérelte a kényszer árszabás behozatalát, még pedig itt sikerrel, amennyiben a rendek azt törvénybe iktatták. Magyarországon azonban a szabadkereskedelem nem volt huzamosabb ideig elnyomható. A fejedelem kereskedelmi politikája, melyben Márki nem tudjuk mi okból a szabadság szellemét ismeri fel,² inkább ártott a felkelés ügyének, mint használt volna. Az országos drágaságot, mely a háború természetes következménye volt, a kereskedők kapzsiságának róttá fel s érdekeiket, nem tudta kellőképpen méltányolni. Ennek azután az lett a következménye, hogy a kereskedelem tönkre ment de megsínylette ezt a fogyasztó közönség, maga a kurucz sereg is, mely ezután drága pénzért sem tudott áruhoz jutni.

Azon kor *árviszonyait* eddig gyűjtött adataink alapján csak főbb vonásokban vázolhatjuk, kimerítő és teljes képet majd csak a kiadatlan források, első sorban a városok számadáskönyveinek átvizsgálása után adhatunk róla. Különösen az árúk értékének vidékek és évek szerint való ingadozását lehetetlen hosszabb forrástanulmány nélkül megállapítanunk. Erre annál nagyobb szükség van, minthogy a rendelkezésünkre álló adatokból is kétségtelen, hogy az árviszonyok vidékenként nagy eltéréseket mutattak.

Egy vágó ökör ára 1686-ban Kecskeméten 18 frt. 3 dénár. 1687-ben Erdélyben 20 forint,³ a következő évben Sopronban 25 forint, 38 dénár. 1697-ben Borsodmegyében csak 10 forint 24 dénár az ára, de tíz év múlva a Rákóczi felkelés miatt az Alföldön akkora a drágaság, hogy a marha ára Szatmár megyében 63 forintra is felszökött. Egy borju értékét az 1696-iki országos becslőbizottság 1 frt. 50 dénárban állapította meg, de a

¹ Arch. Rák. II. 17. 1. — ² Márki: II. Rákóczi F. II. 342. — ³ Az árakat mindenütt magyar forintokba számítottuk át.

következő évben Borsodban több mint kétszeres áron, 3 frt. 40 dénárón adták. Jó esztendőben egy juh ára 1 frt., egy kecske ára 40 dénár, pulykáé 15, lúdé 12, kappané 10, tyúké 8 dénár volt. Egy őz ára Borsodban 1696-ban 1 frt. 05 dr. és 1 frt. 29 dr. közt váltakozott. Egy szarvas ára 8 frt, egy császármadáré 20 dénár. Ugocsa vármegye 1698-iki árszabása szerint: egy lúd ára 24 dénár, egy kacsáé 12, tyúké 9, csirkéé 6, kisebb csirke ára 3 dénár, Ugyanennyiért lehet kapni 6 tojást. Az ökörhús fontja három és nyolcz dénár közt ingadozott. A sertés hús fontja 6—10 dénár, a borjú húsa körülbelöl ugyanannyi. A juh és bárányhús fontja 2—3 dénár, a szalonnáé 6 dénár, az ó-szalonnáé kétszerannyi. Egy két fontos kenyér ára 6 dénár. Egy köből lencse ára 2 frt. 40 dénár, egy köből paszuly ára 2 frt. A vaj fontja 34 dénár; a mézé ugyanannyi. Egy méhkas ára 1 frt. 50 dr.

Egy font rizskása ára 18 dr. A nádmézé 72—90 dénár. Egy egész sajt 8 dénárba került.

A *gabona* ára meglehetősen ingadozást mutat. Egy köből búza ára 2—4 forint közt ingadozik. Legolcsóbb volt a Dunántúl és a Részekben. Az árpa 1—2 frt, a rozs valamivel olcsóbb. A zab 60 dénár és 1 frt. 20 dr. közt kelt.

Drágán fizették a *kő sót*, melynek darabja Rákóczi felkelése előtt 1 frt. 20 dénárjával is kelt. A fejedelem felkarolta a sóbányák mivélését s ezóta a só ára felényire esett.

A *bort* akójával vagy hordó szerint számították. Egy akó = 32 pint, tehát 45·23 liter, míg egy gönczi hordó = 160 itcze, tehát 135·7 liter volt. Egy hordó hegyaljai borért 20—30 forintot adtak. A soproni bornak körülbelöl ugyanannyi volt az ára. 1687-ben a soproni bor akója 7—8 forinton, 1699-ben azonban, amikor országszerte kitünő bortermés volt, 14, 15 forintot is megadtak a sziléziai kereskedők. Kicsiben drágábban mérték. A hegyaljai bor itczéjét 12 dénárón, alábbvalót 8 dénárón is adták. Ugocsában egy itcze bor ára szt. János napig 15—18 dénár, azon túl 18—21 dénár. A tiszántuli bort 9 dr.-ért, a szőlősit és salánkit 15 dénárért, az aszúbort 50 dénárért mérték. Egy kilenczven mérős hordó sör ára 4 frt. 80 kr. Egy hordó pálinkát 65 forintért adott Rákóczi gazdatisztje.

Kevesebb adat áll rendelkezésünkre az *ipartermékek* ára

vonatkozólag. 1692-ben tíz ulna fajlondis posztó Erdélyben 36 forintba került. Rákóczi a konstantinápolyi és thessalonikai aba végjét 3 forint 15 dénárjával vette. A selyemposztó rőfje 6 forintba került. A lengyel patyolat singje 24 dénárjával kelt, a szepesi gyolcsé 18, 24 és 36 dénárjával, az idevaló vászoné 6—9—12 dénárjával. Egy guba ára 1 frt. 80 dr. Kis gubáé 1 frt. 20, legkisebbé 75 dénár. Egy karmazsin férfi csizma 2 frt. 50 dr, női 2 frt. Szatytyánbőrből férfi csizma 1 frt, női 66 dénár. Egy skarlát szőnyeg 9 frt. Egy kalugyer süveg 4 frt. Egy fekete kalap 50 dénárba került. Egyszerű pár lószerszám 3 frt; farhámmal 6 frt. Heveder 72 dénár, kantár 60 dr. szügyelő 36 dr., kisebb 24 dr; ostor 6 dr. Egy hat ökörre való jó béres-szekér ára 5 frt; egy nagy keréke 75 dr. Tengely ára 6 dr; járomé 15 dr. Egy pár kengyelvas 50 dr. sarkantyú 18 dr.; ónozó zabla 36 dr. Egy szekér-vasazás 3 forintba, lópatkolás 12, csizmapatkolás 9 dénárba került.

Egy erdei ölfá Budán 22 garas, tehát 1 frt. 10 dénár. Csikban mindössze 20 dénár. Egy szekérfa ára Erdélyben 12 dénár, Magyarországon néhol egy forintnál is több. Egy szál deszka a Székelyföldön 6 dénár, Borsodmegyében 24 dénár. Egy mázsa vas ára 7 frt. Egy rúd aczélé 4 frt. 80 dr. singvasé 21 dr. Egy kötő fejsze 75 dr, kis balta 30 dr. kasza 84 dr. sarló 15—18 dr. Bányába való aknakötél öle 1 frt. 36 dr. Egy mázsa aranyfesték (auripigmentum) 3 frt.-ba került. A salétrom a háború éveiben 24 rénes forintba, tehát 28 frt. 87 dr.-ra drágult. A kéneső okáját¹ 5 forintért adták.

Egy kötés papiros 4, postapapiros 6 magyar forintba került. Egy koncz ára 30—54 dr.-ba jött. Egy tokos útikalamárisnak 1 frt., egy üveg tintának 24 dr. volt az ára. A Corpus Juris egy példánya 12 forintot ért. Használt állapotban már csak 1 frt. 20 dr.-ra, egy magyar nyelvű Új-testamentumot pedig csak 60 dr.-ra becsültek. Egy szövétnek 33 dr.-ba, egy gyertya 30, vagy 38 dénárba került. A dohány fontja összkel 6, tavasszal 12, nyárban 18, télen pedig 9 dénárba számíttatott.

---

¹ = 2.5 font.

HARMADIK FEJEZET.

A kül- és átmeneti kereskedelem.

Már a belső kereskedelem tárgyalásánál említettük, hogy a portékák jelentékeny része idegen földről került hazánkba s hogy vásárainkon is fontos szerepet játszanak a külföldi kereskedők. A szabad kereskedelem az ország és Őfelsége tartományai között törvénybe volt iktatva (1681 : LXXIX. t.-cz.) Lengyelország és a török birodalom felé szerződések által biztosított.¹ A nyugati országok első sorban ipartermékekkel látták el a magyar piacot.

Az »ánglia« és »fajlondis« posztót csak a karloviczi békekötés után kezdi kiszorítani a török árú, mely a Rákóczi felkelés alatt nagyszabású posztóbehozatalra vezetett. Rákóczi állandóan a töröktől vette az abát, a kurucz had felruházására. 1706 februárjában több mint 36,000 forintért vásárolt Rákóczi.² A behozatalt Szalizin és Mulykó kereskedők közvetítették s fő lerakóhelyük a szőrényi bánság területén, Karánsebesen volt.³ A felkelés végén a szultán 25,000 vég abaposztót ajándékozott a magyaroknak.⁴ Ezen kívül karmazsin, selyem, patyolat, zsinór és egyes vidékekre rizs hozatott be nagyobb mértékben Törökországból.⁵

A Felvidék Lengyelországgal állott szoros kereskedelmi érintkezésben. Iparcikkekén kívül különösen a sóbehozatal volt jelentékeny a vielicskai sóbányából. A magyar só védelmére 1697 márczius 15-ikén rendeletet adott ki Lipót király, mely szerint a lengyel sót csak Liptó, Turócz és Árva vármegyékbe szabad be-

¹ Katona : Hist. Crit. XXXIV. 262. — ² K. O. V. 393. I. — ³ Pesty : A szőrényi bánság. I. 449. I. — ⁴ Arch. Rák. VII. 178. I. — ⁵ Karácsonyi : I. 295. I.

vinni, másutt azonnal elkoboztassék.¹ Az osztrák só behozatalát viszont vámmentességgel könnyítette meg.²

Kivitelünk természetesen messze mögötte maradt a behozatalnak. Sem földmivelésünk, sem iparunk nem állotta ki a versenyt a nyugatival. Számottevő kiviteli cikkünk csupán a szarvasmarha és a bor. Ezenkívül érczetek s feldolgozatlan, nyersterményeket szállítottunk külföldre.

Az udvari kamara különösen a marhakivitelt pártfogolja. A Csak egyszer akarja az udvari kamara megszorítani kivitelünket, mikor 1702 júl. 3-án kelt császári pátens útján a hazai ipar fejlesztése végett a nyers fonál, gyapju s a kidolgozatlan ökor- és tehénbőr kivitelét a harminczad felemelésével megnehezítette. Ez ellen azonban épen a pártfogolt iparosok szólaltak fel legelőször.³

Előfordult az is, hogy az erdélyi főkormánysház a drágaság megszüntetése végett kénytelen volt megtiltani a marhakivitelt. Erdélyben ugyanis, ahonnan Magyarország felé az örökös tartományokba, de Moldva és Havasalföld felé is tömérdek marhát hajtottak ki évente, az 1690-ik évi pusztítás óta igen lepadt a marhaállomány. A hús ára nagyon felszökött s ez a katonaság élelmezésére nagy veszedelmet jelentett. A főkormánysház 1694 május 16-ikán eltiltotta a marhakivitelt, de az udvari kamara a rendeletet csak azzal a feltétellel hagyta jóvá, ha Bécs felé évente legalább is 6,000 vágómarhát hajtanak.⁴

Amúgy is sok nehézséggel járt a kivitel. A harminczadok magas összegre rugtak, különösen amióta Lipót király 1687-ben a visszafoglalt részekben is felállította a harminczados hivatalokat.⁵ Hozzájárult az is, hogy az anyaországban magasabb volt a harminczad, mint a többi tartományokban. Így pl. nálunk egy mázsa csorgatott méz után 2 forintot szedtek, míg az országtól Szlavonia néven elszakított Szerémségben csak 10 dénárt fizettek érte.⁶ Termelőink és kereskedőink, ha csak lehetett messze elkerülték a harminczados helyeket s mindenképen iparkodtak rászedni a harminczadost. Rákóczi lelkére köti a Gazdasági Tanácsnak, hogy

¹ Ben. resol, 1697 márczius 15. — ² U. ott 1687. júl. 15. — ³ Gt. Sz. IV. 419. sk. — ⁴ Gt. Sz. V. 487. l. — ⁵ Ben. resol. 1687. jan. 22. ⁶ Gt. Sz. VII. 477. l.

a lublói harminczadra ügyeljen, mert ott a szepesi városok, sőt a nemes urak is sok csalást szoktak elkövetni, mikor boraikat Lengyelországba szállítják.¹ A katonák hajdúi az erőszaktól sem riadtak vissza, amint azt a bécsi harminczados panasza mutatja.²

Növelte a nehézségeket az is, hogy a külföldi vevők sokszor adósok maradtak a marha árával, ezt azután sehogy sem lehetett behajtani rajtuk. A hiszékeny magyarok az országgyűlésen kerestek orvoslást s a királyok több ízben meg is ígérték, hogy a szomszédos tartományok adósaitól közbenjárásukkal kártérítést szereznek.³

Marhakivitelünk piacza első sorban Bécs volt. Átlag 45 forintjával vette az ökröt a bécsi mészáros, míg Erdélyben 50 forintért egy pár ökröt lehetett kapni. A roppant árkülönbség oka a szállítás nehéz és költséges voltában s a többszöri megvámoltatásban rejlik. Virágzó marhakivitelünk volt Németországba is Szilézián keresztül. A tenger felé is volt marhakivitel, Buccari kikötőn át, ahol mint főharminczadon, meg is vámolták az árut. E kivitel s a Horvát-Szlavonországokkal üzőtt szabadkereskedelmet ismételten is törvénybe iktatták.⁴ Az a körülmény, hogy a magyarhorvát tengerpartot 1692-ben az alsó-ausztriai kamara vette meg, kivitelünket nem akadályozta.

Külkereskedelmünknek ez az ága is inkább passiv, szenvedőleges kereskedés volt, idegen tőke és idegen vállalkozók művelte. Bécsi és más kereskedők vásárolták össze az eladó marhát s hajtatták ki rendesen saját költségükön és veszélyükre. Oppenheimer udvari bankár vagyona egy részét ilyen vállalatokkal szerezte. Ebben gyakran támogatta őt az udvari kamara is rendelteivel, melyekben a hajtást és legeltetést könnyíti meg.⁵ A marhák szállítása igazán költséges és kockázatos volt. Nem csoda, hogy kereskedőink mindenáron szabadulni akartak tőle. 1695-ben az erdélyiek társaságot akarnak alakítani, melyben a három nemzet marhakereskedői egyesültek volna, hogy évente 3,000 marhát szállítsanak Bécsbe. A tervezett »compánia« nem jött létre, de jellemző, hogy meghiusultának egyik főoka az volt, hogy csak Somlyóig akarták

¹ Gt. Sz. IV. 122. l. — ² Ben. resol. 1697 ápr. 30. — ³ 1662: XLI. és 1715: LXIV. t.-cz. — ⁴ 1635: XLIII, 1655: LXX, 1659: CI. — ⁵ Ben. resol. 1687. aug. 6.

hajtatni a marhát s onnan a bécsiekre hárult volna a továbbszállítás gondja és költsége.¹ Kétségtelen, hogy a marhakivitel sok pénzt hozott az országba, első sorban Erdélybe. Ez azonban távolról sem volt elegendő arra, hogy külkereskedelmi mérlegünk egyensúlyát helyreállítsa. Töredékben fentmaradt egy fontos okmány az erdélyi harminczadok 1701 évi forgalmáról. E szerint a különben is improductiv Erdély beviteli vámja 18,836 frt-tal magasabb a kivitelinél.²

Még kevesebb pénzt hozott a *borkivitel*, jóllehet ez az a kor, a midőn a magyar bor becsülete és kelendőssége a külföldön a legnagyobb volt. Nem hiányzott a kereskedelmi összeköttetés sem, sőt egyben másban a politikai viszonyok is kedveztek a borkivitelnek. Lipót császárnak 1677 április 24-ikén III. János lengyel királlyal kötött békeszerződésében kimondatott, hogy a két uralkodó birodalmaiban és tartományaiban szabad kereskedés engedtetik szárazon és vizen egyaránt.³ Ez az egyezség biztosította a hegyaljai s más felvidéki borok értékesítését, ami gyakorlatban már ősidőktől fogva megvolt. A lengyel királyok, főleg a magyar pénz rosszasága miatt időnkint megtiltották ugyan kereskedőiknek a magyar piacok látogatását, de a mieink sohasem szüntek meg kivinni boraikat. A lengyel törvények már a XVI. században szigorú szabályokat állapítottak meg a magyar bor befogadására és árusítására. Magas vámot róttak a bevivőre, mely alól a lengyel kereskedők s a XVI. sz. közepe óta a szepesi elzálogosított városok is fel voltak mentve.⁴ Kiki csak saját termését adhatta el s a lerakodó helyen meg kellett esküdni, hogy saját borát szállítja. Magyar borkereskedő hat hétnél tovább sehol sem időzhetett.⁵ Krakó városa azt is megkövetelte, hogy a magyar bornak zöld vignettája legyen.⁶ A magyar harminczadokon fizetett vám is nehezítette a kivitelt. Az aránylag magas összegre, minden hordó után 2—3 forintra rugott,⁷ melyet még a kiváltságolt városoktól is megkövetelt a magyar törvényhozás.⁸ Jóllehet azonban e tör-

¹ Gt. Sz. V. 486. sk. — ² Gt. Sz. IV. 383. sk. — ³ Katona: Hist. Crit. XXXIV. 267. — ⁴ Divéky A: Felsőmagyarorsz keresk. összeköttetése Legyel-országgal 39. l. — ⁵ U. ott. — ⁶ U. ott 64. l. — ⁷ Katona: Hist. Crit. XXIX. 760. l. — ⁸ 1635. XXII. t.-cz.

vény világosan kimondotta, hogy a Lengyelországba vitt borok után mindenki köteles harminczadot fizetni, azt látjuk, hogy egyes földesurakat szinte évenként felmentett a király e teher alól. Így Lubomirsky herceg szepességi borát rendszeren 30-ad és egyéb vámok fizetése nélkül vihette ki.¹ Az évenként Lengyelország felé kivitt bormennyiséget pontosan nem állapíthattuk meg. Egyes adatokból azt látjuk, hogy a szepesi városok és Rákóczi szállítottak legtöbbet. A lőcseiek például még a forradalom éveiben is átlag 1000 hordóval vittek ki évente.² A felvidéki borharminczadok között Homonna volt a legjövedelmezőbb, utána következtek Eperjes, Kassa, Bártfa, Tokaj, Varannó stb. Talán közel járunk az igazsághoz, ha az évi kivitel mennyiségét 12—15,000 hordóra tesszük. A kivitt bor értékesítésére Lengyelország városaiban, az úgynevezett letevő helyeken magyar borkereskedő telepek alakultak, melyek között első helyen állott a Kassához tartozó Dukla és Jászló telepe a mai Galiczia területén.³

Oroszországba nem igen jutott el a magyar bor, legfőleg nagy ritkán különös alkalmakkor. 1709-ben Rákóczi követe, Nedeczki által a csárnak négy palaczk, minisztereinek ötven hordó tokaji bort ajándékozott.⁴

Annál gyakrabban szerepel borunk a bécsi udvar szállítmányai között. Évek hosszú során át 50 cseber tokaji és 100 cseber soproni bort rendelt meg az udvari kamara a hegyaljai kincstári szállók kezelőjétől és a soproni harminczadostól.⁵ A felkelés alatt, amikor a tokaji borvidék a császáriaktól el volt zárva, Sopron szállította az egész százötven csebernyi mennyiséget.⁶ József király 1710-iki rendelete, mely a tokaji aszúbor szállítását meghagyta, nem hajtotta végre s csak a következő év októberében jutott az udvar ismét tokaji borhoz.⁷

A soproniak borát rendszeren sziléziai kereskedők vették meg. Egyes merészebb vállalkozók távolabbi országokkal is kísérletet tettek. Marquis de Ferriol konstantinápolyi francia követ, aki leveleiben nem tud betelni a tokaji bor dicséretével, Francia or-

¹ Ben. resol. 1688 okt. 23. stb. — ² K. O. V. 533. I. — ³ Gt. Sz. 1901: 183 I. — ⁴ Arch. Rák. II. 529. I. — ⁵ Ben. resol. 1688 nov. 13. stb. — ⁶ U. ott 1705. oct. 6. stb. — ⁷ U. ott 1711 oct. 14.

szágba is küldött belőle néhány hordóval.¹ A porosz király 1710-ben 131 hordó magyar bort vett 5,240 tallérért.² Sedgewick Zakariás londoni kereskedő, ki a perzsa szövetet és selymet Magyarországon át szállította Angliába 1700-ban kísérletet tett mintegy ezer akó magyar bor szállításával. A körülmények kedveztek a vállalatnak, minthogy éppen akkor a francia bor a háború miatt nem juthatott át Angliába s Lipót is elengedte a kiviteli vám egy harmadát.³ Ugyanigy a bécsi Ferner Jakab posztókereskedő három évvel később 1,600 cseber budai és szekszárdi vörös bort szállított Angliába és Hollandiába. A londoniak azonnal újabb 3,000 cseberrel rendeltek meg nála, de a vállalat éppen úgy, mint a Sedgewické a háború kitörése miatt csakhamar megszűnt⁴ s csak egyesek, mint Harley miniszter és Marlborough herczeg juthattak kivételesen magyar borhoz.⁵

Bányatermékeink közül a réznek és a higanynak volt jelentékenyebb kivitele. A besztérczebányai és szomolnoki réz, meg az erdélyi higany már a török időben keresett cikk volt a hollandi piacokon s az udvari kamara is igyekezett ezt a körülményt kihasználni. Átlag 6—7,000 mázsa réz s mintegy 60,000 font higany kelt el évente s a kereslet a mozgalom első éveigi egyre emelkedett.⁶ Magyarország persze kevés hasznát látta e virágzó kivitelnek, melyet osztrák és hollandi kereskedők közvetítettek, s melynek csakhamar az lett a feladata, mint az udvari kamara egyéb üzleteinek is, hogy t. i. az eladósodott kincstárnak újabb kölcsönöket szerezzen. Már 1691-ben 300,000 tallért vett fel Lipót a zalatnai higanytermésre, 1700-ban pedig a rézre vett fel 400,000 tallérnyi kölcsönt.⁷ Három év múlva újra két millió hollandi forintot vettek kölcsön s ezzel az összes réz- és higany termést átengedték Hollandiának. Ez természetesen nem akadályozta meg a bécsi udvart abban, hogy a következő évben szorult helyzetében fel ne ajánlja újabb kölcsönért a már elzálogosított bányákat.⁸ Emellett volt gondja a kamarának arra, hogy az északfelé kivitt réz után pontosan beszédjék a harminczadot. Szigorun meghagyja

¹ Gt. Sz. VII. 92. l. — ² Arch. Rák, III. 529. l. — ³ Gt. Sz. IV. 272. sk.

⁴ Közíg. Szemle XL. 591. l. — ⁵ Arch. Rák. 2. sor. II. 237. és III. 435. l. —

⁶ Gt. Sz. VI. 352. sk. — ⁷ U. ott 353. l. — ⁸ Arch. Rák. 2. sor. I. 119 l.

a harminczadosoknak, hogy a lengyel zsidók, sziléziai és morva kereskedők szekereit a legnagyobb gonddal vizsgálják meg s a náluk talált rezet kobozzák el s adják el méltányos áron a beszercezbányai kamarának.¹ Ilyen kicsinyes intézkedésekkel persze nem hozhatták be a milliókat, melyeket szerencsétlen üzleteikkel eljátszottak. Csakhamar az egész kivitel lehetetlenné tették a belpolitikai viszonyok. 1704-től a szatmári békéig szünetelt a rézkivitel s 1705-től a higany kereskedelem is lehanyatlott. Ezóta Hollandia Kinából szerezte be szükségletét.

Szlavoniában és a Muraközban sokáig virágzó méz és viasz-kivitel állott fenn, a felkelés alatt azonban ez is szünetelt.² Bél Mátyás említi, hogy Moson szorgalmas népe házi eszközöket (merces domesticas) készít s Ausztriába viszi eladni, »honnan vidáman térnek meg keresményükkel, de néha keservesen kell veszteségeikre is gondolniok«.³ Tilos volt az arany és ezüst kivitele, Erdélyben még a kéneső és salétrom kivitele is előzetes engedélyhez volt kötve. Mint érdekességet, megemlítjük, hogy e korbeli kiviteli cikkek között ott szerepel az élő ember is. Buda visszafoglalásakor igen sok török fogoly jutott a kamara birtokába s ezeket, minthogy tartásuk igen költséges lett volna, minden képen igyekeztek eladni. Fidelio János olasz kereskedő vett is 159 foglyot, darabját 45 forintjával fizetve, a többi azonban nem igen akart el kelni, noha a kamara a velencei rabszolga kereskedőkkel is érintkezésbe lépett.⁴

A külkereskedelem adatai között a *csereskereskedésre* is találunk példát. Az 1705-iki békealkudozások alkalmával a hollandi követek nejei — gróf Rechteren-né, Bruyninx-né — sok finom angol bársonyt, selyem-szövetet, hollandi csipkét, posztót s efélét hoztak magukkal Nagyszombatba s árusították részben pénzért, részben cserében tokaji borért. Báró Hellenbach még a hadsereg részére is így vett posztót a »mediatio boltjából.« Nem kevésbé tanulságos a másik adat, mely szerint Rákóczi ugyancsak borért »nyuszt, fehér- és szép podolyai róka mállat, nyak és hátbéléseket hozatott Lengyelországból.«⁵

Végül az *átmeneti kereskedelemről* kell megemlékeznünk,

¹ Ben. resol 1688 május 8. — ² Gt. Sz. VII. 477. 1. — ³ Notitia Hung. Nova. Pars. II. Tom. V. pag. 13. — ⁴ Gt. Sz. VI. 196. 1. — ⁵ Arch. Rák. II. 395. 1.

amely azonban, mint köztudomású, minálunk már régen elvesztette jelentőségét. Nyugateurópa és Persia közt azonban még mindég hazánkon át vezetett a legjobb kereskedelmi útvonal s amit korszakunkban az átmeneti kereskedelemről mondhatunk, az a persa kiviteli czikkekre vonatkozik.

A már említett angol kereskedő, Sedgewick Zakariás 1699-ben angol-persa kereskedelmi társasággal próbálkozott meg. Lipóttól sikerült kieszközölnie egy tíz évre szóló szabadalomlevelet, mely szerint a Duna vonalán Buda felé szabadon szállíthatott keletre angol posztót és nyers selymet s vissza Persiából keleti czikkeket. Áruit Brassóban meg kellett mutatnia a harminczadosnak. Raktárai voltak Prágában, Bécsben, Budán és Kolozsvárt.¹

Másik adatunk az örmény kereskedő társaság (societas mercantilis Armenianorum) működésére vonatkozik. A társaság vezetője, Hazzi János Kristóf 1702-ben szabadalomlevelet kért Lipóttól. A következő év júliusában kiváltságot nyert, de Persiából hozott áruira magas vámot vetett ki a kamara.² Hazzi ennek daczára megpróbálkozott a vállalattal s főleg selymet szállított. Csakhamar meggyült a baja Pozsony városával is, mely a társaság hajóit vesztégzár alá vetette s csak magas pénzüsszeg lefizetése után bocsátotta tovább. Hazzi kénytelen volt panaszt tenni az udvari kamaránál.³ Hogy 310 forint kártérítési követelésnek eleget tettek-e nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy 1706 óta az egész vállalatról egy szó említés sem tétetik.

---

¹ Gt. Sz. IV. 305. sk. — ² U. ott 344. sk. — ³ Ben. resol. 1705 oct. 20 és 1706 jan. 18.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

Pénzügyi és birtokviszonyok.

ELSŐ FEJEZET.

A társadalmi állapotok.

Lap

A nemesség és a jobbágyság. — A taksások. — A zsellérek. — Szabad költözés. — A robot, a dézsma és a tizedváltság. — A bordézsma és dézsmaeredés. — A bormérés joga. — Legeltetés. — Vármegyei terhek és közmunkák. — Czigányjobbágyságok. — Szegényügy. 7

MÁSODIK FEJEZET.

Népességi viszonyok.

A források természete. — A népesség csökkenésének okai. — A török háború. — A katonai beszállásolás. — Visszaélések a beszállásolásnál. — A városok pusztulása. — Az idegen katonaság fosztogatása és zsarolása. — A főhadbiztosi állás szervezése. — Az erdélyi viszonyok. — A nép hangulata. — A felkelők élelmezése. — A hadi sarcz. — Labancz hadak pusztítása. — A pestis. — — 14

HARMADIK FEJEZET.

Birtok viszonyok.

A hitbizomány. — Az újszerzeményi bizottság. — Telepítések. — A rácok befogadása. — Az új földesurak. — Az idegenek földéhsége. — Birtokelkobzások. — Az egyházi birtokok helyreállítása. — Szerzetesi birtokok elidegenítése. — A városok helyzete. — Szabad királyi városok. — A szepesi városok. — A földközösség. — A birtokok értéke. — A földhitel. — — — — — — — — 26

NEGYEDIK FEJEZET.

Lap

Az adózás.

Hadi adó, idegen pénzsegély. — A hadi pénztár. — Önkényes adó-emelés. — Az adókievetés és a porták száma. — A nemesség megadóztatása. — Az élelmezés megváltása. — A végek adózása. — Honosítottak adója. — A fegyverjog váltáság. — Rendkívüli adók. — Dohány monopolium. — Erdély adózása. — A székelyek terhei. — 41

ÖTÖDIK FEJEZET.

A kamara.

A magyar kamarák alárendeltsége. — Függetlenítési kísérlet. — A bécsi bank. — A budai jószágkormányzóság. — A kamarák bevétele. — A harminczad és félharminczad. — A sójövedelem. — A tized bérlés. — Terményadó. — A kamarák kiadásai. — A kamarai tisztviselők fizetése. — Az udvar ellátása. — — — — — 51

HATODIK FEJEZET.

A felkelők pénzügyei.

A francia pénzsegély. — Nincsen alkalmas pénzügyminiszter. — Rákóczi pénzügyi politikája. — A közgazdasági tanács. — A zsold. — A kongó s a rézpénz okozta válság. — A miskolci tanácskozás és az ónodi gyűlés határozatai. — A bélyeges kongó. — A felkelés pénzügyi bukása, — — — — — 59

MÁSODIK RÉSZ.

Őstermelés.

ELSŐ FEJEZET.

Mezőgazdaság.

Az uradalmak berendezése. — Személyzete. — Gazdasági utasítások. — Lippai Calendarium Oeconomicum. — A mezőgazdasági rendszer. — A vetés, — Jégverés. — Sáskajárás. — Az aratás. —

Nyomtatás. — Cséplés. — A malmok. — A vasmegyei malmos gazdák szövetezése. — A malmok jövedelme. — A termés az ország különböző részeiben. — Széna termelés. — — — — — 71

MÁSODIK FEJEZET.

Állattenyésztés.

Az állattenyésztés fontossága. — A marhatenyésztés akadályai. — A mosoni juhászok czéhe. — Állattenyésztés a felkelés alatt. — A lótenyésztés. — A juhtenyésztés. — Sertésenyésztés. — Méhészet. 78

HARMADIK FEJEZET.

Erdészet.

Első kísérletek az erdőgondozásra. — Községi erdők kezelése. — Földesúri intézkedések. — A bánya-erdők. — Székerdők. — Erdőpusztítás. — — — — — 82

NEGYEDIK FEJEZET.

Szőlő és gyümölcsstermelés.

A szőlőbirtokosok. — Utasítások a hegymestereknek és viaczelléreknek. — A szakványosok. — Szőlőmunkások. — A szőlőmivelés módja. — Szőlőbetegségek — Szüretelés. — Hegytörvények. — A hegyaljai bor védelme. — A hegyaljai bortermelőkre nehezedő csapások. — A hegyaljai szőlőfajok. — A felvidéki, pozsonyi, soproni, dunántúli, erdélyi borok. — Kertészet. — Lippai János »Posoni kerte«-je. — Virágos kert. — Vetemények. — Gyümölcsös kert. — 87

ÖTÖDIK FEJEZET.

Bányászat.

A bányászat állapota. — A bányavárosok. — A szabad bányajog. — A Miksa-féle bányarendtartás. — Az erdélyi bányák. — A bányák jövedelme. — Opál- és higanybányák bérbeadása. — Rézbányák — Hell Máté újításai. — Bányajogosítvány. — Sóbányászat Rákóczi alatt. — Hellenbach bányagróffá lesz. — Az 1707-iki bányászlázadás. — Bányavárosok a felkelés utolsó éveiben. — Aranymosás, — — — — — 101

HATODIK FEJEZET.

Lap

Vadászat és halászat.

Vadászati tilalom. — A solymások. — Vadászat az ország egyes
vidékein. — Halászat, — — — — — 110

HARMADIK RÉSZ.

Ipar és kereskedelem.

ELSŐ FEJEZET.

Az ipar.

Általános viszonyok. — Új czéh-alakulatok. — A bőripar. —
A szövő és szabóipar. — Vas- és üvegipar. — A hadi ipar. — Bér-
kocsi ipar. — — — — — 115

MÁSODIK FEJEZET.

A belkereskedelem,

A kormány nemtörődömsége. — Kedvezőtlen viszonyok. — A ke-
reskedő czéhek. — Vásárszabadalmok. — A vásárookra vonatkozó
czéhszabályok. — Rákóczi politikája. — Árviszonyok. — — — 120

HARMADIK FEJEZET.

Kül és átmeneti kereskedelem.

A behozatal, — A marhakivitel és nehézségei. — A borkivitel. —
Réz és higanykivitel. — Egyéb czikkek kivitele. — Emberkereskedés.
— Cserekereskedelem. — Az átmeneti kereskedelem — — — 129

Forrásidézetek rövidítése — — — — — 141

FORRÁSIDÉZETEK RÖVIDÍTÉSE.

Az Országos Levéltár iratai:

Acta publica.

Benignae resolutiones (Ben. resol.)

Camerales expeditiones (Cam. exped.)

Conscriptiones comitatum ab anno 1715. (Conscr.)

Libri regii (Lib. reg.)

Urbaria et conscriptiones (Urb. et conscr.)

Egyéb forrásművek rövidítése:

Archivum Rákóczianum (Arch. Rák.)

Erdélyi országgyűlési emlékek (Erd. országgy. eml.)

Gróf Károlyi oklevéltár (K. O.)

Magyar erdészeti oklevéltár (Magy. erd. oklt.)

Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (Gt. Sz.)

Magyar Történelmi Tár (M. T. T.)

Közgazdasági Szemle (Közzg. Szemle).

Századok (Száz.)

Székely Oklevéltár (Sz. O.)

Történelmi Tár (T. T.)
